

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

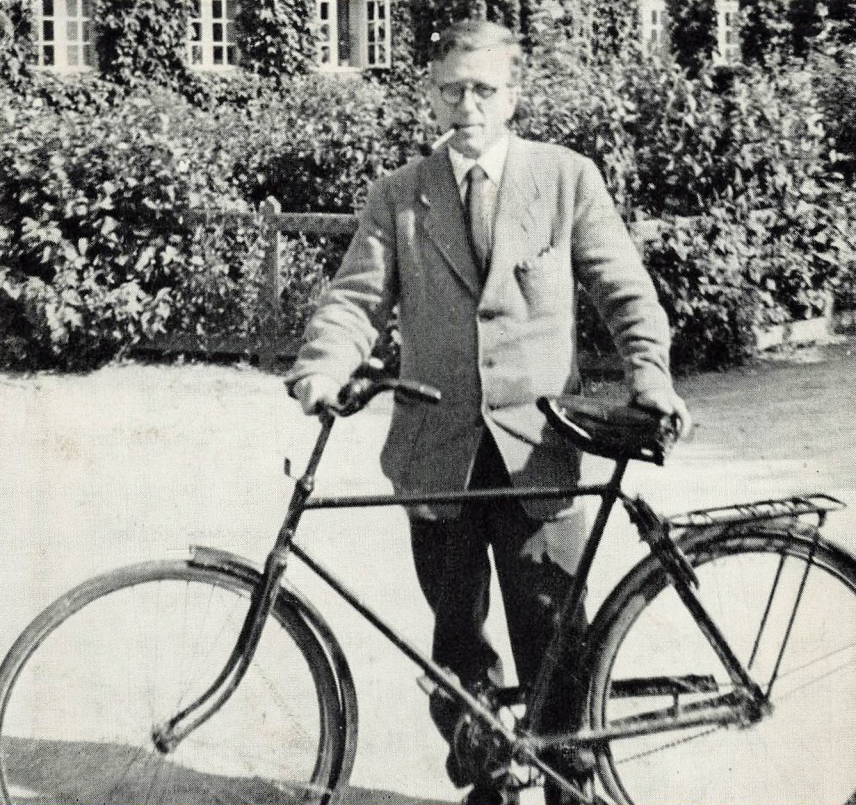
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

J. H. JENSEN

LANDSBYLÆRER I
GENVUNDET LAND

J. H. JENSEN

LANDSBYLÆRER I
GENVUNDET LAND

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

Åbenrå 1977

**Vi takker for støtte fra
Sønderjyllands amtskommune og
Lundtoft kommune**

ISBN 87-7406-000-7

Indholdsfortegnelse

- 5 Sporskifte
- 12 Min første dag i Sønderjylland
- 22 Fra tysk til dansk skole
- 34 Distriktet og dets beboere
- 51 Genforeningsåret
- 58 Valuta
- 61 Dybbølstævnet 11. juli 1920
- 65 Engelsk flådebesøg
- 69 Første folketingsvalg
- 74 Ledige stillinger i kirke og skoler
- 78 Lidt valgstatistik til belysning af sognets nationale udvikling i tyverne
- 84 Skæbner: Civilfange i Rusland, Jørgen Lorentzen
- 91 – Fredløs, Verner
- 96 – En mand fra Sachsenland, Hermann Erdmann
- 101 I modvind
- 104 Møder i skolestuen
- 109 Grænseforeningsarbejdet
- 116 Danske Samfund
- 129 Kommunalmand
- 137 Amtsrådsarbejde
- 140 Sognerådsformand
- 148 Skatteligning
- 152 Kontakt med kongehuset
- 159 Krigstid
- 169 Amtsrådene stiller sig bag amtmand Thomsen
- 175 Landsbyprofiler: e smej
- 178 – e høke
- 182 – Jacob Friis
- 186 – Kedde
- 189 – Jørgen
- 193 De sidste år i skolens tjeneste
- 194 Personregister

Forord

De følgende erindringer er nedskrevet uden nævneværdig støtte af noget skriftligt. De er fremdraget af en særdeles god hukommelse. Det lyder som selvros, hvilket det dog ikke er, for ingen kan med rette rose sig af en medfødt gave. Erindringsforskydninger har naturligvis fundet sted, og i en del af stoffet er der utvivlsomt indvævet senere tankemæssig bearbejdning. I hvilket forhold disse elementer er blandet, kan jeg ikke afgøre. Jeg ved kun, at jeg har bestræbt mig for at genfortælle stoffet sådan, som det i dag lever i min bevidsthed.

Felsted, maj 1976.

J. H. Jensen.

Egnshistoriske artikler af J. H. Jensen

I »Varnæs Birk« nr. 2 1977: Om Bovrup bys udskiftning.

I »Sønderjysk månedsskrift«:

1970 hft. 11/12 Niels Jepsen, skoleholder og landmåler.

1972 - 9 Andreas Taysen (udskiftningen af Felsted Nør-balle).

1975 - 6 Justitsråd Koch contra Christian den Sjette.

1977 - 2 En historisk suppeterrin (valgurne i Svejrup ved afstemningen 1920).

1973 - 3/4 De søgte en lærer i Varnæs (skulle have været Skovbøl, stort set uændret gengivet her i erindringerne).

I »Sønderjyske årbøger« kommer, antagelig i årgangen 1977, Et stykke landsbyhistorie i kildebelysning. Tumbøl 1714-68.

Sporskifte

Blandt de mennesker, jeg har beredt skuffelser, indtager min far utvivlsomt en fremtrædende plads. Han havde giftet sig ind på en god halvbolsgård i landsbyen Hjerminde i Middelsom herred, som udfylder det meste af rummet mellem Viborg og Randers. Det første barn i ægteskabet blev en pige, men så måtte han vente næsten otte år på det næste og sidste. Det blev ganske vist en dreng, så »den mandlige arvefølge« syntes sikret.

Mange år gik dog ikke hen, før han begyndte at vakle i sin tro. Knægten syntes nemlig at være totalt mislykket. Det var ikke muligt at indgive ham virkelig interesse for gårdens anliggender. Det arbejde, der blev ham pålagt, udførtes af pligtfølelse, men uden synlig trang til at sammenstykke de mange forskellige gøremål til en helhed. Håndelaget var ingenlunde det bedste, og kejtetheden affødte en mangel på selvtillid, som yderligere fik vækst gennem de mange irriterende tilrettevisninger. Værst af alt var det dog, at næsten al fritid blev tilbragt med hovedet over en bog. Et gammelt eksemplar af Valdemar Sejr, som var blevet fremdraget af glemselen fra et affældigt bogskab på loftet, kom således til at kolliderede med rughøsten, hvor drengens nærværelse var absolut påkrævet til at tage fra ved »gabet«. Ingemann kunne dog umuligt vente, han måtte med derop. Der kørtes nemlig ind med to vogne og et spand heste, og da rugagrene det pågældende år var udlagt yderst i marken, kunne der formedelst afstanden reddes en læsepause på to-tre minutter mellem hvert læs. Et rugstrå var vel-

egnet som bogmærke, så ingen tid gik til spilde med at finde, hvor man var kommet til. Dagen blev på den måde fuldt udnyttet. Kroppen stod ved gabet og viderebefordrede automatisk negene, mens ånden i Ingemanns vold var om bord på ledingsflåden under sejl til Estland. Af den slags drenge laver man ikke duelige landmænd. Denne bitre sandhed måtte min far og efterhånden også min mor erkende.

Men hvad var der så at stille op med ham? – Netop som dette problem begyndte at trænge sig på, blev der inden for rækkevidde, nærmere bestemt i stationsbyen Langå, oprettet en privat realskole. Da degnen mente, at drengen godt kunne begå sig et sådant sted, blev en afgørende beslutning truffet. Den kostede ham en god gård, men udstyrede ham til gengæld via seminariet i Jelling med en lærereksamen. Ingen kunne på det tidspunkt ane, at denne efter få års forløb skulle åbne ham adgang til en livsgerning i et stykke genvundet Sønderjylland.

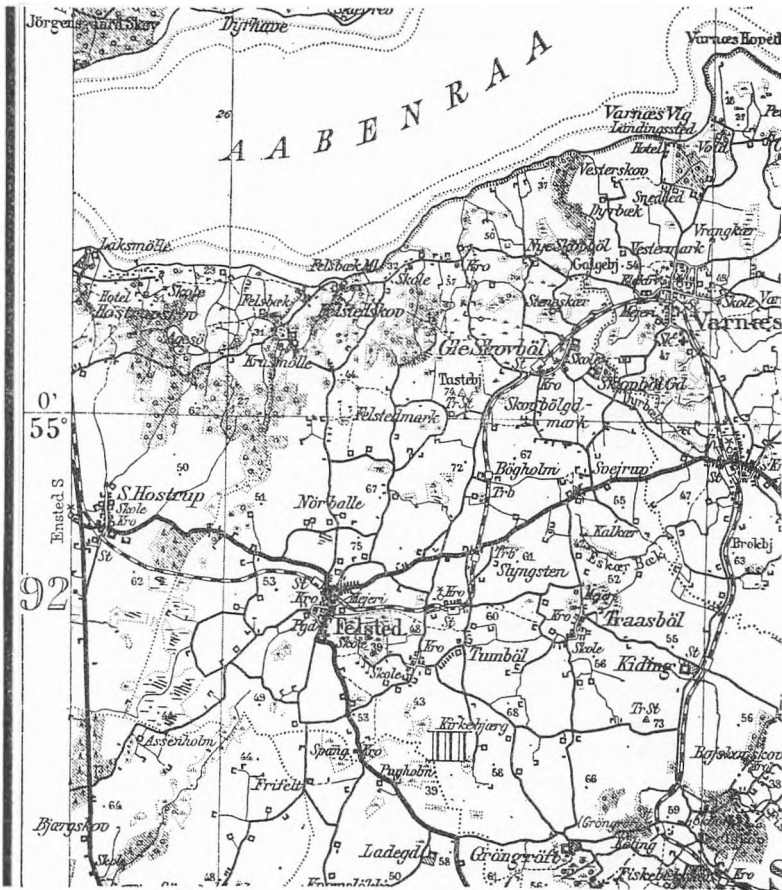
Hvorfor netop der? Her kommer især min mor ind i billedet. Takket være et par meget betydelige præster, som søndag efter søndag fyldte landsbyens kirke til trængsel, var hun blevet draget ind i en grundtvigsk vækkelse, og en sådan udvidede nødvendigvis synsfeltet til også at omfatte det tabte land sønden å. Forudsætningerne for at forstå, hvad der virkelig tildrog sig dernede, var vel kun til stede i stærkt begrænset omfang, men hjertet var med. Derfor blev samfølelsen med sønderjyderne en bestanddel af det grundfond, drengen bragte med fra sit hjem.

Dertil bidrog også Pe Sålsmager, som jævnligt humpede op i gården for at aflevere et stykke seletøj, han havde haft til reparation. Han havde nemlig været med i 64, havde stået ved 9. regiment, været i kamp foran Danevirke og gjort retræten med, indtil østerrigerne i nær-

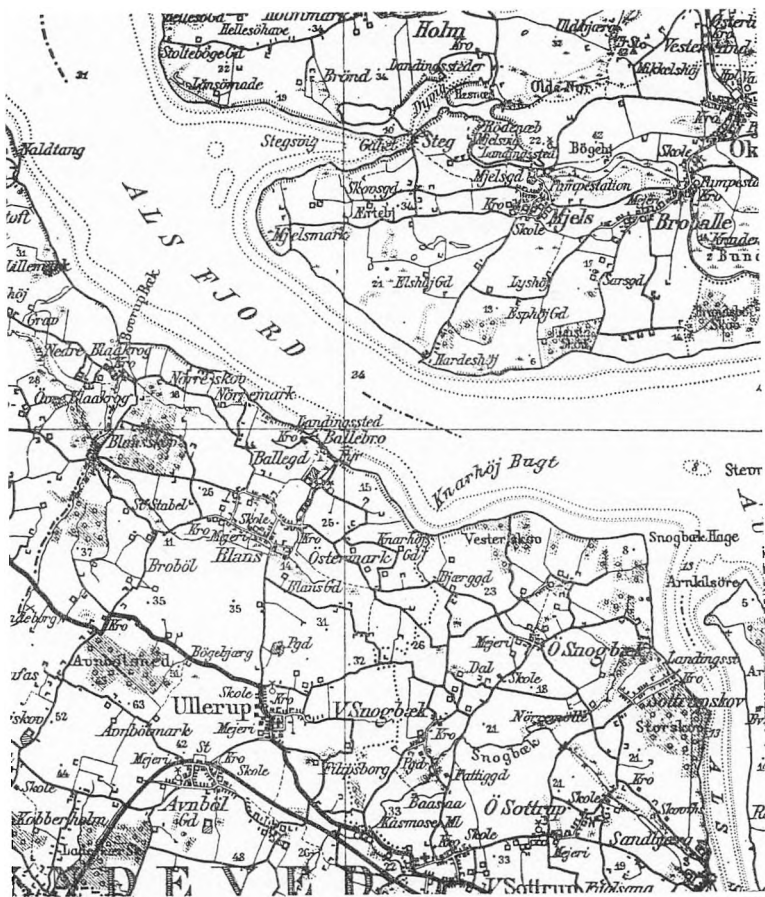
heden af Sankelmark skød hans ene fod i stykker. Krigen havde for ham kun varet i seks dage, men de dage havde været så mættede med indhold, at han levede på dem resten af livet og aldrig blev træt af at fortælle for alle dem, der gad høre. Til dem hørte min far. Derfor blev den gamle altid budt ind til en kop kaffe og en pibe tobak. Far gav ham hurtigt stikordet, og så flød beretningerne i en jævn strøm. Nederst ved langbordet sad så drengen og gjorde sig så ubemærket som muligt, men lyttede åndeløst. Dette var historie, som var blevet forunderligt nærværende, var rykket helt ind på livet af én.

På seminariets læsestue lå Hejmdal og Flensborg Avis blandt talrige andre danske dagblade. De var stort set upågtede. »Der stod jo ingenting i dem«. Ingen af os kunne ane, hvad det betød for en avis at være bundet på hænder og fødder af en hårdhændet censur. Endnu mindre havde vi unge mennesker omtanke og modenhed til at begribe, at netop de to aviser vidste mere om virkeligheden end alle de andre tilsammen. De var i stand til at meddele deres viden til alle dem, der kunne læse mellem linierne, men det var en kunst vi først langt senere skulle blive indviet i. Alligevel bidrog seminariet til at holde interessen for Sønderjylland levende. Det havde nemlig et lærerkorps, som uden undtagelse var dybt engageret i landsdelens skæbne.

Under mit ophold dér fik jeg min første svage kontakt med landet sønden å. Det skete en dejlig majdag 1916 på en udflugt til Skamlingsbanken. Fra bankens top så man for første gang ind over den usynlige grænse, der kun markeredes af et par små tyske forpostskibe ud for Hejlsminde. En stump samtale mellem to klassekammerater, som man ved den lejlighed opsnappe, giver i al sin enkelthed det syn, datidens Danmark havde på det sønderjyske spørgsmål. »Det er jo slet ikke deres«, sagde en vestjyde med ægte indignation i stemmen. »Det nyt-

Generalstabens topografis

eling 1921. Rettet 1920.

ter ikke at hengive sig til falske forhåbninger«, svarede en sjællænder ham. »Det bliver aldrig anderledes«. Der kan ikke være tvivl om, at det sidste synspunkt dækkede flertallets mening. Danmark havde stort set resigneret. Dybt stak resignationen dog ikke. To-tre år senere var en af de sjældne stunder oprundet, hvor ønskedrøm og virkelighed var blevet landfast med hinanden. Tysklands nederlag var en kendsgerning, de danske sønderjyder bankede på døren for at komme hjem, og et enigt folk beredte sig til at give dem en hjertelig velkomst.

Da underviste jeg i en landsby vest for Kolding og sluttede der venskab med førstelæreren, en født sønderjyde fra Ballum, der var gået over for at undgå den tyske militærtjeneste. Spørgsmålet var nu kun, hvor langt grænsepælene skulle rykkes mod syd. Han holdt Hejmdal, jeg Flensborg Avis, og aften efter aften sad vi i hans stue og talte Sønderjylland. Hvor var han grebet, da han havde været nede i sit fødesogn for at afgive sin stemme for Danmark. Den dag blev hans livs højdepunkt.

Så stod der en skønne dag en annonce i Folkeskolen, hvori danske lærere, der kunne ønske at overtage et vikariat ved en sønderjysk skole, opfordredes til at sende deres papirer til skoleforeningens formand, Hans Jepsen Christensen. Han ville så sætte dem i forbindelse med en skolekreds, som havde brug for en danskuddannet lærer. Dermed var min beslutning truffet. Jeg var løs og ledig, og nu bød der sig en mulighed for at være med i det arbejde, der skulle underbygge genforeningen. Papirerne blev sendt.

Få dage senere fik jeg svar. Jeg skulle henvende mig til gårdejer Johann Juhler i Skovbøl ved Varnæs, og vedlagt lå der en trykt formular til noget så fornemt som statsministeriet for de sønderjyske anliggender. I den anbefalede Jepsen Christensen med navns underskrift, at

jeg fik mit pas viseret. Han gik åbenbart ud fra, at ansættelsen ville gå i orden af sig selv.

I den følgende uge vekslede jeg ikke mindre end to breve med Johann Juhler. Han skrev med gotiske bogstaver og i et korrekt dansk. De ville gerne have mig til at komme snarest muligt. Den tyske lærer havde fået embede syd på og var rejst allerede i april. Siden da, det drejede sig om et par måneder, havde der ingen regelmæssig skolegang været. Ganske vist havde de for et par uger siden fået en dansk lærerinde, men skolen havde næsten 70 elever, det var for mange til een. Folk var ved at blive utålmodige, ikke mindst fordi skolegangen havde lidt meget under krigen, da læreren en tid havde været indkaldt. Om lønnen kunne han kun oplyse, at det altid havde været et godt embede. Altså gik jeg i gang med at få passet i orden og iøvrigt med at beskikke mit hus. Det sidste voldte ikke uoverkommelige vanskeligheder, eftersom jeg var ret ubesværet af denne verdens gods.

Min første dag i Sønderjylland

Passet blev ekspederet fra København på ubegribelig kort tid, og den 7. juni 1920 startede jeg mod det ubekendte, iført sort jaket og sribede bukser. Dette sæt var noget nær min kostbareste ejendel, jeg var øm over det, og det ville, mente jeg, lide mindre ved at blive båret på min krop end ved at skulle stuves ned i en kuffert. Desuden var det vel ingen skade til at se standsmæssig ud, når man skulle fremstille sig for ukendte mennesker. At disse mennesker også i garderobehenseende havde fire års krig og to års inflation bag sig, faldt mig ikke ind.

Toget fra Kolding til Vamdrup var tæt besat, næsten udelukkende med sønderjyder, som havde været på indkøb i Danmark. Undervejs kom jeg i snak med en yngre mand, der, så vidt jeg forstod, prøvede at starte en dansk boghandel i Tinglev. Eller var han en af de noksom bekendte bogagenter, som rejste rundt og prakkede sønderjyderne de mærkeligste værker på? Af ham fik jeg den oplysning, at jeg ikke kunne komme længere end til Åbenrå. Hverken »det lille tog« eller fjordbådene gik. Der var strejke. Ville man videre, og det ville jeg jo meget gerne, var det overladt til det private initiativ. Nå, jeg havde da skrevet, hvornår jeg kom. Måske havde de sendt en vogn ud efter mig. Med denne tanke slog jeg mig foreløbig til ro.

I Vamdrup skulle vi skifte, og da min ny bekendt rejste på fjerde klasse, bestemte jeg mig til også at gøre det. En tilsvarende klasse fandtes ikke på DSB, det kunne være interessant at erfare, hvordan den var indrettet.

Snart holdt toget foran den store træbarak, der gjorde tjeneste som grænsestation og samtidig som en ordløs protest mod voldsgrænsen af 1864.

Det myldrede af mennesker på perronen, og det tog tid at få dem lodset gennem barakken over til den anden side, hvor det tyske tog holdt med dampen oppe. For lang tid, syntes åbenbart en høj, kraftig mand i falmet grøn uniformsfrakke og med en holdning som en generalfeltmarskal. På én gang lod han sin stemme runge: De må skynde Dem! Det tonefald var mig ikke fremmed, jeg havde det i ørerne fra Sølvgedes kaserne. Men det virkede. Der kom ekstra bevægelse i menneskemængden, og adskillige gav sig til at småløbe og trænges for at komme ind i kupeerne. Det slog mig, at her var nok mit første møde med Preussen. På en dansk jernbanestation var optrinnet næppe tænkeligt – for slet ikke at tale om reaktionen. Jeg var en af de sidste, der fik mig klemt ind i en fjerde klasses kupé. De smalle bænke var tæt besat, og vi, der kom til, måtte »hænge os« i en af de stropper, der til samme formål var anbragt i loftet. En mand medførte et bur med tre forskræmte høns. Det anbragte han centralt i det kvadratiske rum, og vi stående passagerer grupperede os i en kreds uden om.

Luften i den stopfyldte kupé var frisk. Vinduerne var nemlig åbne. Det ville iøvrigt ikke have medført nogen forandring, om de havde været lukkede. Der var nemlig ingen glas i dem, og da læderstropperne til at åbne og lukke med følgelig ingen funktion havde, var der en betænksom mand, som havde skåret dem af. De gjorde mere nytte som skosåler. På væggen var der spor af grå maling, og gennem revnerne mellem gulvbrædderne kunne man se skærverne på jernbanelegemet ile af sted mod nord. Fjedrene under vognen havde vel nok engang fungeret efter deres bestemmelse. Nu fik de mig til at mindes, at teknikere taler om noget, de kalder materiale-

træthed. Hvordan det ytrer sig, blev jeg pludselig klar over. Men heldigvis havde vi jo stropperne.

Det var let at se, at mine medpassagerer ikke netop var millionærer. De så med forundrede blikke på manden i den sorte jaket og de sribede bukser. Øjensynligt spekulerede de på, hvad den mand havde at gøre i den kupé – uden at nogen af dem vist nåede frem til en tilfredsstillende løsning. Landskabet, vi skrumpede igenem, var fladt, temmelig ensformigt, med mosedrag og nu og da lyngklædte småstrækninger, og de drivende sommerbyger lavede jo heller ikke op. Det var åbenbart ikke her, Edvard Lembcke havde hentet inspirationen til: Du skønne land med dal og bakker fagre.

I Røde Kro steg kun få passagerer ud. Snart var stationsterrænet som blæst. Jeg stod ene tilbage med min håndbagage. Efter nogen søgen lykkedes det at finde en jernbanemand. Han oplyste, at toget til Åbenrå var den lille stamme, som holdt langt ude ved et vigespor, hvor det ville blive holdende de første to timer. Derudover bekræftede han, at Åbenrå indtil videre rent jernbanemæssigt fungerede som verdens ende. Altså måtte man sidde de næste to timer af her på stedet. Stationsbygningen var øde og tom, det så ikke ud til, at der var sket nævneværdigt med den, siden den engelske jernbaneingeniør mr. Peto afleverede den for 57 år siden. Stationsbyen, som jeg tog i øjesyn i et ophold mellem et par byger, virkede heller ikke fængslende. Alene den grusbelagte bygade med dens mylder af vandfyldte huller dæmpede lysten til at gå på opdagelse. Efter et kort krydstogt søgte jeg tilbage til udgangspunktet. Men hvorfor sidde ventetiden af på ventesalens umagelige træbænke? Åbenråtoget holdt jo derude, og de udstandne strabadser på fjerde klasse burde kompenseres med en anden klasses billet til den sidste strækning. Det lykkedes faktisk at få en mand kaldt til billetlugen, og med

rejsehjemmel til en kupé med polstrede sæder begav jeg mig ud til den tålmodigt ventende togstamme. Tilfældet ville, at jeg udvalgte mig netop den kupé, hvor en konduktør lå og fik sig en middagslur. Som stukket af en bi for han op, jeg opfangede lige et forskræmt blik, inden han forsvandt ud ad den modsatte dør. Han dukkede hovedet, som ventede han et nakkedrag eller i det mindste en byge af skældsord. Hvad var det? – At en dansk jernbanemand kunne blive overrasket i en lignende situation, var tænkeligt, men han ville ganske bestemt have fundet en mere værdig sortie. Det var nok mit andet møde med Preussen.

Også ventetider får en ende. Det gav et ryk i toget, og det gled ud fra stationen. Aldrig glemmer jeg, hvordan landskabet skiftede karakter i løbet af minutter. Vi kørte ned gennem en dejlig dal, indrammet af skovklædte bakker og med småenge og frodige marker i bunden. Hvor var det dejligt, og hvor varede det kort. Snart holdt toget ved Åbenrå station, der til forveksling lignede den, toget lige havde forladt. Mr. Peto havde åbenbart foregrebet ideen med typehuse.

Nu blev det spændende! Var nogen taget ud for at hente mig? Spørgsmålet blev hurtigt besvaret. I løbet af et par minutter var perronen tom. Kun en drager iagttog på afstand den desorienterede unge mand med kufferterne. Måske var der bid. Det var der, for hvad andet var der at gøre end søge ind på et hotel for at få en tiltrængt bid brød og samtidigt overveje situationen. Altså bad jeg drageren tage sig af kufferterne og bære dem op på Missionshotellet. Om der overhovedet fandtes et sådant hotel i byen, anede jeg ikke; det var et skud i tågen. Missionshoteller var jo pæne steder med rimelige priser. Drageren gjorde ingen indvendinger, men hankede op. Få minutter efter var vi kommet til Klinkbjerg, hvor der ganske rigtigt var et beskedent missionshotel. Manden

fik sin krone og takkede af, og snart efter var jeg i færd med at stille min sult.

Hvorfor jeg ikke lod ham føre mig hen til Folkehjem, der jo lå lige om hjørnet, og hvor man kunne have været mig behjælpelig med at komme i forbindelse med folk derude? Nej, for Folkehjem var jo et forsamlingshus. I min naivitet gik jeg ud fra, at det nok var som de landsbyforsamlingshuse, jeg kendte. På et sådant sted var der da ikke restauration, endsigelig mulighed for overnatning. Mens jeg spiste, blev himlen mere og mere blå. Solen var brudt igennem for alvor, det så ud til at blive en smuk eftermiddag.

Det var vist en god idé at gå ud og se på byen, mens man overvejede, hvordan man skulle komme videre. Hvilken modsætning til Kolding, som jeg havde forladt for få timer siden. Der bugnede forretninger af varer, og gaderne var fyldt af mennesker og køretøjer af enhver art. Der var jo stadig »gullaschtid« i Danmark, og de mange købelystne sønderjyder gav bybilledet ekstra liv. Her i Aabenraa virkede alt trist og dødt: Ingen varer af betydning i udstillingsvinduerne, huse, der stod og råbte på maling og anden vedligeholdelse, og næsten folketomme gader. Det var mest mænd, man så, og et påfaldende stort antal af dem bar tyske feltuniformer, som distinktionerne var taget af. Sådan kom altså en by til at se ud efter en krig, vel at mærke, når den var sluppet nådigst.

Det blev boghandler Bo Bojesen, der kom til at bestemme dagens videre forløb for mig. Han havde haft den gode idé at udstille et målebordsblad over Åbenråegnen i et af sine vinduer. Det gav jeg mig til at studere. Jo, der lå Varnæs og der mit bestemmelsessted Skovbøl. Vejen derud var ganske ligetil, ud ad Flensborg landevej til et stykke op i skoven og derpå til venstre, det var ikke til at tage fejl af. Hvor langt kunne der mon

være? To mil i det højeste, snarest lidt mindre. Hvad var det, for en mand der havde tjent 16 måneder i det kongelige danske infanteri? Beslutningen var taget, den sidste strækning måtte tilbagelægges til fods.

Henne på hotellet ville de godt passe på kufferterne, selv om det skulle vare nogle dage, inden de blev afhentet, og så startede jeg.

En vejviser med navnet Warnitz angav, hvor jeg skulle dreje fra, og snart efter vandrede jeg ned gennem en pragtfuld bøgeskov. En strålende sommersonne fyldte skovbunden med levende lyspletter, fuglene jubede, og det friske løv skinnede i nyvasket renhed. Verden var skøn, og forude lå det ukendte. Helt så skøn blev den nu ikke ved med at være – ikke fordi skoven åbnede sig og gav udsyn over en blå og blank fjord, men formedelst en ubetænksomhed fra min side. Få dage i forvejen havde jeg anskaffet mig et par snørestøvler, som jeg ikke havde nået at få gået til. Dem havde jeg taget på, det ene skulle jo svare til det andet, og nu begyndte de at snakke med. Især den ene opførte sig i bogstavelig forstand upassende. Den bearbejdede min stakkels fod efter devisen: hug en hæl og klip en tå. Hvert skridt blev en pine, og jeg følte snart en heftig tilskyndelse til at befri mig fra disse torturinstrumenter. Nøgtern overvejelse sagde mig dog, at mine fodsåler bestemt ikke var garvede til at modstå en grusbelagt vej. Og hvad ville folk sige ved synet af en barbenet ung mand i jaket og stribede bukser? Det ville blive husket! Altså bed jeg tænderne sammen og holdt ud, trøstende mig med, at den længste strækning lå bag mig.

Nu drejede vejen bort fra fjorden med spredt bebyggelse på begge sider, og derhenne lå en lille indbydende landevejskro med rejsestald og det hele. Murene var kalket til pinse, stråtaget var velholdt og ruderne blanke. Du må snart være fremme, sagde jeg til mig selv. Der

går du ind og spørger om vej. Lidt drikkeligt ville heller ikke være af vejen, for dagen var blevet hed.

Den lille skænkestue svarede til husets ydre, og det samme kan siges om den pæne, midaldrende kone, der kom ind fra køkkenet. Nethed og properhed var åbenbart en del af hendes væsen. Næppe havde jeg åbnet munden og dermed afsløret mig som »rigsdansker«, før hun vendte sig mod køkkenet og kaldte: Jørgen! Den tiltalte viste sig straks, og aldrig glemmer jeg den hjertelighed, hvormed jeg vildfremmede menneske blev modtaget: Alt, hvad jeg bad om og meget mere, blev sat frem. Jeg blev anbragt ved en bordende.

Jørgen og Marie tog plads, en på hver side af mig, og nu begyndte der en udspejling om forholdene i Danmark, og ind imellem beretninger om de stedlige tilstande. Siden forstod jeg, at for de to elskelige mennesker var Danmark det forjættede land, der flød med mælk og honning, landet hvor der herskede frihed og retfærdighed, og hvor alle havde gode kår. De stod nu på landets tærskel, og her kom jeg som en udsending derfra. Var det underligt, at de så at sige tog forskud på den lange række sollyse år, der var i vente?

Hvad jeg her mødte kan vist betegnes som nationalromantik. Hverdagen blev hård for dem, for hård. Ved »den anden afstemning«, den 3. april 1939, da 95 % af distriktets vælgere mødte frem, var Marie en af de få, der blev hjemme. Jørgen havde lovligt forfald, han lå oppe på kirkegården i Felsted. Hvem vil dømme hende? – Jeg kan ikke!

Det ville føre alt for vidt at prøve at referere samtalen, selv om den havde stået klarere i min erindring. Et træk skal dog gengives: Jørgen og Marie var naturligvis blandt de første, der havde flag og flagstang rede, men det kneb med at vente tiden af, og en dag med smukt vejr og klar himmel lod Jørgen Dannebrog gå til

tops. Selv tog han opstilling i rejsestalden for at se, hvordan de forbipasserende tog det. »Da kom der en mand kørende. Det gav et ryk i ham, han standsede hestene og tog kasketten af. Således blev han holdende et øjeblik, satte atter kasketten på og kørte videre.« Hvordan vil nutidens mennesker reagere på det? En del vel med en hånlige grimasse, mange med et forlegent smil eller et skuldertræk. Men i det forunderlige år 1920 var et sådant optrin en del af virkeligheden.

Hvor længe jeg sad i skænkestuen, har jeg ikke rede på, men til sidst sagde jeg, at nu måtte jeg videre for ikke at komme for sent til mit bestemmelsessted. Ikke tale om, at jeg fik lov til at betale, hvad jeg havde fået. Man tog da ikke betaling af en kær gæst. I stedet for ville Jørgen tage en trøje på og gå med mig.

Der var en genvej. Vi gik vel et kvarters tid ad markveje og stier og nærmede os en lille udflyttergård midtvejs mellem Skovbøl og Varnæs. »Der bor han«, sagde Jørgen, »å no vel æ sej farvel«. Jeg blev noget skuffet, jeg havde forestillet mig, at han var gået med ind. Måske havde Jørgen læst skuffelsen i mit ansigt, for da han havde fjernet sig nogle skridt, vendte han sig om og sagde: »Æ sku da ves li sej, te han æ en stoe tysker«.

Det var en meget desorienteret ung mand, der stod tilbage. Fra afstemningsresultaterne vidste jeg, at der i Skovbøl havde været et meget stort dansk flertal. Hvordan kunne det gå til, at man på et sådant sted havde en »stor tysker« til kommuneforstander? og hvordan mon jeg ville blive modtaget af en sådan mand?

Jeg havde endnu til gode at lære Jørgens type at kende. De mennesker havde tilegnet sig et stærkt forenklet syn på de nationale forhold i grænselandet. Enten var man 100 % dansk, gerne lidt mere, eller også var man tysk, eventuelt »en stoe tysker«. Nå, her kunne jeg ikke blive stående, og jeg kom jo da også efter aftale. Altså

skød jeg hjertet op i livet og gik ind i gården, beredt på lidt af hvert. Skiltet på muren med den preussiske ørn og ordet Gemeindevorsteher talte sit tydelige sprog, men nu fik det gå, som det ville.

Familien var ved at spise til aften ude i køkkenet, da jeg kom, og tilsynekomsten af den vildfremmede unge mand voldte almindeligt oprud. Jeg blev vist ind i stuen, og der mødte der mig et syn, som vil være indmejslet i min erindring, så længe jeg kan sanse. På væggen hang tre store billeder af unge mænd i tysk feltuniform, og neden under læste man: »Es starb für's Vaterland«, en dato, et årstal og navnet på en ukendt lokalitet i Frankrig. Det var tre af hjemmets fem sønner.

Henne i døren til et tilstødende værelse stod en ung kvinde i begyndelsen af tredive, og en lyshåret lille pige på fire-fem år stak nysgerrigt hovedet frem, men holdt sig ellers gemt bag mors skørter. Det var husets ældste datter, som var søgt hjem. Hendes mand var »vermisst«. Ingen kendte eller kender, hvad skæbne han fik. Konen i huset havde åben lupus i ansigtet og var brudt af sorg og sygdom. Den »store tysker«, som ikke var hjemme, da jeg kom, men snart efter kom til stede, afslørede sig som en venlig og stilfærdig bonde, afdæmpet i sit væsen, som bar han på en usynlig byrde. Hidtil havde krigen for mig i det neutrale Danmark været frontberetninger, korrespondancer, kommentarer og ikke mindst propaganda. Her så jeg for første gang et stykke af dens nådeløse og brutale virkelighed, og jeg begyndte at forstå, at jeg var draget ned til et hårdt prøvet folk.

Også her blev jeg modtaget med den største venlighed. Da mit tøj og mine øvrige ejendele indtil videre var uden for rækkevidde på grund af strejken, tilbød man mig, at jeg foreløbig måtte bo på gården. Det bør tilføjes, at da jeg efter nogle dages forløb kunne flytte ind i det hus, der stod parat til at modtage mig, afslog man

at modtage noget som helst vederlag for kost og logi. Under samtaler i de følgende dage fik jeg at vide, at konen var dansk, manden tysk og børneflokkene delte. I dag ville jeg hellere sige, at Johann Juhler var slesviger med hældning mod det tyske. Selv sagde han til mig, at han var loyal mod landets magthavere. Det havde han været i den tyske tid, og det agtede han fortsat at være over for Danmark.

Det varede længe, inden jeg den aften faldt i søvn i gæsteværelsets gode seng. Dagen havde været for mig på oplevelser og skiftende indtryk. To ting stod mig dog klart: at adskillige medbragte forestillinger måtte tages op til revision, og at der var meget at lære i denne landsdel.

Fra tysk til dansk skole

Næste formiddag fulgte Johann Juhler mig ind til Skovbøl, for at jeg kunne tage skolen i øjesyn og få hilst på min kommende arbejdsfælle, frøken Luise Nielsen, som var kommet fra Helsingør, hvor hun havde haft ansættelse på en privat realskole. Vort iøvrigt gode samarbejde varede dog kun til sommerferien. Så havde hun fået nok af Skovbøl og greb chancen for at komme ind ved skolevæsenet i Haderslev.

Skolebygningen, der lå midt i den langstrakte og noget spredte landsby, var ret ny. Skolestyrelsens forhandlingsprotokol oplyser, at den var opført 1909 af bygmester Bertel Hansen, Varnæs, for en tilbudssum af 9749 mark. Samme bygmester var af den gamle skole, hans navn borger for, at så har den heller ikke kostet een penning mere. Det var en fantasiløs bygning, kun syv meter bred og tre gange så lang. Den afgav plads til to store klasseværelser, adskilt af en to-tre meter bred forstue tværs gennem bygningen. Da denne hvilede på en høj sokkel, måtte man stige op ad fire trappetrin og stod så på en slags platform, som var overhængt af en murbue. Herfra kunne man overskue en lille legeplads omgivet af smukt tilvoksede lindetræer og samtidig holde kontrol med trafikken ud og ind ad skolens dør.

Ulykkeligtvis havde man forsynet huset med et par udvendige og for lave skorstene, anbragt på nordsiden. De skulle give aftræk for to mægtige støbejernskakkelovne, en i hvert klasseværelse. For at de børn, der sad nærmest ved uhyrerne, ikke skulle blive brankede af

strålevarmen, var der til deres beskyttelse anbragt en halvanden meter høj, bred og buet metalskærm foran hver ovn.

En af disse skærme spillede iøvrigt en vis rolle den 10. februar. Den var flyttet hen til væggen, og bag den stod et lille bord med danske og tyske stemmesedler i så respektfuld afstand, som bordpladen tillod. På den måde fik man et billigt stemmerum, som dog var behæftet med den skønhedsfejl, at hovedet af den stemmende ragede op over skærmen. Ved nu at lægge mærke til, ved hvilken side af bordet hovederne dvælede de få øjeblikke, handlingen varede, havde man et temmelig sikkert skøn over afstemningens forløb, og man oplevede da også en enkelt artig overraskelse. En kvinde, om hvem man mente, at hun ville bringe sin mand det offer at stemme tysk, var inde bag skærmen. Da hun ikke var særlig høj og måske også bøjede sig lidt forover, var kun hatten synlig udefra. Først gjorde den et lille ophold ved »den danske ende« af bordet, bevægede sig derpå over til »den tyske«, men vendte hurtigt tilbage til det danske område, hvor den forblev så tilpas længe, at der var tid til at lægge en stemmeseddel i den udleverede konvolut. Næppe havde hun forladt klasseværelset, før Christian Jessen fra Velkær med et strålende smil og med eftertryk på hvert ord udbød: Hun stemt dansk!

Men det var skorstenene! Terrænet mod nord og øst var temmelig åbent og fladt, og når nordøsten ved vintertid satte ind, blev luften i skorstenene så iskold, at de pure nægtede at fungere efter deres bestemmelse. Røgen måtte følgelig se sig om efter andre muligheder. Da ovnene absolut ikke sluttede hermetisk, pulsede den ud af alle sammenføjninger og indhyllede klasseværelserne så tæt, at man stående i døren næppe kunne se den modsatte væg. I slige situationer var der ikke andet at gøre end at bevilge en ekstra fridag. Ved uhæmmet brændsels-

forbrug for åbne vinduer og døre var det muligt i dagens løb at drive den kolde luft ud af skorstenene og røgen ud af klasseværelserne. Osen havde man derimod i næse og øjne de næste fire-fem dage. Kom der et ekstra kraftigt vindstød, svarede kakkellovnen straks med en bredside til stor moro for den ungdommelige del af klassens bemanning. Det hjalp betydeligt, da vi efter mange års lidelser fik bevilget et par moderne danske kakkellovne. Helt godt blev det dog først, da skolen i det sidste tiår af sin levetid kunne flotte sig med et centralvarmeanlæg.

Skorstenene var dog ikke ene om at give skolen særpræg. At man i tyske klasseværelser brugte firemandsborde, var ikke påfaldende. Klassekvotienten var jo så høj, at det var nødvendigt, når så mange børn skulle have plads i lokalet. Men hvad den mand har tænkt sig, som havde undfanget ideen til de skoleborde, der var anskaffet i Skovbøl, er det aldrig lykkedes mig at komme på sporet af. Bænkene var overlæssede med jernbeslag og skruet solidt fast i gulvet. Sæderne var klapsæder, som blev holdt nede af elevens vægt og vippede op, når vedkommende rejste sig. Det bagved stående bord dannede rygstød, og pladsen over til bordkanten var så snævert beregnet, at velvoksne og fyldige børn næsten var kilet fast. Der gik da også frasagn om en særlig tyk dreng, som i det sidste skoleår ikke kunne presses ind, men måtte friste tilværelsen ved et lille separatbord af normal konstruktion.

Den urokkelige bordkolonne fremmede ikke netop værket, når skolen skulle gøres ren. Skulle man en enkelt gang have lokalet ryddet, f.eks. til skolens juletræ, var det nødvendigt at mobilisere en større arbejdsstyrke understøttet med værktøj for at få de blytunge asener friggjort af gulvet og båret ud. Her var det et held, at smeden, Mathis, boede i skolens umiddelbare nærhed og altid var villig til at give en hånd med. Det blev han ved med at

gøre op gennem årene, og ingen har rede på, hvor mange gratis arbejdstimer han har ydet. Det kunne sikkert være gjort op til et ikke helt uanseligt beløb. Men hvor skulle man gøre af bordene, for læskur fandtes ikke, og de kunne da ikke ligge i fri luft hele juleferien. I 1921 løste skolekommissionsformanden problemet ved at møde op med et stærkt tov og diverse taljer. Bordene blev så hejset op gennem lugen i forstuen og holdt jul oppe på skolens loft. Sikket slæb det var at få dem derop! – og så gik man med en sikker fornemmelse af, at nedfarten i det ny år næppe blev nemmere. Eksperimentet blev da heller ikke gentaget ad åre. Vi fandt vist på at stille dem oven på bordene i den anden klasse. – Iøvrigt bestod skolens udstyr af nogle træskohylder i forstuen, et par trætavler og et skab i hvert klasseværelse og en kasse til opbevaring af billedtavler. Den havde også ejet en fane, som ifølge kronikken var skænket af amtsforstander Bruhn, Skovbølgård, og naturligvis et kejserbillede. Hvad der er sket med dem, vides ikke, men ingen af dem efterlod sig noget savn.

På den modsatte side af bygaden lå en omhyggeligt ryddet brandtomt. Der havde der været klasseværelse og lærerbolig fra 1860–1909. Sidstnævnte år var skolen blevet toklasset, den ny skolebygning var blevet opført og det tidligere klasseværelse indrettet til bolig for en lærerinde; men allerede 1917 brændte det smukke hus ned. Skolekommissionen opgav at få det bygget op, mens der var krig. I stedet for købte den et solidt hus på grænsen mellem Skovbøl og Svejrup. Det fungerede som lærerbolig til sommeren 1921.

En lade var dog blevet sparet af luerne, skønt den var sammenbygget med det nedbrændte hus – desværre havde jeg nær sagt. Dels var den så grim, at den gennem mange år skæmmede hele komplekset. Dels rummede den ikke blot skolens brændselsrum, men også børnenes toi-

letter, så de måtte passere bygaden, når naturens krav ikke mere lod sig overhøre.

Et par rum i den ene ende af laden bragte den tid i erindring, da landsbylæreren selv drev sin skolelod. Der hørte nemlig en ganske stor lod til Skovbøl skole, lidt over 6 tønder land. Til gengæld var den blevet udlagt så afsides som overhovedet muligt, helt oppe ved Tumbøl og Felsted skel. Lorenz Th. Bruhn (1874–1901) var den sidste lærer i Skovbøl, som selv drev sin skolelod. Jørgen Iversens datter, »Faster Midde« fra Horsbyg, som gik i Skovbøl skole i 90-erne, husker endnu, hvordan madam Bruhn ved ellevetiden hver formiddag begav sig op til skolelodden for at malke deres to køer. Spandene bar hun i et åg over skuldrene. Det var en daglig spadseretur på henved 3 kilometer.

Her var det altså, man skulle tage fat, om kort eller længe var usikkert. At det skulle vare i resten af skolens levetid, anede ingen, mindst af alle den unge mand, der nu stod over for noget så usædvanligt som at skulle lægge grund til en dansk skole. Bygningerne var der, børnene også og et par i hast sammenbragte lærere.

Men hvad var der så mere? Hvad skolen ejede, var hurtigt overset. Den havde en samling fortrinlige vægkort: begge halvkugler, Europa med 1914-grænserne, Tyskland, Slesvig-Holsten, de tyske kolonier og Palæstina. Altsammen dygtigt pædagogisk arbejde, men jo mestendels »überholt« af det frygtelige drama, der nys havde fundet sin afslutning.

Det først fornødne inden for det geografiske område, et Danmarkskort, manglede naturligvis. Der skulle gå adskillige måneder hen, inden forlagene bragte et kort med den ny sydgrænse i handelen. I ventetiden hjalp man sig på den måde, at man i frikvarteret forud for geografitimen tegnede konturen af en dansk landsdel på vægtavlen, så vellignende, som ens evner som kort-

tegner nu engang gjorde det muligt. Timen gik så med at udfylde rammen. Primitivt! Javel, men hvad andet var der at gøre?

Derudover forefandtes en tysk bibel, på hvis første blad lærer Bruhn havde skrevet, at den var skænket til Skovbøl skole af kongelig kredsskoleinspektør Mosehuus. Den står i dag i min private bogsamling – ud fra en forudfølelse af, at denne selvtægt ikke ville afstedkomme noget uopretteligt savn i den ny centralskole.

Den oven for omtalte kasse indeholdt et antal billeder med historiske og bibelske motiver, deriblandt mange gode. Endvidere fandt jeg i den nogle anskuelsesbilleder, som fik mig til at føle et stik af hjemve. Originalerne var nemlig udført af maleren og tegneren Poul Steffensen, der var født på min hjemegn, havde hentet mange af sine motiver derfra, og som var kendt over det ganske land som illustrator af talrige børnebøger. Betegnende nok skulle man have billeder af en dansk kunstner, for at motivet kunne virke kendt og hjemligt for sønderjyske småbørn.

Endelig var der en tavlepasser, men dermed var det også slut, og anvendelsesmulighederne af ovennævnte genstande var jo begrænset. – Nævnes må i denne forbindelse, at der i katederskuffen var efterladt en »Schülerverzeichnis«, som gik 30 år tilbage i tiden, samt en »Schulkronik«. Også de står i min reel, men er bestemt til at havne på landsarkivet.

Hvad havde så børnene? for dengang måtte forældrene jo selv bekoste skolebøgerne. Af tyske bøger havde de en »Kinderfreund«, en »Liederbuch für einfache Schulverhältnisse« og en regnebog. Den første så man bort fra i 1920, den anden var overflødig, skønt den var forsynet med noder og indeholdt mange smukke tyske sange. Mange af børnene havde jo store dele af »den blå« i hovedet, og selve bogen fandtes i de allerfleste

hjem. Regnebogen var derimod anvendelig. Tallene er jo internationale, og de ældste børn kunne så meget tysk, at tekstopgaverne ikke voldte dem sproglige vanskeligheder.

Af danske bøger havde de en bibelhistorie, den sønderjyske salmebog og en dansk læsebog. Der havde nemlig været undervist i dansk de sidste fire måneder. I skoleforstanderskabets forhandlingsprotokol læser man fra mødet den 23. januar 1920 under punkt 2: Dansk Undervisning i Skolen:

Forsamlingen beslutter ogsaa enstemmigt i Tilslutning til den af de forskellige Herr. Kredsskoleinspektører opstillede Undervisningsplan straks at indføre i Skolen – i begge Klasser – 3 danske Religionstimer og 9 – henholdsvis 10 danske Sprog-timer og 1 dansk Sangtime.«

Protokollen er her for første gang ført på dansk. – Hvad sådanne undervisningsplaner kunne have udrettet, hvis de var kommet i tide, kan man gisne om. Nu var det uhjælpeligt for sent. Toget var forlængst kørt – nordpå!

Et par af skoleforstanderne var derpå taget til Kolding for at købe det nødvendige antal danske læsebøger, og de havde valgt »Myrebogen«, et læsebogssæt, som dengang var ret udbredt i danske landsbyskoler. Det var ikke nogen ringe læsebog at starte med i Sønderjylland. Den indeholdt en sammenhængende fortælling om nogle københavnske skolebørn, der skulle tilbringe deres sommerferie i Midtjylland. I toget kom de til at rejse i kupé med en herre fra Skanderborg. Han gav sig i lag med børnene og fortalte om historiske begivenheder, som havde tilknytning til de egne, de kørte igennem, om blodgildet i Roskilde, om Knud Lavards og Knud den Helliges drab, om brødreparret fra Fjenneslev o.s.v. Ind imellem fik han børnene til at fremsige digte, de havde

lært udenad i skolen. Dansk sprog, dansk historie og Danmarks geografi var her vævet sammen i et tiltalende mønster.

Rammerne om skolearbejdet var altså ikke præget af overdådighed. Meget ville afhænge af læreren – hvilket det forøvrigt altid vil, uanset skolens udstyr. Der er her brugt ental, ikke af ubeskedenhed og endnu mindre for at nedvurdere frøken Luise Nielsens indsats, men da hendes virksomhed ved skolen kun strakte sig over godt et par måneder, måtte den nødvendigvis antage karakter af en parentes. Een ting bør dog fremhæves. Det var hende, som foretog den første grove sortering af de 67 børn. De af dem, som kunne læse nogenlunde flydende, kom i den store klasse, som derefter kom til at bestå af 38 elever i alderen fra 9 til 14 år. Resten, 29 børn i alderen 6 til 12 år, udgjorde den lille klasse. Så vidt mig bekendt gjorde ingen af forældrene indvendinger mod denne utraditionelle inddeling, og heller ikke jeg fandt mig foranlediget til at foretage ændringer. Selv forbeholdt hun sig de ikke-læsekyndige og overlod de mere fremskredne til mig.

Hvilke forudsætninger havde så jeg for at løse den opgave, jeg stod over for? Seminariets praktikundervisning stillede os kun over for årgangsdelte klasser. Hvordan de af os, som ville komme til at undervise i landsbyskoler med to, tre op til fire årgange i klassen, skulle gribe tingene an, forlød der ikke noget om. Det blev vor egen sag.

Efter at jeg i sommeren 1916 var blevet udstyret med bevis for bestået lærereksamen, lagde hæren beslag på mig til op mod årsskiftet 1918. Den kan der siges både ondt og godt om, men nogen ideel forskole for en kommende lærergerning var den jo ikke. Det ville da også være letfærdig omgang med sandheden at påstå, at hæren blev opretholdt til det formål. Set med dens øjne

havde skolelærere deres væsentligste berettigelse som emner til korporal- og kornetskoler.

Efter hjemsendelsen fulgte fire forskellige vikariater, som sammenlagt ikke fjede meget til min pædagogiske ballast. Også i faglig henseende var jeg draget til Sønderjylland med let oppakning. Her stod jeg nu og skulle føje mit lille bidrag til opbygningen af en dansk skole i det genvundne land, så afgjort en af genforeningsprocessens allervigtigste opgaver.

Kun een egenskab besad jeg i fuldt mål: ungdommens selvtillid og faste overbevisning om at kunne gøre tingene bedre end de gamle. I den henseende skilte vi unge fra årene omkring 1920 os ikke ud – hverken fra svundne eller kommende slægtled. Skete det, at man trods alt blev grebet af tvivl med hensyn til ens egen fortræffelighed – og sådanne stunder meldte sig – var der en forestillingsrække, som stivede en af: Du er selv sprunget ud i det dybe vand. Nu gælder det om at holde sig oppe. Vender du tilbage efter et nederlag, giver det ar i sindet livet igennem.

Altså hængte man i, så godt som man nu kunne. Godt kan det naturligvis ikke have været, alt hvad man gik og lavede, men det gik da. I hvert fald så tåleligt, at skolekommissionen var enig om at indstille mig som nr. 1, da embedet sammen de mange andre sønderjyske lærerstillingen blev opslået ud på sommeren 1920. Skønt jeg ikke var kvalificeret i lovens forstand, var skole-direktionen så velvillig, at den konstituerede mig fra 1. februar 1921 at regne, og 1. juni samme år fulgte den endelige stadfæstelse, underskrevet af direktionens medlemmer, Kr. Refslund Thomsen, H. P. Hanssen og amts-skolekonsulent N. J. Nielsen. Få lærere har så gode navne under deres kaldsbrev. Jeg var nu, 25 år gammel, fremmet fra vikar til førstelærer ved en sønderjysk skole, et springavancement, som dog udelukkende beroede på

de ekstraordinære forhold, der opstod ved, at så mange embeder skulle besættes samtidigt. At det var gået, var i lige så høj grad børnenes fortjeneste som min.

For os, som har oplevet året 1920 i Sønderjylland, står der en særlig glans om det. Der var noget foreløbigt, halvt uvirkeligt over tilværelsen, dertil en følelse af glæde og forventning, som løftede mennesker op over den hverdag, som endnu ikke havde fundet sin form. Det smittede af på børnene. De mødte med en åbenhed og umiddelbar arbejdsglæde, som måtte virke tilbage på læreren og tvinge ham til at yde det bedste, han formåede. Alle »genforeningslærere«, jeg kender, bliver da også så lyse i blikket, når de taler om det første hold sønderjyske børn. Dertil kom, at den klassedeling, der var foretaget, lettede mig arbejdet. Klassens helt unge børn var velbegavede. Resten besad fornøden modenhed til hurtigt at tilegne sig det elementære stof, som det var nødvendigt at begynde med, og de ligefrem hungrede efter at komme videre. Aldrig siden har jeg haft en klasse, der gjorde så store fremskridt i så kort tid. Børnenes oplagthed kan dække over en lærers mangler, kan bære en skole frem. Anden forklaring kan jeg som gammel mand ikke finde.

Siden har jeg nu og da tænkt over, om der var sproglige vanskeligheder. Børnene kom ganske vist alle fra dansktalende hjem, men de var jo kun vant til at høre egnens sønderjyske mål, og nu fik de en lærer, der talte »rigsdansk«. Selv mærkede jeg ikke til vanskeligheder, og senere forespørgsler hos elever fra 1920 har bekræftet mit indtryk. Dog skal der nok blandt de mindre børn have været nogle, som i begyndelsen havde svært ved at forstå mig.

Mit eget forhold til sønderjysk voldte ikke besvær. Som barn havde jeg talt nørrejysk, og forskellen mellem de to dialekter forekom mig ubetydelig. Naturligvis

stødte man på ord, man måtte gøre sig fortrolig med. Det kunne således undre, at også de voksne sønderjyder brugte »ble«, men man var jo ikke længe om at opdage, at det her drejede sig om en meget forstørret udgave, som muliggjorde anden anvendelse. Omvendt kunne en »dug« i Sønderjylland formindskes så stærkt, at den kunne rummes i en lomme.

Løvrigt var jeg så heldig at få en god sproglærerinde. Da jeg var ugift, måtte jeg jo i pension et sted. Den sag klarede skolekommissionen for mig, og min »madmor« viste sig at være en åndslivlig og snaksom kone med udviklet sprogsans. Når hun brugte et særligt sønderjysk ord, oversatte hun det ofte for mig. På den måde blev jeg hurtigt fortrolig med, at »kost« betød bryllup, at »føl« havde med gulvvask at gøre, og at maden, jeg spiste, var tilberedt »o e skåsten« og sat frem i »e dørn« o.s.v.

Efter sommerferien 1920 vendte frøken Nielsen som allerede nævnt ikke tilbage, og da ingen afløser var at få, blev jeg ene mand på skansen. Jeg underviste den store klasse i 4 formiddagstimer, holdt middagspause og tog derpå 3 timer med de yngste børn. Det vandt skolen naturligvis ikke ved, og jeg er bange for, de små blev stedbørn. Dels havde jeg endnu aldrig stået over for den opgave at skulle indvi småbørn i læsekunsten, dels havde jeg vist brugt det meste af mit krudt om formiddagen. Anstrengende var det også, og ingen kan vel fortænke mig i, at jeg med længsel og spænding afventede, hvor mange og hvem der havde søgt lærerindeembedet ved skolen. Meget eftertragtet havde det ikke været. Så vidt jeg husker, var der kun to ansøgere, af hvilke den ene veg ud, da hun erfarede, at boligforholdene de første måneder ville være primitive. Vi måtte så håbe på, at den sidste ville være standhaftig. Det var hun til alt held, og med hende blev skoledistriktet ikke snydt. Frø-

Pensioneret lærer, fot. 1966.

ken Else Hornshøj, en 39 årig vesttjyde fra Lemvig-egnen, trådte til i februar 1921 og holdt trofast ud, til aldersgrænsen i 1952 var nået.

Efter hendes ankomst blev skolen gjort treklasset fra begyndelsen af skoleåret 1921–22, en ordning, som blev opretholdt i resten af dens levetid. Da vi også havde fået anskaffet de fornødne danske skolebøger, var overgangen til en normalt fungerende dansk landsbyskole fuldbyrdet.

Distriktet og dets beboere

»Skofel æ et gaf« – sagt med et stænk af medlidenhed i stemmen. Ret længe havde jeg ikke opholdt mig i byen, før denne kendsgerning var blevet mig indprentet gennem samstemmige vidnesbyrd. Indrømmes må det, at megen prunk og ydre pragt havde landsbyen ikke at stille til skue. Men da måtte man holde Skovbølgård uden for, hvilket faldt naturligt, eftersom dette tidligere adelige gods havde holdt sig landsbyen på tilbørlig afstand og yderligere skilte sig ud ved at være tysk både af sindelag og hussprog. Det er afgjort sognets smukkeste gård. Hovedbygningen – opført 1758–65 – er ren og enkel i stilen og omgivet af voldgrave, der også omslutter en dejlig have i parkstil, som i fin harmoni forener sig med en lille løvskov. – Men Skovbøl var altså »et gaf«. Stor var den ikke. 18 huse og gårde fordelte sig på begge sider af en bugtet og langstrakt bygade. Næsten alle havde hvidkalkede mure, og over halvdelen bar stråtag. Et lille arbejderhus til Skovbølgård var tækket med tegl af billigste sortering og kaldtes derfor »e pandhus«, et vidnesbyrd om, at det ikke var så længe siden, at tagsten på et almindeligt hus pegede det ud som noget særligt. De fleste huse var gamle, men kun et enkelt vel proportioneret kådnersted vidste af sin alder at sige. Det bar i smedejern årstallet 1785 på gavlens. Adskillige af de andre så ud til ikke at være meget yngre. I det ydre svarede byen altså til sit officielle navn, *Gammel Skovbøl*.

Det adelige gods havde i tidens løb været en påtrængende nabo. Kun to gårde og tre kådnersteder havde

holdt stand. Dertil kom 11 landarbejderhuse, af hvilke et par havde lidt jord. Med smedjen og skolen nåede man op på de 18 bosteder.

Alligevel havde Skovbøl noget, som ingen af de andre landsbyer i Felsted sogn kunne opvise. Den havde en arrest. Amtsforstander Bruhn, Skovbølgård, var jo udstyret med politimyndighed og havde derfor lejlighedsvis brug for et sådant særlokale. Det fandtes dog ikke nede på gården, men i ladebygningen til et lille hus, Damhuset, som hørte til Skovbølgård. Særlig respektindgydende så det ikke ud, men det lod sig dog gøre at opbevare en ikke altfor sprælsk »bos« der en nat over. Næste morgen fik Andreas Jacobsen, som boede i Damhuset og iøvrigt havde fast arbejde på gården, en politikasket på og førte delinkventen ad Prakkerstien ned til Felstedskov og derfra videre til Åbenrå, hvor den rigtige arrestforvarer kunne notere en ofte velkommen forøgelse af »pensionærernes« tal. Han fik nemlig kostpenge for at forpleje dem og var derfor interesseret i at have fuld belægning.

Traditionen var levende i byen. Den kunne udpege, hvor de to gårde havde ligget, som måtte »rykke ud« ved udskiftningen i 1770-erne, den vidste at smedjen oprindeligt havde ligget i »e smejs maj«, men senere var blevet flyttet over i et langstrakt hus, som gamle folk endnu kaldte »e bungor«. Hvorfor det navn klæbede ved, var gået af minde. Den vidste også, at den meget store bondegård nordligst i byen i umindelige tider havde tilhørt Thaysen-slægten og for så vidt gjorde det endnu, eftersom ejeren, Jacob Friis, var en søstersøn af den sidste Thaysen. Samme Thaysen led ikke af mindreværds komplekser. Man tillægger ham følgende karakteristik af byen: »Skofel, det æ wos – å så e parcel, med langt e og tryk på sidste stavelse, – å så Skofelgor å de hal a e wan øve te Løjt!« Da det åbenbart var formue-

forholdene, som bestemte rangforordningen, var der næppe stort at sige til, at resten ikke talte med.

»E parcel« var gården Stenneskær, der lå i en lavning nogle hundrede meter nord for byen. Den var kun en ubetydelighed mindre end gården i Skovbøl. Af bevarrede arkivalier fremgår det, at den er udskilt omkring år 1600, da to brødre delte den dengang meget store gård. Så sejlivet kan traditionen være i en gammel slægt, for allerede så tidligt havde der siddet Thaysen'er på gården i mere end hundrede år.

Et tydeligt voldsted ved et lille vandløb tæt østen for Stenneskær kaldte man Slotspold. Det er nu jævnet ud efter en afvanding, men inspektør Hans Stiesdal ved nationalmuseet, hvem jeg for en del år siden viste stedet, udtalte den formodning, at storgården var en middelalderlig væbnergård, som var gået tilbage til bondestanden. At Wallensteins tropper i 1628 blandt meget andet røvede »ein Gewehr mit dem Gehänge« fra Peter Thaysen, peger i samme retning.

Senere, da mit forhold til familien Bruhn på Skovbølgård var blevet så venskabeligt, at jeg fik lov til at gennemse gårdens gamle papirer, fandt jeg ud af, hvorfor smedjen gik under navnet »e bungor«. Fæstegodset blev solgt fra gården dels 1784 og dels 1800, men alle skøder indeholdt den klausul, at godset havde forkøbsret, hvis gården blev solgt ud af familiens eje. 1841 erhvervede godsejer Kittel en gård i Skovbøl i kraft af denne klausul. Avlsbygningerne blev brudt ned, jorden lagt ind til Skovbølgård og beboelseshuset delt op i flere »partier« og lejet ud til det fattigste landsbyproletariat, om hvis utraditionelle livsførelse der endnu i 1920 gik frasagn i byen. Det følte derfor som en befrielse, da smeden købte huset og indrettede sig der.

En af de tre kådnere indtog en særstilling. Rejsestalden fortalte, at han tillige var kromand. En sparsom ud-

stilling i et par iøvrigt ganske ordinære vinduer lokkede med, at der var høkeri i forbindelse med kroen. Dertil kom, at da man ved århundredskiftet anlagde amtsbanerne, blev der på strækningen Åbenrå-Gråsten også holdeplads ved Skovbøl kro, hvis indehaver herefter forenede stillingerne kådner, kromand, høker og stationsmester. Den sidste værdighed bidrog sikkert væsentlig til at forøge kroens omsætning. Folk gik jo hjemmefra i god tid dengang, og havde man i toget på hjemvejen truffet naboer og gode venner, skulle man da lige have »et skænk« eller to at gå hjem på.

»De lild toch« eller »e kleinbahn« fortjener nærmere omtale. Det var datidens rute- og varebil på skinner. Det gjaldt om at nå om ad så mange landsbyer som muligt. Da kroerne var velegnede holdepladser, var det ved linjeføringen Åbenrå-Gråsten lykkedes at finde noget nær den længste vej mellem to punkter. Ikke mindre end 18 holdepladser var der mellem de to byer, 19 hvis man regner mosen Brydeskær mellem Varnæs og Bovrup med. Der gjorde toget nemlig ofte holdt for at spæde kedlens vandbeholdning op.

Noget »Schnellzug« var det jo ikke, og køreplanens tider så man stort på. Skulle der svin med til Åbenrå, kunne turen, regnet fra Skovbøl, godt tage 1½ time, men det tog man med, tiden var ikke så forjaget. Der går mange anekdoter om det. En mand indgik således væddemål om, at han kunne stå af i Bovrup og løbe de ca. 4 kilometer til Slyngsten, mens toget passerede buen Varnæs-Skovbøl-Bøgholm. Han tog træskoene i hånden og spurtede. Dog tabte han sit væddemål, men så knapt, at han kunne smide sin ene træsko efter den bageste vogn, da toget satte kursen mod Tumbøl stationskro.

Toget fungerede også som skolebus for de fåtallige unge, der dengang besøgte realskolen i Åbenrå. De var ikke meget anderledes end ungdom af i dag. Bruhn,

Skovbølgård, har således fortalt, at han og tre ligesindede en dag så deres snit til at koble den bageste vogn fra, mens toget holdt i Styrptom, selvfølgelig den vogn, de selv sad i. Intetanende, prustende og stønnende arbejdede toget sig op gennem skoven til Lundsbjerg. Først der opdagede man, at en vogn var sat over styr. Der var ikke andet at gøre end at bakke tilbage til Styrptom, for at stammen atter kunne blive fuldtallig. Knægtene blev selvfølgelig sat af og måtte gå hjem, og der tilgik deres respektive fædre en klageskrivelse med trussel om at inddrage sønnernes rejsehjemmel i gentagelsestilfælde.

Løvrigt var toget noget af en pyroman. Økonomien tålte ikke udgifter til førsteklases brændsel; gnisterne føg ud af lokomotivets skorsten, når det gjorde en kraftanstrengelse. Alle stråttækte bygninger i banens umiddelbare nærhed var derfor bestandig i farezonen, og flere af dem endte som brandtomter.

Ganske hyggeligt var det at køre med toget. Hver vogn udgjorde een kupé, folk kendte jo hinanden, og kupeen var ikke større, end at næsten alle kunne være med i den livlige samtale. Nævnes må det også, at baneløbet på sine steder udgjorde en bekvem og tidsbesparende spadseresti. Strengt taget var en sådan anvendelse mod reglementet, så det var på eget ansvar; men trafikhyppigheden var ikke så stor, at det virkede afskrækkende.

I 1926 var banens dage talt. Underskuddet var blevet så stort, at det var ved at vokse amt og kommuner over hovedet. Nedlæggelsen blev besluttet og materiellet vistnok solgt til en af de baltiske stater. Dog ikke alt. En enkelt vogn endte i Hostrupskov, hvor den blev degraderet til hønsehus. Ofte når jeg kommer forbi, sender jeg »e kleinbahn« en vemodig tanke.

For Skovbøl var nedlæggelsen af amtsbanen noget nær en katastrofe. Der var endnu ikke kommet plan over

den rutebiltrafik, som skulle erstatte den. Blandt andet var den nødvendige vejudbygning langt fra gennemført. Landsbyen var nu for alvor blevet »et gaf«, hvis samkvem med omverdenen nu udelukkende måtte afvikles ad nogle smalle kommuneveje af ældgammel oprindelse. De følte sig frem gennem terrænet, gik uden om, hvor det blev for besværligt, og viste stor respekt for markskel. Vedligeholdelsen var efter gammel sædvane fordelt mellem grundejerne. Hver havde sit stykke at »fli«, og de forskellige vejstykker talte tydeligt om den nidkærhed, hvormed vedkommende grundejer røgtede sine kommunale pligter.

Betydelige strækninger var omgivet af tætte levende hegn, og på sine steder var bevoksningen så høj, at den næsten lukkede sig over vejen. Dejligt var det sommertid at gå mellem de tætte løvmure. Det duftede af hylde og kaprifol, og hybenroser og kvalkved hjalp til med at bryde den grønne ensformighed. Vedbenden klatrede højt op ad de enlige træer, og ved foden af hegnenes solside glinsede det sort af modne brombær. – Men hvilket pløre i regnperioder og om efteråret! Blæsten kunne jo ikke komme til at tørre dem ud.

Om vinterdage, når snestorme satte ind, lagde sneen sig meterhøjt i læ af de omgivende diger og hegn. Sne-kasterne kunne bruge uger for at holde dem farbare, og blæste det op en enkelt nat, var resultatet af dages møjsommelige arbejde udslettet. Jeg mindes vintre, hvor den lille landsby var afskåret fra omverdenen i dage. Til sidst måtte jeg pakke mig ind i frakker og tørklæder og iføre mig knæhøje gummistøvler, så jeg lignede en omvandrende tøjbylt. Det blev et krydstogt over markerne, ofte vadende i sne til knæet, for at nå frem til Varnæs og få ransel og tasker fyldt op med furage og post.

Skovbøl var kun den mindste del af skoledistriktet. Gik man nord ud af byen, kom man efter en halv snes

minutters gang ned til Varnæs stads- og møllevej, den som nu bærer det kedelige navn Eliselundvejen. Fulgte man den nogle få hundrede meter mod vest, kom man til *Ny Skovbøl*, en bebyggelse på fire gårde og et enkelt hus. Gårdene var ikke særlig store, vel nok fordi de havde skilt sig af med de fjerneste marker helt nede ved »e haw«. Sådan kaldte man nemlig fjorden. Dernede lå nu et par husmandsbrug og et hus, »e tejlgor«, som havde arvet sin fordringsfulde benævnelse efter et nedlagt teglværk. Ny var bebyggelsen ikke, alle gårdene havde stråtag, så navnet måtte hentyde til en tidligere tilstand, som imidlertid ingen havde nøjagtigt rede på. En vag tradition ville vide, at *Ny Skovbøl* var opstået 1716 i forbindelse med nedlæggelsen af landsbyen Kiding. Et gran af sandhed rummede denne overlevering, kunne jeg siden fastslå. Bolsmand Hans Hansen Toft flyttede nemlig med kone og syv børn ind i en af gårdene, da han var blevet fordrevet fra sit hjem, men da havde gårdene allerede ligget der en halv snes år. De blev bygget, da Ahlefeldterne efter at have erhvervet *Skovbølgård* gav sig til at rationalisere. Den nordligste del af *Skovbøl* bymark lå så langt borte, at bønderne ikke kunne overkomme at gøre noget videre ved den. Så skilte man den fra og flyttede fire halvgårde derved, idet to helboel, et i *Skovbøl* og et i *Svejrup*, blev nedlagt.

Gik man mod syd, var der en snes minutters gang til *Svejrup*. Denne lille landsby, som ligger på begge sider af landevejen *Åbenrå-Sønderborg*, havde meget lidt lighed med *Skovbøl*. Medens denne i hovedsagen var en arbejder- og kådnerby, var *Svejrup* en landsby bestående af seks gode gårde, et par velvoksne husmandsbrug og kun fire-fem jordløse huse. Forskellen gik igen hos befolkningen i de to byer. I *Skovbøl* var der noget tungt, alvorligt og forsigtigt over menneskene, isprængt en smule forbehold. Det mærkedes, at her havde sliddet for

det ikke altfor rigelige og sikre daglige brød sat sit uundgåelige præg. I Svejrup havde livsglæde, åbenhed og stor gæstfrihed til huse. Den givtige jord var til at stole på. Vel krævede også den sved og arbejde, men så var den heller ikke karrig med at lønne anstrengelserne.

I den elevfortegnelse, jeg overtog, studsede jeg over, at nogle af de mindre landbrugere kaldtes kådnere og andre parcellister. Alle var de, hvad vi i det øvrige Danmark kaldte husmænd, men hvorfor de to benævnelser? Der skulle gå år hen, inden jeg fandt ud af, at en kådner havde haft rettigheder i den fælles bymark, medens en parcellist havde bygget på et frasolgt stykke jord. De sidste var der særlig mange af i bebyggelsen *Velkær* som mod syd og øst grænsede ind til Skovbølgårds marker. Da jeg var blevet fortrolig med folk der, viste de mig deres gamle skøder, hvoraf det fremgik, at ejendommene var opstået ved godsets udparcellering 1799–1800. Elevfortegnelsen var altså også i den henseende en lokalhistorisk kilde.

Parcellister var der også en del af i det udstrakte Felsted skoledistrikt. Da man i Felsted endnu anvendte den gamle degneskole ovre ved kirken, havde børnene ude fra de bageste marker 5–6 kilometer til skole, vel at mærke at gå. Det var forældrene naturligvis ikke glade for. En tid var der blandt beboerne oparbejdet en vis stemning for at få oprettet en enklasset skole derude. Skønt hovedmanden lovede at drage omsorg for, at det fornødne antal børn til skolens rekruttering til enhver tid var til stede, faldt projektet. Myndighederne turde ikke fæste lid til, at han ad åre kunne stå inde for sit storslåede tilbud.

I stedet for blev børnene fra en gård og seks parceller overflyttet til Skovbøl skole, da denne blev udvidet til at omfatte to klasser. Dette indebar dog ingenlunde, at de pågældende beboere herefter blev »skoflinger«, lige så

lidt som de »sverpninger« var det. Det havde været brud på sognebyernes uskrevne rangforordning.

Sådan var altså det »rige«, hvis skole blev mig betroet i 1920. Arbejdede man sig op på den 68 meter høje bakketop Jybjerg (Højbjerg) lidt syd for Skovbøl, var det hele til at overse. Lod man derefter blikket glide videre ud, dannede Løjtlands bakker, Barsø, Haderslev Næs, Fyns fjerne klinter og Nordals en skøn ramme om den ydre fjord og den brede del af Lillebælt. Mod øst viste Alsfjord sig i glimt, og Ullerup kirkespir ragede op over Avnbøl Snej. Åbenrå lå skjult bag Syvmandsskovens bryn, men i syd og vest lukkede højderyggen af – dog ikke helt. På et bestemt sted og kun der åbnede terrænet i en smal kile udsyn til dobbelttårnene i Broager. – Gennem 43 år blev det »min« del af det skønne land. Det var der altsammen, end ikke kløften med bækken manglede. Den hed Dyrbæk og dannede det ældgamle skel mellem Lundtoft herred og Sundeved. Dybt nede mellem stejle, skovklædte skrån timer snoede den sig til havs. Eet manglede: heltegravene. Men langt borte var de ikke, de nærmeste fandtes på Varnæs kirkegård.

I dette afsides hjørne af Felsted sogn var så godt som alt forblevet ved det gamle de 56 år under Tyskland. Man havde været ene hjemme. De samme huse og de samme gårde lå der. Ikke een ny ejendom var blevet oprettet, og af nybygninger var der vist kun opført to-tre aftægtshuse. Ellers havde håndværkerne kun været i gang, når der skulle gøres noget ved eksisterende bygninger, eller når der havde været ildebrand.

Lige så uforanderlig havde den nationale status været. Skovbølgård var tysk, resten stort set dansk, så dansk, at stemmeprocenten både i 1867, 1912 og 1920 oversteg de 90. Sådan var det nu engang, det lod sig ikke ændre. Til gengæld levede man i fordragelighed. National fanatisme var der meget lidt af, og gav den sig en sjælden

gang til kende, blev det i almindelighed misbilliget.

Godsejer August Ahrend Bruhn på Skovbølgård nød almindelig agtelse og velvilje. Som amtsforstander og medlem af kredsagen i Åbenrå var han en mand med indflydelse. Det lå ham fjernt at misbruge den, og hans jævne, bramfri fremtræden og sans for humor vandt påskønnelse. Han kunne således tage sig en hjertelig latter, da han en dag modtog et brev fra gårdejer Jørgen Iversen i Svejrup, hvori denne bad amtsforstander Bruhn give godsejer Bruhn tilhold om at bringe skolestien over Skovbølgårds marker i farbar stand. Et blev især husket. Da der ved krigens udbrud i 1914 på foranledning af overpræsident Bülow blev foretaget talrige arrestationer af fremtrædende danske, blev ikke een mand taget i forvaring i Bruhns distrikt. »Jeg garanterer for mine folk«, sagde han, og han hævdede det standpunkt så myndigt, at han fik sin vilje. Bagefter drog han ned til fiskerne, som jo havde særlige muligheder for at bistå flygtninge, og tog det løfte af dem, at de ikke ville gøre hans ord til skamme.

I 1920 var amtsforstanderen en mærket mand. Et »slag« havde delvist berøvet ham mælet, og han bevægede sig med besvær, støttet til en tyk stok. Mit blivende indtryk af ham stammer fra en dejlig julidag. Han ville endnu engang se ud over de marker, der havde været hans i 40 år. Langsomt og med et solidt greb om stokken stavrede han op ad skolestien til Svejrup, netop som jeg kom gående i modsat retning. Vi kendte kun hinanden af omtale, men forstod begge, hvem der kom os i møde. Jeg mindes endnu, at jeg imødeså »passagen« med en vis spænding. Hvordan ville den før så betydningsfulde mand tage det? Ville rigsdanskeren være luft for ham? Tværtimod! I stedet for tog han hatten af til venlig hilsen. Jeg håber, jeg i min forfjamskelse fik gjort gengæld. Da Bruhn året efter døde, og hans kiste kørttes op

gennem byen og videre til Felsted kirkegård, viste folk ham den sidste ære ved at hejse Dannebrog på halv stang.

I den danske lejr havde Jørgen Iversen, Svejrup, raget højt op over de øvrige. H. P. Hanssen har skrevet hans biografi i Sprogforeningens Almanak, og Lausten Thomsen har tegnet et levende og karakteristisk billede af denne usædvanlig fine bondeskikkelse i et særnummer af Sønderjysk Månedsskrift fra 1935. I 1920 havde han siddet på aftægten i mange år, han var ældet, og hørelsen svigtede, så han var svær at tale med. Men hvad havde vel også en 24 års grønskolling at sige til en mand, der som opvakt niårsdreng havde oplevet martsdagene i 1848, var elev på Rødding mellem de slesvigske krige og havde gjort alle de 56 år med, mange af dem på frem-skudte poster? En kølig majdag 1923 blev han for sidste gang kørt op til Felsted kirke, hvor han fra barndommen af havde følt sig hjemme. Sjældent har sognet set så langt et ligtog. Den, der skriver dette, sad velbjerget som gæst i forpagter Lauesgårds lukkede vogn og stirrede ud i den stride vårregn med en dunkel fornemmelse af, at et afsnit af Sønderjyllands bevægede historie var ved at rinde ud.

For den, som havde samlet sin forudviden om Sønderjylland gennem læsning og ved samtale med en mand, der vel var født og opvokset i landsdelen, men gennem en lille menneskealder så godt som ingen direkte kontakt havde haft med udviklingen, var det vel naturligt at fæste opmærksomheden ensidigt ved det, der satte skel, dybe skel. Mere opmærksom læsning og større moden-hed ville have efterladt indtryk af, at der også i folkesindet var noget, som bandt. Alene den kendsgerning, at danske og slesvigholstenere, al forbitret fjendskab til trods, var enige om i det længste at modsætte sig landsdelens deling, kunne have manet til eftertanke. Efter-

tanke er imidlertid ikke ungdommens stærke side. Det vakte derfor i førstningen undren, blandet med en smule forargelse, at være vidne til, hvordan dansksindede og tysksindede i det daglige plejede godt naboskab og selskabeligt samvær. At dette forhold ikke altid var tegn på afsvækket national holdning, men ofte talte til gunst for befolkningens kulturelle stade, var en af de mange ting, man måtte lære.

Længe varede det heller ikke, før man hæftede sig ved, at mange i naturlig trang til sammenligning mellem den tyske fortid og tilstandene under dansk styre brugte vendingen: »Sånt gøe e tyskere, å sånt er de no bløwn yne e danskere«. Udtrykket »e tyskere« og »e danskere« rummede en vis afstandstagen eller dog et forbehold til begge sider. Man gjorde sig ikke uden videre solidarisk med nogen af parterne, ville nok se det ny og uvante an. Næsten uden undtagelse havde disse mennesker stemt dansk den 10. februar, og de allerfleste blev ved med det i tiden fremover. At det var det slesvigske element i folkesindet, man her stod over for, klaredes først med tiden. Det havde lærebøgerne ikke forberedt en på. Lige så lidt havde de beskæftiget sig med, at man i en landsdel, der i århundreder havde indtaget en særstilling, måtte støde på mangt og meget, som afveg fra det tilvante. Der krævedes en tilvænnning fra begge sider, og der kom år, hvor det ikke i alle kredse var en anbefaling at være »rigsdanser«. Målet røbede os jo, vel også en lidt mere modepræget påklædning.

Endnu efter mere end 50 års forløb står det indprentet i min erindring, hvordan jeg en aften intetanende tog plads i det lille tog i Åbenrå og kom for skade at anbringe mig lige over for en mand fra den vestre del af Ullerup sogn. Han havde et og andet at sige rigsdanskerne på, og da han nu havde en af arten for sig, anvendte han den times tid, jeg måtte tilbringe i vognen,

til at lukke op for alle sluser. Med en veltalenhed eller måske snarere tungfærdighed, der straks i starten kvalte ethvert forsøg på at tage til genmæle, gjorde han rede for Danmarks forsyndelser og skammelige svigten. Ikke at han var tysk, han havde for sin kones skyld stemt dansk, men havde kun oplevet skuffelser. Mit lands synderegister voksede fra station til station, indtil jeg endelig, tynget af byrden, men befriet, vaklede ud af toget ved Skovbøl kro.

Men hvordan virkede så vi, der var kommet til? »Statsgaranterede« var de fleste af os – for at bruge et af Cornelius Petersens slagord. Vi var stort set på den sikre side, da de magre år meldte sig. Alene derved skilte vi os ud. Og så kom vi fra det neutrale Danmark. Hvad vidste vi om verden, når den blev vred? Vi var kommet til et folk, som havde gennemlevet frygtelige år, fyldt med angst, lidelse og sorg, noget ufatteligt for den, der havde været udenfor. Af de 89 navne på mindestenen over verdenskrigens faldne på Felsted kirkegård var der således 20 fra Skovbøl skoledistrikt. 20 af en befolkning på mindre end 400 mennesker! Og blandt dem to gange tre og to gange to brødre. Vi kom med livsvaner, som måtte tilpasses, med forudfattede meninger, som ikke svarede til virkeligheden, som kunne støde an, og ikke alle havde åndelig smidighed nok og samfølelse nok. Hoverhed og bedreviden kunne stikke hovedet frem, og i strømmen nordfra var personer sluppet med, som burde have været siet fra. Sandheden i ære, havde vi vor andel i de gnidninger, som *måtte* komme, men som blev overvundet fordi både sønderjyderne og vi ville det.

Christmas Møller sagde under besættelsen, at hans vigtigste opgave i England var »at forklare og forsvare«. En tilsvarende opgave kom vi nybagte sønderjyder ud for, både til daglig i vor omgang med befolkningen og i ferierne, når vi opsøgte de hjemlige steder og der blev

mødt med spørgsmål om, hvad de sønderjyder var så utilfredse med.

Almuemennesker, i betydningen folk med en snæver åndelig horisont, var utvivlsomt talrigere repræsenteret i Sønderjylland end i det øvrige Danmark, især blandt kvinderne. Men hvordan kunne det være anderledes? Det fremmede, som trængte sig på sydfra, holdt man sig mere eller mindre bevidst fra livet. De åndelige og sociale rørelser, der i tiden efter 1864 havde omformet store dele af den danske bonde- og arbejderstand, havde rejst dem fra almue til folk, havde her ikke i samme grad kunnet trænge ned i folkelagene. Kun et fåtal havde besøgt danske høj- og efterskoler. Til gengæld havde næsten alle mænd mellem 20 og 50 år nødtvunget været ført ud i den store europæiske verden, ganske vist til oplevelser, som de færreste brød sig om at mindes. De tav helst, og talte de nu og da, fornam man ikke sjældent, selv hos udpræget dansksindede, en vis stolthed over at have tjent i den berømte tyske hær, der havde formået at holde stand mod »en verden af fjender« i fire lange år.

Gammel sæd og skik havde også holdt sig længere end i det øvrige Danmark, og der var andre regler for, hvad man kunne tillade sig. Der var således temmelig mange yngre kvinder, som ikke havde lært at cykle. Nu skal det siges, at fodsider kjoler ikke netop var velegnede til dette nymodens befordringsmiddel, men det var ikke derfor. Det ansås ikke for at være helt anstændigt. Den uberegnelige blæst kunne jo finde på at løfte skørtet i vejret og afsløre et stykke smalben, og det gik ikke an. For nutidsmennesker, der er hærdede i at se smalben m. m. i alle dimensioner, må dette lyde underligt, men sådan var det nu.

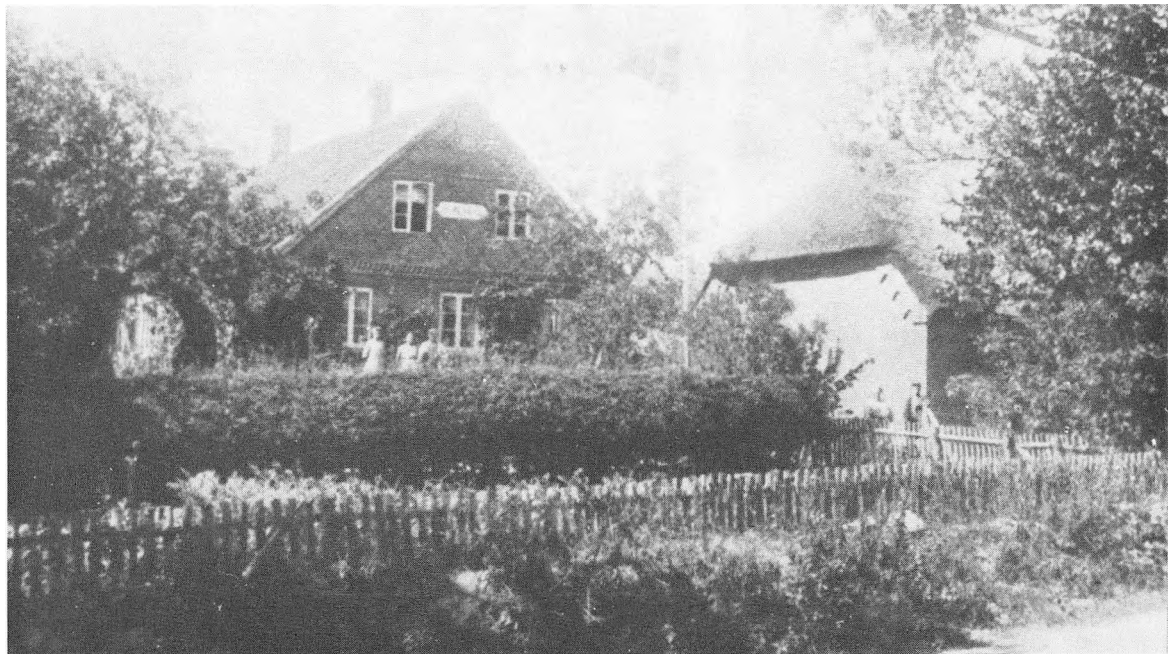
Også for sognepræsten var cyklen belagt med tabu. Det stødte pastor Mikkelsen, som kom til sognet 1925,

intetanende an mod. Han kunne ikke se noget galt i at sætte cykleklemmer i bukserne, bestige sin stålhest og køre ud i sognet, iført gråt jakkesæt, med stråhatten ned i nakken og med shagpipe i munden. Var det en præst! Nej, så var der anderledes stil over forgængeren pastor Hoeck. Han var altid i sort tøj, som det sømmede sig en kirkens tjener, og havde han ærinde ude i sognet, var han kørende i vogn eller til fods.

Ikke engang biskop Ammundsen vidste at tage vare på sin værdighed. Da han en dag skulle ud til provst Nielsen i Ensted, tog han med toget til Åbenrå, hvorfra han lod »det lille tog« befordre sig videre til Lundsbjerg, og der – havde man set noget lignende! – holdt provsten med – en jumble! og kørte ham ud til præstegården.

Når dette er sagt, bør det tilføjes, at de danske embedsmænds venlige og naturlige måde at behandle folk på, når de havde ærinde hos dem, vandt påskønnelse. Johann Juhler havde således ikke lovord nok om amtskolekonsulent Nielsen. Sådan var han aldrig før blevet modtaget på et offentligt kontor. – Forøvrigt gik det således, at da sønderjyderne var kommet sig efter de chock, der blev dem beredt af rigsdanskerne, endte det med, at de i grunden godt kunne lidt deres tvangfri måde at føre sig på.

Distriktet kendte også et socialt skel. Hvor det gik, kom for dagen, da der allerede i sommeren 1920 skulle vælges skolekommission. På den ene liste var der repræsentanter for alle dem, der ejede så megen jord, at de kunne leve af den; den anden liste var opstillet af arbejderne, som efter krigen havde organiseret sig i »Sønderjysk Arbejderforening«. Skellet gik altså mellem dem, der arbejdede for sig selv, og dem, der arbejdede for andre. Jeg var flere gange nede i skolen, hvor der blev stemt. De første kom i en jævn strøm dagen igennem og havde »trukket sig om«, inden de gik hjemmefra. De

Min fødegård lå midt i landsbyen. Den var firelænget, men på grund af megen bevoksning ses kun det halve af stuehuset og en ende af stalden. Ved opgangen skimtes min søster og jeg. Vore forældre står i haven sammen med en tjenestepige. – Billede fra 1911.

Skrædderkroen en snes år efter. Nu med jerntag på rejsestalden.

Johan Juhlers gård Bøghøj, nyopført efter en brand, anstiftet af det lille tog. Prikken til højre for døren er kommuneformanderens skilt.

sidste mødte især frem i løbet af den sidste time. De kom i arbejdstøjet på vej hjem efter fyraften. Det blev forøvrigt det første og det sidste kampvalg i de 43 år, som var tilbage af skolens levetid. Nu kendte man jo styrkeforholdet mellem de to grupper, nemlig 3:2.

Naturligvis gjorde det sociale skel sig også gældende før 1914; men i løbet af krigsårene og ikke mindst under inflationen var det blevet dybere. Den jordejende del af befolkningen sad ved spisekammeret og udviklede hurtigt færdighed i at tage brædden af den stadigt strammere rationering. Snildt indrettede hamsterkamre blev ikke uden stolthed vist frem endnu i 1920, og der gik talrige historier om, hvordan man havde klaret revisionerne. I henseende til selvproviantering var de jordløse langt ringere stillet, og værre blev det, da inflationen vendte op og ned på værdierne. Daglønnen kunne ikke følge med, men sakkede længere og længere agterud. Det skabte let forståelig bitterhed.

En nyttilkommen kunne ikke undgå at bemærke, at den sociale kløft i Sønderjylland var dybere og bredere, end han var vant til. Mange af arbejderne var daglejere eller røgttere på distriktets tre store gårde. Det gav fast beskæftigelse under ret patriarkalske forhold året rundt, men til gengæld var lønnen lav, lavere end nødvendigt. Var familien stor, hvilket ofte var tilfældet, måtte hver øre vendes, og koner og børn hjælpe til med at skaffe udkommet. En mand fortalte mig, hvordan han som stor dreng gik fra skolen over til Thaysensgård og efterårsgravede den store køkkenhave. Til gengæld fik han lov til at gå med ind og spise sig stopmæt, når der blev kaldt til »narre«, »æ gø'et få e brø,« sagde han.

At denne dreng som voksen skulle få sæde i sogne- og amtsråd og sidde til taffels hos kong Frederik på Gråsten slot, kunne selv den mest løbske fantasi dengang ikke forestille sig. Endnu mindre, at han de sidste 30 år af sit

liv skulle grunde og udvikle en af amtets største byggeforretninger. Sønderjylland var i 1920 et bondeland, men med den stigende mekanisering blev arbejdet på gårdene mere og mere sæsonbestemt. Der var for få faste arbejdspladser i landsdelen, et forhold, den sønderjyske landarbejder måtte lide under i en meget lang årrække.

Genforeningsåret

Personlige indtryk og oplevelser

Eftersom jeg først kom til Sønderjylland en uge, før den internationale kommission nedlagde sit hverv, rækker den valgte overskrift for mit vedkommende et langt stykke ind i året 1921.

Som en forret til genforeningen var kronemønten blevet indført fra midten af maj, men »e krone er knap«, sagde folk – uden at tænke dybere over årsagerne dertil. Længe havde jeg ikke opholdt mig i landsdelen, før denne kendsgerning trængte sig på, tilmed fra to sider.

Markens voldsomme kursfald efter våbenstilstanden og Versaillesfreden havde lært sønderjyderne at regne med den store tabel i pengesager. Nu skulle de til at vænne sig til en ny mønt og gøre sig fortrolige med dens købekraft. Det var slet ikke så enkelt; det måtte have sin tid, og mens det stod på, kunne man komme ud for mærkværdige ting i retning af prisforvirring. Folk var ikke ude om at trække en op, men fik simpelthen tilbagefald til »stortabellen« i god tro og af indgroet vane.

Selv syntes jeg, jeg var ganske godt beslået, da jeg overskred den gamle grænse med næsten 300 kr. i tegnebogen. Det var penge dengang. Med dem kunne man da sagtens klare de første uger, og så kom der en månedsløn – troede jeg da. Det gjorde der bare ikke, for Johann Juhler havde ingen penge i skolekassen og var følgelig forhindret i at foretage udbetalinger. Naturligvis var det ikke meningen, jeg skulle arbejde gratis; jeg skulle nok få mine penge, men måtte vente, til de var forhånden. De medbragte kontanter måtte derfor strækkes.

Da sommerferien, som dengang begyndte, når bønderne slog fra til høst, stod for døren, var der faretruende lavvande i min kasse. De var ikke andet for end at forsøge lykken endnu engang. Måske var Johann Juhler kommet til penge, og se! det lykkedes at få 200 kr. lokket fra ham. Det lå mig på læben at minde om, at jeg faktisk havde næsten to måneders løn til gode, men da jeg ved selvsyn havde forviset mig om, at jeg havde formindsket hans beholdning med 40 %, kunne jeg ikke nænne at gå ham hårdere på klingens. De 200 kr. gjaldt det altså om at passe godt på.

En togbillet til Nørrejylland ville gøre for stort indhug. Følgelig satte man sig på cyklen og trampede løs. Det drejede sig jo kun om et par hundrede kilometer, og langs ad vejen boede gode venner, som man kunne lægge sig ind på. På den måde nåede man til vejs ende med næsten alle pengene i behold. Dem var der hårdt brug for, og flere til. Blandt andet måtte jeg tænke på at få min garderobe suppleret op – og hvordan var vandstanden i Johann Juhlers kasse næste gang? Det var derfor et held, at min mor blev taget god som kautionist i den hjemlige sognesparekasse.

Den anden klemme havde jeg selv bragt mig i formelst min uerfarenhed i pengesager. At grundlønnen til et førstelærerembede udgjorde 220 kr. om måneden, var mig bekendt. At dette beløb blev forøget med et dyrtidstillæg, havde ganske unddraget sig min opmærksomhed. Jeg forlangte derfor 220 kr. om måneden, hvilket forstanderskabet, der var lige så ukyndigt som jeg i lønansliggender, accepterede uden indvendinger. Da jeg senere erfarede, at den normale vikarløn i Sønderjylland var 300 kr. syntes jeg ikke, jeg kunne være bekendt at gå fra mit ord. Jeg »fik« altså de 220 kr., af hvilke godt halvdelen gik til betaling for kosten. De 100 kr., som derefter var tilovers, måtte omgås med varsomhed, hvis

de skulle slå til i en landsdel, hvor prisniveauet endnu ikke var sunket ned til det normale leje.

Vi unge lærere af mine årgange havde haft let ved at modstå »gullaschtidens« fristelser til vellevned og blødagtighed. I økonomiske anliggender var vi et hårdet folkefærd. Hæren havde udbetalt os 3 kr. hver 6. dag, men krævede til gengæld, at vi holdt os selv med underbeklædning, toiletartikler og pudsegrej. Mit første vikariat – først på året 1918 – lønnedes med 55 kr. om måneden plus fri bolig og brændsel, mit næste med 78 kr. månedlig, hvoraf de 65 kr. gik med til kost og logi på et tagkammer, og mit tredje, i det sparsommelige Vestjylland, indbragte 66,67 kr. pr. måned plus fri bolig og brændsel minus 45 kr. for middagsmad på afholdshotellet. De 100 kr., jeg nu disponerede over, var trods alt vidnesbyrd om, at jeg havde taget et beskedent trin op ad den sociale rangstige.

Var lønnen sparsom, var boligforholdene nærmest overdådige: 4 stuer, kvistkammer, køkken og en rummelig lade. I denne lejlighed var der udviklingsmuligheder, eftersom mit bohavn med nød og næppe kunne strækkes til en spartansk møblering af én af stuerne. En luksus som gardiner måtte udsættes til bedre tider. Ikke desto mindre havde jeg ved en bestemt lejlighed frimodighed nok til at tilbyde, at vi kunne holde skolekommissionsmøde oppe hos mig. Først da de fem mand mødte op, blev jeg klar over min ubetænksomhed. To af os kunne sidde på sengen og tre på mine stole. Den sjette måtte tage til takke med en vindueskarm eller, når sædet blev for ubekvemt, tage sig en travetur frem og tilbage på gulvet. Nå, sønderjyderne var jo vant til et og andet ude fra fronterne, så der var vist ingen, som tog anstød.

Krig og social uro har altid virket nedbrydende på samfundsmoralen, og Sønderjylland var heller ikke slup-

pet uskadt gennem de seks år. Det fik jeg ret hurtigt kendskab til. I nørrejyske landsbyer havde der gennem lange tider hersket Frode Fredegodske tilstande. Derfor nærrede jeg ingen betænkeligheder ved at lade et vindue stå åbent, når vejret var godt, så stuens kunne blive grundigt udluftet, mens jeg var i skole. Da jeg en dag kom hjem og ville have mig en pibe tobak, kunne jeg umuligt finde pakken. Et brev, som jeg ville til at besvare, var også sporløst forvundet; det var da mærkeligt, tænkte jeg. Først søndagen derpå, da jeg var blevet inviteret ud til et større selskab og ville iføre mig jaketten og de stribe, gik sammenhængen op for mig. Den nederste del af min festklædning var også borte. Altså havde jeg haft besøg under mit fravær, og »gæsten« havde medtaget de savnede effekter. Hvad han ville med tobakken og bukserne, lod sig let forklare. Brevets forsvinden ved samme lejlighed skyldes nok den menneskelige nysgerrighed. Min værtinde, til hvem jeg fortalte det passerede, erklærede, at hun godt kunne tænke sig til, hvem der havde været mester for det. Da jeg ville uddybe emnet, blev der lukket af. »De må en et se!«. Så var man den erfaring rigere – på bekostning af et ikke alt for velforsynet garderobeskab.

Da efteråret nærmede sig, var det ikke længere muligt at udskyde fyringsproblemet. Nu havde jeg jo siden sommerferien haft flere timer, end man dengang var pligtig til, og jeg fik uden vanskelighed skolekommissionen til at bevilge mig et læs tørv som vederlag for det præsterede overarbejde. At jeg også skulle have forlangt et læs stikker, hvad jeg sikkert havde fået, kom inden længe til at stå klart for mig. Tørvene var nemlig temmelig fugtige og som følge deraf meget utilbøjelige til at fænge, når man ikke havde andet end en avis at »kveg« med.

Nød gør imidlertid opfindsom. Ude i haven stod en

del store træer, og under dem lå der tæt med visne grene, som blæsten havde knækket af. De var bare endnu vådere end tørvene og for så vidt til ingen nytte. Men hvad de ikke var, kunne de vel blive! Hvis man nu bar dem ind i laden, ville det med tiden hjælpe noget. Brækede man en passende portion i stykker og anbragte den i kakkelovnens kogerum, kunne man så at sige ovntørre stikkerne, så de ville være fortrinligt egnede til næste dags optænding. Dermed skulle problemet være begrænset til at få ild i tørvene den første dag, der skulle fyres. Den vanskelighed kom jeg vist over ved at tigge en passende portion stikker hos min »madmor«. Selv var jeg temmelig stolt over min opfindsomhed, men end ikke lyse hoveder formår at forudse alle muligheder. For eksempel, at ringene i kogerummet ikke mere sluttede tæt med det resultat, at rummet blev overophedet, så at der flere gange i fyringssæsonens forløb udbrød lokale og begrænsede ildebrände – og så stod man uden optændingsbrände til den følgende dag.

Sidst på året indtraf der en ufrivillig afbrydelse af min virksomhed i skolen. En kirtel i lysken var begyndt at svulme op og gøre ondt, når jeg bevægede mig. De første dage bed jeg smerten i mig ud fra den betragtning, at hvad der var kommet af sig selv vel også kunne forsvinde af sig selv. Men det blev tværtimod værre. Nu havde jeg hørt, at en ung tysk læge havde etableret sig i et par lejede loftsværelser i Felsted. Det var måske værd at prøve, hvad han formåede. Jeg tog det lille tog til hjælp og fandt også op til ham. Det lod ikke til, at han var overbebyrdet med patienter, så jeg kom straks for. Hans dansk var endnu ringere end mit tysk, men ved at tage begge sprog i anvendelse og erstatte manglende ordforråd med fagter kom vi så vidt på talefod, at det gik op for ham, hvad jeg ville. Kirtlen blev taget i øjesyn og befølt, uden at det vist sagde ham andet, end

at den var øm. For dog at gøre noget smækkede han et plaster på den og indkasserede en femkroneseddél. Hvad jeg skulle gøre, hvis det ikke hjalp, forlød der ikke noget om. Hjælpe gjorde plasteret imidlertid ikke.

Jeg blev ved at humpe om, indtil gårdejer Asmus Juhler i Svejrup, som var medlem af skolekommissionen, foreslog mig at tage ud til sygehusets overlæge, dr. Jantzen, og lade ham forsøge sig. Asmus Juhler tilbød oven i købet at køre mig til Åbenrå. Overlægen, der havde gjort tjeneste under krigen, var ikke længe om at træffe en afgørelse. »Det klarer vi med en lille operation i morgen. De kan blive her«. Formaliteter som bad og iklædning i sygehusets linned så man bort fra. Jeg fik anvist en seng, og næste formiddag kom en portør og meddelte, at jeg skulle opereres. Jeg kunne bare stå op og gå med ham hen til operationsstuen. Der blev jeg hjulpet op på bordet, og få øjeblikke efter var et lille afsnit af min tilværelse forsvundet i mørket. Da det atter dagedes, lå jeg stadig på operationsbordet og var vidne til, at man lagde sidste hånd på en forbindelse. Det slog mig, at jeg her havde fået en svag fornemmelse af, hvordan det gik til på et krigslazaret. Så vidt jeg husker, beholdt de mig derude en halv snes dage, de sidste som oppegående patient og frivillig medhjælper ved »papirusseriet«. Derefter fik jeg besked om at tage hjem til min mor på forlænget juleferie. Det gjorde jeg så – og ikke uden stolthed.

Johann Juhler var nemlig kommet til penge, og dagen før min afrejse havde posten udbetalt mig mit resttilgodehavende, ved hvilken lejlighed jeg kom i besiddelse af den første femhundredkroneseddél, jeg nogen sinde havde ejet. Jeg kom altså ikke for anden gang hjem som den fortabte søn, som måtte anskaffe sin festklædning mod afgivelse af et gældsbevis. – Den hele affære efterlod et ar og absolut ikke andet.

Først i det ny år stævnede jeg atter mod syd for at genoptage det afbrudte arbejde. Det lille tog havde den i og for sig rigtige opfattelse, at det var til for at transportere folk m.m. til og fra Åbenrå, henholdsvis Gråsten. At denne opgave lod sig løse under en vis hensyntagen til D.S.B.s ankomst- og afgangstider indgik øjensynligt ikke i overvejelserne, når køreplanen skulle fastlægges. Jeg blev derfor nødt til at gå de sidste 15 kilometer en klam og barsk januaraften. Sluttelig måtte jeg tage et hus i besiddelse, som ikke havde været opvarmet i flere uger. Nogen umiddelbar hygge slog mig ikke i møde, da jeg trådte ind i stuen, og det »sengebad«, jeg fik efter at være kommet til køjs, står endnu så mange årtier efter levende i min erindring. – For fuldstændigheds skyld bør det tilføjes, at jeg selv kom til at betale for sygehusopholdet. Sygekasser var endnu ikke organiseret i Sønderjylland, og den nørrejyske havde jeg meldt mig ud af ved afrejsen. Rørende billigt var det forøvrigt, ca. 8 kr. pr. dag, inklusive operationen.

Hen på året indløb der varsler om, at min tid i huset på Skovbølmark stundede mod sin afslutning. Først blev jeg indbudt til at komme op til Hans Iversen i Svejrup, Jørgen Iversens søn og efterfølger på gården, som var medlem af det udvalg, som skulle forberede sammenlægningen af de syv småkommuner, sognet havde været delt i under preussisk forvaltning. Han gav mig til genemsyn en tegning til en ny lærerbolig i Skovbøl, udarbejdet af arkitekt Jep Fink i Åbenrå. Den var ved at tage pusten fra mig: et stort, stateligt hus i det ydre og med masser af værelser og kamre. Tilmed var der i mansardetagen med to store kviste indtegnet en lige så stor lejlighed oven på. »For det tilfældes skyld, at vi skulle få en andenlærer, vi gerne vil beholde«, sagde Hans Iversen. At jeg skulle have bolig et sådant sted, var næsten ikke til at fatte – og så var det hele anslået til et så

svimlende beløb som 39000 kroner.

Næste varsel indtraf tidligt på foråret 1921. Da kom der et par mænd og fjernede min pumpe. Den skulle bruges nede på byggepladsen, sagde de. Det var til at bære. Dækslet over brønden var af træ og kunne flyttes med håndkraft, en zinkspand ejede jeg, og købmanden førte reb i sin forretning. Desuden var mit vandforbrug til personlig hygiejne og nødtørftig rengøring i stuerne ikke større, end at det uden alt for store anstrengelser kunne hales op af brønden.

Værre var det straks, da Lorenz Swensen en skønne dag mødte op og meddelte, at han og hans kone, der var distriktsjordemoder, skulle flytte ind i huset den 1. april, hvori lå en tilkendegivelse af, at til den tid skulle jeg og mit være ude. Javel, men hvorhen? Det spørgsmål indlod han sig ikke på at besvare, det sorterede ikke under ham. Han vidste kun, at han og konen skulle flytte ind. Det vidste han til gengæld aldeles bestemt. Ret hurtigt erfarede jeg dog ad mere officiel vej, at der var sørget for mig. Jeg skulle have kost og logi hos Hanne og Hans Jørgen Jepsen, som beboede et rummeligt aftægtshus nede i Skovbøl by. Kvistværelset skulle være mit sove-kammer, og derudover skulle jeg have rådighed over en af stuerne. Der havde jeg gode dage foråret og sommeren over, til jeg kunne flytte ind i det ny hus, der prangede som et lille slot blandt landsbyens ydmyge bosteder.

Valuta

Inden jeg holdt flyttedag, havde jeg dog fået en forsmag på, at en sønderjysk landsbylærers virksomhedsområde også strejfede det juridiske felt. Jeg havde således indladt mig på at udfylde min madmors og hendes mands –Johan Wildenschilds – andragende om valuta-godtgørelse for tab af formue ved markens sammen-

brud. Da slutresultatet blev positivt, hvilket det ikke blev i alle tilfælde, erhvervede jeg ved denne lejlighed en ganske ufortjent berømmelse som vinkelskriver. Det drog mere efter sig; da de i anledning af datterens giftermål ville sælge ejendommen og flytte ind som aftægtsfolk hos de unge, måtte jeg også til at skrive slutseddel. Dog blev det, inden jeg tog fat, indskærpet mig, at salgssummen skulle anføres i *danske* kroner – ikke at forveksle med østerrigske. Ak ja! den valuta! Hvad jeg her havde indladt mig på fulgte mig som en skygge alle de 43 år i Skovbøl – og længere endnu. Kontanter gav denne bivirkning ganske vist ingen af, men husholdningsbudgettet tog ikke skade af den, og det hændte, at den bevirkede en forbigående lettelse for en hårdt betyngt tobakskonto.

Apropos valuta! – Blandt alle danske statsborgere var sønderjyderne de eneste, der vidste, hvad inflation er for noget. De havde mærket den på deres krop de sidste år før 1920, og de havde siddet i første parket, da den tyske mark i den følgende tid hvirvledes i afgrunden. De erfaringer og iagttagelser, de således havde gjort, havde i store dele af befolkningen affødt en dyb mistillid til papirpenge. Nu havde man ganske vist fået kroner, som gjorde selv den armeste stymper til rigmand, så snart han havde overskredet grænsen. Men var kronen til at stole på? Avisernes valutakurser viste jo, at den opførte sig som en skude i svær sø. Et engelsk pund kostede en overgang 27 kroner, og der måtte betales 50 øre i tilgift for at erhverve en svensk krone. Var kronen ikke inde på det samme skråplan, som havde ført marken i dybet?

Resultatet af sådanne overvejelser blev, at folk pludselig gav sig til at hamstre skillemønt. I løbet af forbløffende kort tid var landsdelen så godt som blottet for de uundværlige småmønter. Det medførte naturligvis store ulemper, og aviserne fik travlt med at lade anerkendte

eksperter forklare, at mønternes metalværdi langt fra svarede til deres pålydende. Det hjalp altsammen intet, hamstringen fortsatte, men var betegnende nok nøje afgrænset af Kongeålinjen fra 1864. Nationalbanken fik så mange knotne ord, at den så sig nødsaget til at offentliggøre en erklæring om, at der i Sønderjylland var sat fire gange så megen skillemønt i omløb, som der erfaringsmæssigt var brug for i en befolkning på højst 170000 mennesker.

Der måtte fremskaffes en »Ersatz«, og det blev – frimærker. De bød sig ligesom til af sig selv. De havde nemlig meget nær samme pålydende som de skillemønter, der var gået under jorden. Noget bekvemt erstatningsmiddel var de dog ikke. Man mindes med ubehag, hvordan man gik med en snes snuskede og uappetitlige frimærker i pungen, uanvendelige til deres egentlige formål, fordi gummibelægningen på bagsiden var slidt af. For forretningsfolk var det en prøvelse at skulle optælle disse papirstumper, når kassen skulle gøres op, og at håndtere dem ved de daglige ekspeditioner.

Det var en udfordring til opfindsomheden. Nogle tog sig på at lægge ny frimærker i afpassede småposer af gennemsigtigt pergament, den slags, som frimærkesamlerne anvender. Andre og mere smarte erhvervsdrivende satte morsommere nødpenge i omløb. De lod fremstille masser af små cirkelformede blikplader med ophøjet kant. På bagsiden blev der stemplet en reklame for forretningen, og på forsiden blev der lagt et frimærke under gennemsigtigt cellofan; blikkanten blev bøjet ned over det og holdt det fast. Det hjalp selvfølgelig noget, og det følte som en befrielse at få den slags »penge« i pungen.

Hvor længe denne tingenes tilstand varede, husker jeg ikke så nøje, men den ophørte lige så brat, som den var kommen. Årsagen til denne vending kan der diskuteres

om. Personlig tror jeg ikke, det var vismændenes formaninger, som hidførte den, de har så tit talt kloge ord for døve øren. Snarere var det den bitre nødvendighed. Efterkrigsårenes højkonjunkturer ebbede hurtigt ud med det resultat, at priser og indtægter dalede. Folk havde simpelt hen ikke mere råd til at hamstre, men måtte tværtimod bekvemme sig til at tage hul på deres lagre af skillemønt.

Det er vist en almindelig menneskelig tilbøjelighed at lægge et slør af humor over ustandne fortrædeligheder, ikke mindst når de ligger langt tilbage i tiden og ikke har haft varige eftervirkninger. Men mens de stod på, skal de jo nok have lagt en dæmper på humøret og undertiden have bragt ens temperament i betænkelig nærhed af kogepunktet. Genforeningstidens unge lærere var imidlertid ikke forvante, og endelig var man da løs og ledig og havde kun sin egen person at tage vare på. Det gjorde det hele lettere.

Dybbølstævnet 11. juli 1920

Sønderjylland i 1920 krævede ikke kun resignation med hensyn til personlig bekvemmelighed. Det gav også oplevelser, som satte varige præg i sindet og bidrog til at forme personligheden og udvide ens åndelige udsyn. Det er næppe indbildning, når jeg mener at have fundet noget samstemt ved de genforeningslærere, jeg har truffet. Vi havde mere eller mindre bevidst »grænsens sang« tonende i os og havde det tilfælles, at vi så vort daglige skolearbejde i en større sammenhæng. Minderne fra den tid må være forskellige fra mand til mand. Det er jo de dybeste indtryk, dem der fik følelseslivets strenge til at dirre, som har fæstnet sig i erindringen et livsløb igennem. Skal jeg fremhæve en enkelt oplevelse blandt de mange, må det blive det store Dybbølstævne den 11.

juli. Ikke at jeg her vil forsøge mig med et referat af dagens begivenheder; de er skildret af så mange. I stedet for vil jeg drage frem nogle enkeltheder, der hos mig fæstnede sig som det varige minde om dette enestående stævne, i sandhed »et Høtte, som aller før er nøvn«.

Min ven fra Koldingegnen – han hed forøvrigt Feddersen Jensen og blev få måneder efter førstelærer i Visby, ikke langt fra sit fødesogn – havde foreslået, at vi skulle slå følge til Dybbølfesten. Tidligt på formiddagen mødtes vi ved Varnæs kro, hvor han og hans 12–13 årige søn havde overnattet. Drengen skulle have det minde med for livet. Mærkeligt nok har jeg ikke nogen erindring om, at landevejen til Sønderborg var særlig stærkt befærdet. Måske var vi så tidligt på færde, at det store træk endnu ikke var sat ind. I hvert fald cyklede vi i ro og mag og under livlig samtale gennem det skønne sommerland, lykkelige over, at alt tegnede til en strålende julidag. I Ragebøl fik vi lov til at sætte cyklerne ind i et udhus, hvorpå vi vandrede ad kirkevejen til Dybbøl. På kirkegården gjorde vi et kort ophold ved general Bülow's grav, og derfra kunne vi se den flagsmykkede skanse; folk strømmede ind fra alle sider. Da vi ankom i så god tid, lykkedes det os at få plads helt fremme ved det tov, der dannede afspærring, og næsten lige over for den travers, hvor talerstolen var anbragt, og hvor der var reserveret plads for de kongelige gæster og de særligt indbudte. Tilstrømningen fortsatte i stigende tempo, og snart så man ud over et menneskehav, hvis lige Danmark endnu aldrig havde set.

Hvad er så bevaret i erindringen nu mere end 50 år efter? Livgardens og Sønderjysk Kommandos ankomst i udadledig parademarch og med eksemplarisk eksercits kunne en forhenværende soldat vel goutere. Stærkere virkede det, da et kommando fra marinen fulgte efter til tonerne af »Holmens faste Stok«. Frit og utvungent kom

de, her var naturlighed og orden gået op i en enhed. Det var flådens rent nationale tradition, som gav sig til kende: ingen anstrengt trampen i græsset, mådelig eksercits, men dog så fuldt af liv og natur, så dansk. Min ven var helt betaget af disse marinere, og bifaldet fra menneskemasserne skyllede da også ned over dem. Stærkere greb det mig dog, da Sønderjysk Kommando tog front overfor nogle snese gamle mænd, veteraner som var bragt til sæde på bænkerader ved foden af traversen. Kommandoet præsenterede gevær og udfoldede nogle falmede flag, regimentsfaner fra Dybbøl, og overgav dem til de mænd, som så opofrende havde værget deres ære i den ulige kamp for 56 år siden. Dengang havde de, med skam at melde, måttet smugles ind i deres kaserner efter nederlaget.

Forsamlingen var så overvældende stor og så spredt, at fællessangen ikke rigtigt kunne smelte sammen. Når livgardens orkester havde sluttet et vers, sang man i skansens udkanter endnu på den sidste linje. De, som var kommet sidst og havde måttet tage til takke med de fjerneste pladser, opfattede næppe meget, om overhovedet noget, af talerne. Selv for os, der stod nær ved talerstolen, var det kun muligt at følge tre af dem i sammenhæng, nemlig grev Schacks, H. P. Hanssens og kong Christians. Kun de havde stemmestyrke nok til at få deres ord bragt ud til en betragtelig del af tilhørerne. Senere har jeg ofte tænkt på, hvilken belastning, det må have været at skulle råbe en tale på blot et kvarter ud over et uoverskueligt menneskehav, anstrenge stemmen til det yderste. Hvilken lettelse, om man dengang havde kendt højtaleranlæg.

Stærkest virkede grev Schacks tale, især det afsnit af den, hvor han sagde du til kongen og tilsagde ham huldskab og troskab på sine sønderjyske landsmænds vegne.

Enkelte mislyde var ikke til at undgå, hvor så mange

forskelligt sindede mennesker var stævnet sammen. Demonstrativt bifald for enkelte personer, bl.a. enkedronning Luise, må nok betragtes som et ekko fra grænsestriden, påskekrigen og den heftige og følelsesladede valgkampagne i april. Et afgjort misgreb var det, at et københavnsk dagblad havde fået den idé at sende en flyvemaskine hen over skansen for at kaste et »himmelfaldent« Dannebrog ned. Hvor flaget havnede, så kun få, men maskinen og motorstøjen afledte opmærksomheden fra H. P. Hanssens tale, som derved blev brudt i to dele. Utilsigtet – javel! men ubetænksomt.

Efter stævnets afslutning stod vi i vejsiden ud for møllen og så der en række vogne bringe veteranerne tilbage til Sønderborg. Hvad de tænkte og følte, hvilke minder der var vakt til live hos dem, ved ingen. I deres erindring må Dybbøl have været et vinterlandskab, opfyldt af brandtomter og ruiner, med veje optrådt af titusinder af soldaterstøvler, med marker i et leret pløre, gennemrodede af granathuller og forskansningsanlæg. Her genså de landskabet, fredfyldt og i højsommerens grøde. De sad tavse og modtog hyldesten, tilsyneladende ganske overvældede.

Derimod var det let at se, hvad kong Christian følte. Hans åbne bil passerede forbi kort efter, og tårerne strømmede ned over hans kinder, uden at han gjorde noget forsøg på at skjule sin bevægelse. – Endnu et lille træk må med. Da vi cyklede hjem, kom en ti-elleve års purk, kun iført skjorte og bukser, løbende hen til et »lejjag« »Længe leve gamle Danmark!« råbte han efter os. Det slog mig, at her talte Sønderjylland med den umyndiges røst. En smukkere afrunding kunne en uforglemmelig dag ikke have fået.

Skolebørn 1920. Det er flaget, der fanger opmærksomheden.

Skolebillede 1927

Engelsk flådebesøg

Børnene nede fra »e haw« havde for skik at vente på hinanden ude ved vejen, så de kom til skole i samlet flok. En sommermorgen kom de vandrede op gennem bygaden, syngende »Vift stolt på Kodans bølge«. Næppe var de kommet ind på skolepladsen, før de slog kreds om mig og fortalte i munden på hinanden, at hele den danske flåde lå nede på Åbenrå fjord, at det var *sådan* nogle store skibe, meget større end dem »e tyskere« sejlede med.

Nu havde jeg under min soldatertid på Sjælland set en del af flådens alt andet end imponerende fartøjer. Det stod mig straks klart, at hvis disse skibe var under Dannebrog, måtte de være blevet forstørret nogle gange i børnenes fantasi. Et par timer senere kom posten med avisen, og den bragte fornøden klarhed. Det var »Old England«, der viste sit ansigt. Ved Tysklands nederlag og flådens udlevering var herredømmet på Østersøen blevet ledigt. Da ingen af de tilgrænsende stater evnede at overtage arven, var den tilfaldet briterne, hvis flåde atter var enerådende i Europas farvande. For at demonstrere den ny tingenes tilstand havde Admiralitetet sendt en eskadre på krydstogt i Østersøen, bestående af verdens nyeste og største slagkrydser »Hood«, den garvede slagsbroder »Tiger« og seks eller otte store jagere.

På hjemvejen gjorde eskadren et par dages ophold på Åbenrå fjord, der med sin dybde tillod de vældige skibe at ankre op så langt inde som ud for Hostrupskov. Muligvis lå der i dette besøg en stilfærdig, men umiskendelig tilkendegivelse af, at der stod stærke kræfter bag den ny grænsedragning, et forhold, som visse kredse på begge sider af skellet kunne have godt af at få syn for.

Alt dette og meget mere vidste avisen at berette. Jeg måtte derefter optræde som lyslukker og neddæmpe børnenes begejstring ved at oplyse dem om, at det var

længe, meget længe siden, at treforken på Østersøen var gledet Danmark af hænde, at dette symbol på søherredømme siden da havde skiftet indehaver adskillige gange og nu atter befandt sig i Englands sikre greb, hvilket vi danske havde al grund til at føle som en betryggelse. At den tyske flådes herredømme skulle blive genoprettet efter 15 korte års forløb, var i genforeningssommeren en ufattelig tanke.

Men avisen fortalte mere, nemlig at der et par eftermiddagstimer var adgang til »Hood« for byens og omegnens befolkning. Inden det gemene folk blev sluppet om bord, havde byens honoratiores under ledelse af borgmester Fink været derude for at byde velkommen. Om det besøg fortalte han mange år efter, at det alene af sproglige grunde blev imødeset med nogen spænding. En velkomsttale var blevet udarbejdet, filet til af en særlig kyndig, lært udenad, og så brændte man inde med kunstværket. Gæsterne blev bragt til sæde i messen, hvor admiralen præsiderede og holdt de to nødvendige taler: »Gentlemen, the king« og »Gentlemen, king Christian«. Så enkelt kunne det altså gøres. Det virkede inderligt velgørende her i vort taleglade land, sluttede borgmesteren.

En sådan chance bød sig sikkert aldrig mere, den måtte man ikke lade gå fra sig. Jeg besluttede derfor at cykle til Åbenrå, så snart jeg var færdig med skolen. Der ville tilmed blive lejlighed til at erfare, hvor langt mit skole-engelsk rakte.

Nogle Åbenråfiskere havde lagt erhvervet på hylden under flådebesøget og sejlede besøgslystne ud til det engelske skib formedelst en krone pro persona. Jeg kom om bord hos en af dem, og den lille skude tøffede ud over fjorden, tæt pakket med mennesker. Et kvarter efter lagde vor lille nøddeskal til ved siden af giganten, som havde lagt en lang, udvendig lejder – sådan hedder det

vist i sømandssproget – ned langs skibssiden. »Uha, skal vi op ad den!« udbød en midaldrende, fyldig kone, idet hun lod et forskrækket øjenpar følge den lange stejle »bro«. Det var åbenbart vilkåret, for til begge sider af den sås kun vældige flader af gråmalet stål. En uforknyt yngre mand indledede entringen; mod er som bekendt også smitsomt, og snart var vi alle på vej op. Om det så var konen, havde hun givet sig skæbnen i vold, solidt indeklemmt mellem to velvoksne mandfolk. Selv har jeg alle dage haft tilbøjelighed til at blive svimmel, men her var opstået en tvangssituation, og ved at mobilisere alle ressourcer og med blikket stift rettet opad nåede også jeg at sætte foden på dækket af H. M. S. Hood.

Nu skulle mit engelsk altså på prøve, og pludselig var jeg ikke nær så sikker, som da jeg tog hjemmefra. Oppe på dækket færdedes en mængde marinere, iklædt de karakteristiske vide bukser. Jeg henvendte mig til en af dem med et par indstuderede sætninger, og et øjeblik efter var jeg omgivet af en halv snes mand. »Danish teacher – speaks English«, opfattede jeg, men meget af det, de sagde, smuttede for mig. Da jeg udtalte min forundring over skibets vældige »chimney«, smilede de godmodigt og forklarede landkrabben: »We call it a funnel«. Lidt efter standsede vi op ved en kanon af mellemkaliber, som var opstillet på dækket. Den var erobret ved Isonzo, oplyste de. Altså måtte jeg tage den nøjere i øjesyn, men da det gik op for dem, at jeg troede, der skulle sigtes med den som med et gevær, stor-smilede de, atter godmodigt, over den ukyndige og naive civilist. Lidt oprejsning fik jeg ved at afsløre, at jeg vidste, »Tiger« havde deltaget i alle større kampe i Nord-søen og havde aktier i sænkningen af »Blücher«. Det nikkede de anerkendende til. Iøvrigt fandt de, at Åbenrå var »a nice little town«.

Lad det forblive med disse eksempler på, at jeg ikke netop fejrede sproglige triumfer under besøget. Indtryk-kene af skibet var overvældende, lige fra de lange stor-kalibrede kanoner, som ragede ud af tårnene, til et kik ned i kabyssen, eller hvad det nu hedder, hvor mere end en snes hvidklædte kokke i stålblanke omgivelser var travlt beskæftigede med at tilberede det næste måltid til den 1500 mand store besætning.

Skibets officerer så man ikke noget til, men deres messe, der lynede af blankpoleret mahogni, blev der lej-lighed til at se et glimt af – udefra vel at mærke. Inden man vidste af det, var det tid at gå fra borde. Også ned-stigningen lykkedes, og snart havde man atter fast grund under fødderne.

En del af besætningen havde landlov, og i Åbenrås gader myldrede det af »sailors«. Særlig tæt flokkedes de på restauranterne, hvor de satte smag på det danske øl. Nede på Landbohjemmet satte jeg mig hen til et bord-fuld, spenderede en omgang og fik som tak lov at nyde »Rule Britannia«, foredraget solo på mundharmonika.

Jeg cyklede hjem med en stærk følelse af at have op-levet noget usædvanligt. – Men hvilket stik i hjertet, da jeg godt en snes år efter læste i avisen, at nogle få salver fra »Bismarck« havde været nok til at sprænge det mæg-tige skib i luften. Å nej! ethvert andet, blot ikke »mit« skib! Og hvilken oprejsning nogle få dage efter, da min nabo, Mathis Smed, kom over i haven til mig. »Bis-marck er sænket«, sagde han, så snart han var inden for hørevidde, og hans ellers så beherskede ansigt lyste. Vi blev stående lidt sammen uden at sige noget videre til hinanden. Ord var jo i grunden overflødige. – Begge nærrede vi et heftigt ønske om Hitlerrigets nederlag, og så så vi og måtte se bort fra, at de to kæmpeskibe havde taget tre-fire tusind mennesker med sig i dybet, menne-sker, der ikke havde noget udestående med hinanden.

Første folketingsvalg

Hvad der politisk skete i »det gamle land« i sommeren 1920, og der skete ikke så helt lidt, nåede os nybagte sønderjyder som en dønning. Befolkningen interesserede sig grumme lidt for det, og vi havde vort at være optaget af. I anledning af genforeningen måtte der nødvendigvis foretages visse ændringer af grundloven og valgloven, og derefter skulle der afholdes et såkaldt bekræftelsesvalg. Valgkampen forud for dette nåede ned til os som et svagt ekko, så svagt, at jeg end ikke gjorde mig klart, hvilke ændringer det drejede sig om, hvilke partier, der stemte for og imod, ja ikke engang valgdagen havde jeg mærket mig.

Det kom derfor som en overraskelse, da min kollega, frøken Nielsen, fortalte mig, hvordan valget »i går« var faldet ud. At nørrejyder og øboer denne dag havde været ved valgurnerne, havde jeg ikke skænket en tanke. Nu var jeg godt klar over, at den ændrede grundlov herefter yderligere skulle til folkeafstemning og ved denne godkendes af et flertal på mindst 45 % af samtlige vælgere, men det betragtede jeg som en ren formssag. Jeg blev derfor forbløffet, da jeg i Hejmdals udstillingsvindue læste et opslag om, at folkeafstemningen havde givet 47,5 % ja-stemmer. Så nær havde vi altså været ved en artig politisk skandale. Bagefter fik jeg jo rede på, at det knebne resultat var fremkommet ved, at Socialdemokratiet, misfornøjet med den ændrede grundlov, havde opfordret vælgerne til at afholde sig fra deltagelse i afstemningen. Herefter var det let at regne ud, at det beskedne flertal kun var nået gennem en kraftanstrengelse fra de andre partiers side. Så nær og dog så fjernt lå Sønderjylland de første sommermåneder under Danmark.

Men nu lod det sig ikke længere gøre at betragte den politiske udvikling fra det fjerne og som noget forholdsvis uvedkommende. Den 21. september skulle danskerne

til valg for tredje gang inden for et år, og på denne dag skulle sønderjyderne med. For første gang – bortset fra de få enklavesogne – skulle landsdelens vælgere stemme sammen med deres landsmænd i nord og mod øst. Det er mit indtryk, at de fleste imødeså dagen med bekymring, ja ofte ytrede direkte uvilje mod det danske partivæsen.

I dagene op mod valget kom flere uopfordrede til mig og gav udtryk for deres tanker. Den danske partideling var dem fremmed, de vidste ikke, hvad de enkelte partier stod for. Hvem skulle de stemme på? og ville det ikke blive en stor fordel for tyskerne, når den danske front blev splittet op i indbyrdes stridende grupper? Ubetinget sammenhold havde jo hidtil været den uskrevne lov i nationalitetskampen. Dengang vidste man, hvad man var, dansk eller tysk.

I dag stod man famlende og usikker, ikke engang H. P. Hanssen havde man at stemme på. Når end ikke han havde kunnet slutte sig til noget af partierne, hvordan skulle så den jævne mand uden nævneværdig politisk indsigt finde sig til rette? Og hvorfor kunne det ikke lade sig gøre, som H. P. Hanssen havde villet, at danne et særligt Sønderjysk Venstre, som kunne samle hovedmassen af stemmerne hernede, indtil vælgerne var blevet mere fortrolige med danske partiforhold? Sådant var stemningen i en egn, hvor næsten alle havde støttet H. P. Hanssen i grænsestriden.

Under de givne omstændigheder kom de egentlige politiske stridsspørgsmål i anden række i den sønderjyske valgkampagne. Den prægedes af de kendte politiske skel i vælgerforeningen. Åbenråfolkene sluttede næsten fuldtalligt op bag Venstre, flensborgmændene delte sig mellem Venstre og konservative, og Sønderjysk Arbejderforening stillede op i tilslutning til de radikale. Hvorfor ikke Socialdemokratiet? Nej, dette parti havde til 1920 være tyskpræget, startet og ledet af tilvandrede tyske

arbejdere, derfor kunne det ikke komme i betragtning, i hvert fald ikke i første omgang. At det hurtigt blev anderledes, er en anden historie.

Som forholdene var, måtte personspørgsmålet få stor vægt, sikkert større end i det øvrige land, hvor man ikke så sjældent stemte på et parti og tog personen med i købet. Havde H. P. Hanssen stillet sig til valg, havde han utvivlsomt fået et meget stort antal personlige stemmer. Nu var det mænd – og vistnok en enkelt kvinde – med kendte og gode navne fra nationalitetskampen, som blev opstillet i de syv valgkredse. Navnlig Venstre kunne præsentere en imponerende kandidatliste, men inden for dette parti var der skarp konkurrence mellem listens åbenråfolk og flensborgfolk. Det var ikke mindst denne kappestrid, der fangede interessen og gav valget spænding.

Ret upåagtet af offentligheden skete der imidlertid noget, som fremover blev valgets skelsættende resultat. Stauning havde sendt en lille ilter og energisk sjællænder herved og havde fået ham opstillet i Sønderborgkredsen. Peter Grau karakteriserede ham siden som manden »med den grove mund og det varme hjerte«. Han var bager af profession, hed J. P. Nielsen og havde i Tyskland erhvervet sig hædersnavnet »der Kindervater« på grund af hans stort anlagte hjælpeaktion for nødlidende tyske og østerrigske børn. Hans opgave bestod i at drage de i hovedsagen tysk orienterede socialdemokrater ind i det danske broderparti og supplere op med det størst mulige antal dansksindede småkårsfolk fra landsognene. Uden nævneværdig støtte fra de stedlige dagblade, men ved et slidsomt agitationsarbejde, under hvilket begge sprog måtte tages i brug, løste han denne vanskelige opgave med stor dygtighed. Det stemmetal, han nåede op på, vakte vist almindelig forbavselse, en forbavselse, der skulle stige fra valg til valg.

Der skulle gå mange år hen, inden den danske form for vælgermøder vandt indpas i Sønderjylland. Hvert parti holdt sine egne møder, så der blev som oftest flere møder i hver nogenlunde stor landsby. Selv overværede jeg kun eet, et venstremøde i Varnæs. Det blev holdt en søgnedags eftermiddag, og krosalen var næsten fyldt. Venstres kandidat, redaktør Anders Lebeck, talte stilsfærdigt og kom næsten ikke ind på de politiske stridsspørgsmål. Han præsenterede sig som den mand, der søgte valg i en kreds, H. P. Hanssen havde været selvskreven til at repræsentere. Han føjede til, at han med glæde ville afgive kredsen, hvis H. P. Hanssen til næste valg ønskede at træde ind i folketinget. Iøvrigt lagde han ikke skjul på, at hans kendskab til dansk politik var begrænset. Han ville betragte sig som en lærling, bestræbe sig for at sætte sig ind i sagerne og støtte ethvert forslag, som efter hans mening ville være til gavn for udviklingen i Sønderjylland.

Vant som jeg var til hidsige taledueller med appel til vælgerens følelser, til deres sans for humor og undertiden til grinet, fandt jeg dengang mødet mat. I dag ser jeg anderledes på det: en tiltalende og ærlig mands sobre redegørelse for den situation, han og vælgerne var bragt i.

En socialdemokrat fra Åbenrå var mødt frem. Da socialismen jo er en international bevægelse, havde han ikke haft svært ved at tilpasse sin politiske tro til den foreliggende situation i Danmark. Han lagde ikke sordin på, fik iøvrigt uindskrænket taletid uden at blive afbrudt af tilhørerne. Alene tidspunktet for mødets afholdelse bevirkede, at der næppe var nogen af hans tilhængere til stede, og han udrettede selvfølgelig intet.

Anders Lebeck indlod sig ikke i polemik med ham, kun dirigenten bemærkede, at der måtte have været nogen, som havde bildt ham noget ind. Da forsamlingen

var i opbrud, kom en aftægtsmand, som jeg dengang ikke kendte, hen til mig og sagde: »Æ hæ oltins troet, te vi sku wæhl o Højre, wenn vi blew dansk«. Det var nok det forudgående slægtled, som her kom til orde.

Selv manglede jeg nogle måneder i at have nået valgretsaldere. Alligevel havde jeg på valgdagen sæde ved valgstyrrernes bord. Johann Juhler, som skulle lede valg-handlingen, havde nemlig bedt mig om at være til stede. Jeg havde, formodede han, noget kendskab til, hvordan et dansk valg foregik, og så kunne jeg iøvrigt fungere som valgstyrrernes sekretær ved at føre valgbogen. Et sådant arrangement var næppe lovligt, men myndighe-derne var indstillet på en bred margin for de uregelmæs-sigheder, der jo nok skulle opstå i en landsdel, hvor man ikke tidligere havde holdt valg på dansk manér. Der kom da heller ingen indsigelser, og selv var jeg smigret over den ophøjelse, der var vederfaret mig – omend jeg for mig selv måtte tilstå, at min viden om en valg-handlings rette forløb kunne have været bedre fun-deret, og at jeg faktisk ikke havde nogen klar forestil-ling om, hvad en valgbog var for noget. Det havde de andre sikkert heller ikke, trøstede jeg mig med. Iøvrigt havde jeg jo en hel dag til at sætte mig ind i sagerne.

Den tidligere omtalte kakkellovnsskærm trådte for sid-ste gang i funktion. Vælgerne kom i en jævn strøm, og de havde tilsyneladende intet besvær med at orientere sig på den fremmedartede stemmeseddel med de mange navne. Da vi talte stemmerne op, viste det sig, at Anders Lebeck og Sønderjysk Arbejderforenings kandidat, Hans Lorentzen fra Gråsten, i fremtrædende grad havde haft vælgerne yndest. Næppe en halv snes havde krydset af andetsteds. Vælgerne usikkerhed med hensyn til dan-ske partiforhold havde bevirket, at mange blev hjemme. I Felsted sogn var valgdeltagelsen kun nået op på godt 60 %, et tal, der ret nøje svarede til landsdelens gen-nemsnit.

Der var ikke arrangeret valgaften med oplæsning af telefonisk indgåede resultater. Folk havde tid til at vente, avisen kom jo alligevel med tallene næste formiddag, så hvorfor spille sin nattesøvn. Venstre var blevet valgets løve hernede. Partiet havde fået halvdelen af stemmerne og fire mand valgt, alle åbenråfolk. Flensborgfolkene måtte bøde for, at de havde delt stemmerne mellem to partier.

Det var noget af en sensation, at »bageren« – sådan kaldte man J. P. Nielsen, indtil man kom på forbogstaver med ham – havde lagt beslag på det kredsmandat, Sønderjysk Arbejderforening havde sat næsen op efter. Dog, de faldt blødt, et tillægsmandat afbødede stødet. De sidste to mandater delte tyskerne og de konservative, der havde fået omtrent lige mange stemmer. Denne fordeling var foreløbig. I løbet af få år havde de sønderjyske vælgere erhvervet sig så meget kendskab til de danske partier, at stemmeafgivningen faldt i leje med resten af landet, dog med det forbehold, at tyskerne lagde beslag på nogle tusind stemmer, som ellers var kommet de borgerlige partier til gode. Hovedparten af deres arbejderstemmer havde J. P. Nielsen berøvet dem allerede i 1920, og de vendte ikke tilbage.

Ledige stillinger i kirke og skoler

Inden genforeningsåret randt ud, var forholdene stort set faldet i lave inden for kirken og skolen. De allerfleste præster i landsdelen var tysksindede. Af dem drog nogle få frivilligt syd på, og mange embeder var ledige af anden grund. I det lovkompleks, som var blevet vedtaget med henblik på den generhvervede landsdel, var det bestemt, at menighederne i hvert sogn, som ikke var ledigt, ved en afstemning skulle afgøre, om man ønskede em-

bedet opslået. Blev der flertal af nej-stemmer, fik sognepræsten dansk kaldsbrev på sit embede.

Pastor P. Hoeck i Felsted var afgjort tysksindet og hørte politisk hjemme på den tyske nationale fløj. Han var en begavet og temperamentsfuld mand og en veltalende prædikant. Under krigen håbede og troede han naturligvis på en tysk sejr og blev et villigt offer for tysk propaganda, ligesom vi, der ønskede et tysk nederlag, søgte trøst og opmuntring i ententemagternes. Det havde ført til, at hans tyske hjerte lejlighedsvis var løbet af med ham, så han til forargelse for adskillige dansksindede kirkegængere fik blandet storpolitiske betragtninger ind i sin søndagsprædiken. »Hæ do væn te politisk møe i daw?« blev det fortalt at man kunne høre folk sige efter sådan en krigsprædiken.

Omkring årsskiftet 1921 fandt de omtalte afstemninger sted ude i menighederne, og til forbløffelse for alle uden for Sønderjylland og for adskillige i selve landsdelen blev der med få undtagelser et massivt flertal af nej-stemmer. Sønderjyderne var kirkeligt konservative, og sognepræsterne nød godt af nedarvet ærbødighed for embedet og dets indehaver. Felsted sogn dannede ingen undtagelse. Af de 5-600 mennesker, som deltog i afstemningen, stemte 85 % nej. Det kærnedanske sogn ønskede altså at beholde en præst som ikke lagde skjul på sit tyske sindelag. Vi, der var kommet til, var fuldkommen i vildrede. Jo, der var meget at lære i denne landsdel, og sønderjysk sind var nok mere sammensat end som så.

Inden for skolevæsenet var der langt flere ledige stillinger. Krigen havde også her høstet blandt de yngre år-gange, og de lærere, som var født syd for grænsen, søgte næsten alle bort af egen drift. Min formand i embedet, Hans Nommensen – for slet ikke at tale om hans kone – forlod næppe Skovbøl med glad sind. Som afgjort tysk-

sindet følte han, at han ikke kunne tjene i en dansk skole, og så var der kun een vej vist. Det var disse embeder, der i løbet af foråret og sommeren 1920 blev besat med danskuddannede vikarer.

Tilbage sad et betydeligt antal nordslesvigere, ofte ud af dansksindede slægter. Deres stilling havde i tysk tid ikke været let. De fleste af dem var, hvad tyskerne kalder »zweiströmige«. Dansk arv og tysk kulturpåvirkning mødtes og brødes i deres sind. De skulle være myndighederne til måde og måtte samtidigt vogte sig for unødigt at udfordre de dansksindede forældre. Med talrige bånd var de knyttet til landsdelen, og i almindelighed var de kommen til at føle sig hjemme på det sted, hvor de havde levet i årevis, og hvor deres børn var vokset op. Nogle af dem var åbenlyst gået over i den danske lejr i afstemningstiden, endnu flere havde stemt for Danmark den 10. februar. Næsten alle følte, at de godt kunne fortsætte deres arbejde i en dansksproget skole. Over for dem gik de nye love anderledes og vel nok strengere til værks end over for præsterne. Alle embeder ville blive opløst, men de hidtidige indehavere kunne søge på lige fod med andre.

Alligevel var der sikkert mange, der følte det som en ydmygelse og led under ventetidens usikkerhed. En ældre udslidt og nervøs lærer, som manglede nogle år i at have nået pensionsalderen, tog det så hårdt på, at han tog sig for at gå rundt i sit distrikt og bede om at få lov til at blive i sit embede den relativt korte tid, han havde tilbage. Det havde nu nok ikke været nødvendigt, så meget mere som han altid havde været anset for at nære danske sympatier, men han måtte have ro og sikkerhed. Forøvrigt fortog bitterheden sig. Med få undtagelser blev de genansat i deres embeder, og for at styrke deres stilling gav man dem adgang til særlige kurser i dansk sprog og dansk historie. For de enkelte, der gled ud, var

der muligheder ved de tysksprogede skoler.

I Felsted sogn kom der ny besætning næsten overalt. Degn Lorentzen havde nået pensionsalderen, lærerne i Tumbøl og Skovbøl var draget syd på, og læreren i Felstedskov havde fået embede ude i Tønder amt. Det var en lille skole, han kom til. Hen i tyverne, da de lave fødselstal fra krigsårene gjorde sig gældende, sank børnetallet til fire!, hvoraf de to var hans egne. Det eksempel greb Cornelius Petersen fra Vester Anflod i de år, da han satte farve på det politiske liv hernede, og talte om »skoler uden børn« og »veje uden ende«.

Men tilbage til egnen. Chr. Iversen i Tråsbøl var her efter ene om at repræsentere tiden før 1920. I nabosognene blev mange tyskuddannede lærere genansat. Det gjaldt degnene Gammelgaard, Stubbæk, Callesen, Kliplev, Reinholdt, Kværs, og Schmidt, Varnæs, samt lærerne Westergård, Sdr. Hostrup, og Ferdinand, Bovrup. I Varnæs beholdt man desuden lærerinden, frøken Voss.

Her som overalt i Sønderjylland opstod således en uensartet lærerstab. Vi, der kom nordfra, var næsten alle unge mennesker, de fleste af os var mellem 25 og 35 år, og en del af os var i tilgift ungdommelige af sind og væremåde og tankesæt. Vi skulle nu til at pleje kollegialt samvær med en række midaldrende mænd, hvis forudsætninger vi ikke uden videre kunne sætte os ind i. Alderen var ikke ene om at sætte skel. Sønderjyderne var landsdelens børn med alt, hvad det indebar af samfølelse og fællesskab med befolkningen, medens vi måtte føle os frem og tilpasse os skridt for skridt.

Pædagogisk var vi heller ikke på samme linje. Den tyske uddannelse krævede stram disciplin, metodisk sikkerhed og fast plan i arbejdet. Vi, med vor uortodokse måde at undervise på og vort friere forhold til børnene har sikkert ofte givet vore sønderjyske kolleger årsag til tvivl og hovedrysten.

Værre var det, at nogle af os var kommet til Sønderjylland forudindtaget mod de mænd, der frivilligt havde stillet sig til rådighed for landsdelens fortykning, en fordom, sønderjyderne naturligvis ikke kunne undgå at bemærke. Trods alt voksede vi lidt efter lidt sammen. Pædagogisk indgik tysk fasthed og plan og dansk frihedstradition en syntese, der utvivlsomt blev frugtbar for arbejdet i de sønderjyske skoler.

Lidt valgstatistik til belysning af sognets nationale udvikling i tyverne

Ved rigsdagsvalget i 1912 havde Felsted sogn hævdet sit ry som en af danskhedens stærkeste bastioner i Nord-slesvig. Over for 294 danske stemmer stod 53 tyske og 15 socialdemokratiske. Ved folkeafstemningen den 10. februar, hvor fem årgange vælgere var kommet til, hvor også kvinderne kunne stemme, og hvor et par hundrede tilrejsende fra nord og syd var draget til fødesognet for at lægge deres lod i vægtskålen, stemte kun 106 vælgere for Tyskland, skønt antallet af afgivne stemmer nu var blevet mere end tredoblet. Folketingsvalget i september samme år betegnede et lavmål for tyskerne. 13 stemmer var alt, hvad de kunne mønstre i det folkerige sogn. Stort bedre gik det ikke ved det følgende valg i 1924, hvor Slesvigsk Parti fik 16 stemmer. Desto større opmærksomhed vakte det, da sognets tyske stemmetal i december 1926 sprang helt op til 75. Ganske vist kunne tyskerne ved dette valg glæde sig over en fremgang på 40 % i de sønderjyske amter, men en stigning på 400 % i et enkelt sogn var så opsigtsvækkende, at man uvilkårligt ledte efter en særlig forklaring. Mange år senere, da jeg var kommet aktivt med i Danske Samfunds arbejde, tog jeg mig for at gøre et forsøg på at udrede sammenhængen, og jeg mener, det i hovedsagen er lykkedes.

Grundlaget for min undersøgelse var talmateriale fra L. P. Christensen: »Slesvig delt« og Fr. v. Jessens håndbog fra 1938.

Af de fast bosiddende blev der ved folkeafstemningen i Felsted sogn afgivet 1019 stemmer, meget nær 2,8 gange så mange som i 1912. For at holde stillingen skulle tyskerne alene fra denne gruppe have haft ca. 150 stemmer. Så mange kunne de nu ikke vente at få. Enkelte af deres vælgere var ikke optaget på valglisterne, fordi de var flyttet til 1. zone efter 1. januar 1900, nogle havde sikkert i 1912 stemt tysk uden indre overbevisning, og en vis afgang af konjunkturvælgere måtte de også regne med. Det rige Danmark stod jo over for et krigshærgnet Tyskland, hvor der herskede borgerkrigsagtige tilstande. Hvor stor den samlede afgang måtte blive, beror på et skøn. Siger man derfor, at der blev 90 tilbage af de 150, er det gætværk – i hvert fald indtil videre.

I afstemningen den 10. februar deltog som nævnt et betydeligt antal tilrejsende, 202 ialt, af hvilke 121 kom fra Danmark og 81 fra Tyskland. Nu ved vi fra købstæder og flækker, hvor de tilrejsendes stemmer blev optalt for sig, at en del af de sydfra kommende har stemt for Danmark; helt op til 10 % i en by som Haderslev med et stærkt dansk element og ned til et par procent i tyskprægede byer som Tønder og Højer. At en tilsvarende tendens har gjort sig gældende i landsognene, hvor de tilrejsendes stemmer kom i samme urne som de bosiddendes, er bevisligt. I 37 stærkt danskprægede afstemningsdistrikter, fordelt over hele Nordslesvig, blev der således kun afgivet ialt 169 tyske stemmer, skønt 258 tilrejsende sydfra deltog i afstemningen. Mindst 89 eller rundt regnet en tredjedel af de tilrejsende sydfra har altså stemt for Danmark. Et af de 37 distrikter er landsbyen Tumbøl i Felsted sogn. Her stemte 22 tilrejsende fra syd, men der blev kun afgivet 14 stemmer for

Tyskland. Altså har 8 stemt for Danmark, muligvis flere. Også i andre af sognets afstemningsdistrikter kan Danmark have fået enkelte stemmer fra de sydfra kommende. Tyskerne har altså ikke fået alle de 81 stemmer syd fra. Hvor mange der er gået tabt for dem beror atter på et skøn – måske 15 ialt, så der blev 66 tilbage. Med de 90 bofaste skulle det give 156 stemmer, men de fik som nævnt kun 106.

Hvor er så resten blevet af? Det spørgsmål får man svar på ved i de enkelte afstemningsdistrikter at beregne den procentvise valgdeltagelse for de fastboendes vedkommende. Hovedparten af de tysksindede i sognet har altid været at finde i byerne Felsted og Tumbøl; der var valgdeltagelsen henholdsvis 86,7 % og 90,9 %, for resten af sognet 96,1 % i gennemsnit. Valgdeltagelsen i de to byer ligger altså påfaldende lavt. Havde den svaret til gennemsnittet, var der i Felsted og Tumbøl blevet afgivet 51 stemmer flere, netop det antal tyskerne manglede. Det vil igen sige, at mere end halvdelen af tyskerne bosiddende vælgere er blevet hjemme på afstemningsdagen. Resultatet i 1. zone var jo på forhånd givet; når man dog kom til Danmark, lå det nær at skyde spørgsmålet dansk-tysk fra sig og forholde sig passiv. Denne passivitet, som i stigende grad gjorde sig gældende ved de to første danske valg, kunne blive farlig for tyskheden. Den kunne let føre til, at den opvoksende slægt gled over i det danske under påvirkning af den danske skole og især af det danske miljø.

En videreudvikling i den antydede retning havde imidlertid to forudsætninger: at man fra dansk side undlod at foretage sig noget, der kunne virke som en udfordring, og at man økonomisk kunne have en relativ tryk tilværelse. Ingen af de to forudsætninger holdt imidlertid stik. De mest bevidste danske, som havde været ledende i sognet under nationalitetskampen, havde

Den danske lærer.

Else Hornshøj, dygtig medhjælp gennem 31 år.

Skovbøl skole ca. 1915. Det gamle skolehus fra 1860 står endnu. I baggrunden Thaysensgårds anselige stuehus.

Kådnersted i Skovbøl fra 1785.

Thaysensgård før branden i 1914.

svært ved at se bort fra de gamle skel; de ville ikke uden videre godtage den nye tingenes tilstand, at en gruppe mennesker accepterede kendsgerningen og kun begærede at leve videre i fred for spørgsmålet dansk-tysk. Den, der een gang havde bekendt sig som tysk, blev i deres øjne ved med at være det. En sådan indstilling kunne naturligvis ikke virke dragende på de passive, tværtimod.

Endvidere kom det til et åbent brud på det kirkelige område. Pastor P. Hoeck var som nævnt blevet genvalgt til sognepræst med overvældende flertal. Det slagne mindretal, som bestod af sognets danske kærnetropper, var imidlertid ikke til sinds at affinde sig med afstemningens klare resultat, og pastor Hoeck gjorde heller ikke noget for at lette dem det. Han vægrede sig således ved at indføre den danske præstedragt. I det længste modsatte han sig, at der til kirken blev anskaffet et antal eksemplarer af et salmebogstillæg med et udvalg af danske salmer, mest grundtvigske, som ikke var taget med i den sønderjyske salmebog.

Mindretallets modtræk bestod i at danne en kirkelig forening og lade afholde månedlige eftermiddagsgudstjenester med indkaldte dansk uddannede præster. Pastor Hoeck var meget bitter over denne spaltning af menigheden, og den overvejende del af befolkningen misbilligede det skete. »E daw ska e 86er te kirk«, sagde man spottende. Betegnelsen hentydede dels til nummeret på det regiment i Flensborg, hvor mange nordslesvigere gjorde tjeneste i den tyske tid, dels til det antal stemmer, oppositionen havde mønstret ved præstestemningen. Ganske vist havde selveste H. P. Hanssen gjort opmærksom på den bestemmelse i dansk lovgivning, som gjorde det muligt for en del af menigheden at udsondre sig. Set på et halvt hundrede års afstand finder jeg det uklogt, så meget mere som det i højere grad var udtryk

for en national demonstration end for et kirkeligt behov. At jeg personligt var impliceret i foretagendet, er en af de ting, jeg i dag fortryder. Man skal ikke lægge sten i vejen for dem, der er undervejs, og en ledelse, som mister kontakten med hæren, sætter sig ud af spillet.

Værre blev det, da pastor Hoeck tre år senere på grund af et fejltrin, som man i dag ville have kunnet bære over med, måtte fratræde sit embede. Dette vakte den største opsigt i sognet. Noget sådant var uhørt og blev vistnok af adskillige opfattet som skjult dansk intrige. Det er min overbevisning, at vi her har en medvirkende årsag til, at skreddet i 1926 blev så stort i Felsted sogn.

Kort efter kom den såkaldte »kronekrise«. I løbet af 1925–26 steg den danske krone i hurtigt tempo til pari, samtidig med at priserne på danske landbrugsprodukter faldt i takt med kronestigningen. At det indre prisniveau kun langsomt tilpassede sig til den øgede kroneværdi, gjorde ondt værre. Krisen ramte særlig hårdt i Sønderjylland, som var blevet en udpræget debitorlandsdel. Det havde været nødvendigt at stifte en betydelig gæld for at bringe bedrifterne på fode efter krigsårene. Overgangen fra at producere for et toldbeskyttet hjemmemarked til at blive et eksporterhverv på verdensmarkedets vilkår krævede en driftsomlægning, som langt fra alle sønderjyske landmænd magtede. Der måtte ofte betales dyre lærepenge.

Fristelsen til at optage kronelån til afvikling af markgæld var der ganske vist kun få, der var faldet for. En gårdejer fortalte mig, at han havde været meget nær ved. En anden gårdejer fra nabobyen havde faktisk fået ham overtalt. Marken var jo helt nede i kun tredive, så det gjaldt om at gribe chancen, mens tid var. Oven i købet tilbød han at tage med til Kolding og være behjælpelig med at ordne det praktiske. I Åbenrå var der imidlertid en times ophold. De skiltes for at forrette nogle ærinder

og aftalte at mødes ude på banegården. Min hjemmelsmand var imidlertid ikke rigtig tryk, han benyttede ventetiden til at gå op i Folkebanken og tale med en af direktørerne. Denne rådede stærkt fra, og da de to mænd atter mødtes, fik den foretagsomme følgende svar: »Æ hæ snakket mæ en mand, der er kloge end som do, å æ dreje hjem igjen, æ ska enne krone ha«.

Situationen var alvorlig nok. Landsdelen var endnu et udpræget bondeland. Derfor bredte krisen sig til de andre erhverv, bl.a. med en betænkelig arbejdsløshed i sit følge. Dermed brast den anden forudsætning. De passive opgav deres holdning og fandt tilbage til den tyske lejr i følge med et antal konjunkturbestemte vælgere. Det er forklaringen på skreddet i 1926. Tre år senere var kronekrisen stort set overvundet, og det tyske stemmetal dalede ved valget i foråret 1929 til 59. Konjunkturvælgere er et bevægeligt folkefærd.

Skæbner

a. *Civildfange i Rusland*

Gården Stenneskær havde i mere end to hundrede år tilhørt slægten Sønnichsen. Den sidste, pastor Mørk Hansen begravede i Felsted sogn, var en mand af denne slægt, »en såre ubetydelig person, men ivrig dansk«. I 1872 gik gården ud af slægtens eje og blev erhvervet af den kendte angelbo Th. Brix. Bl.a. med materiale, der stilledes til rådighed for ham af H. P. Hanssen, angreb han fortyskningspolitikens metoder i Nordslesvig. Gården beboede han dog kun til 1880, men den forblev i familiens besiddelse, og en årrække ejedes den af to ugifte brødre, »den stoe å den lild Brix«, som folk kunne mange historier om i 1920. Da de blev klar over, at Nordslesvig ville komme til Danmark, solgte de gården og flyttede til Angel.

Den ejendomshandler, som havde købt den af dem, solgte den hurtigt til *Cecilie* og *Jørgen Lorentzen*, der altså kun havde haft den i kort tid, da jeg kom til Skovbøl. Skønt de begge var alsinger, virkede de dog på mange som fremmede fugle i det meget hjemmegroede lille landsbysamfund. De havde nemlig haft luft under vingerne og bragte pust med sig fra en verden, der lå langt, langt uden for den lille bys noget indsnævrede horisont. Hos dem mødte jeg en venlighed og gæstfrihed, som var velgørende for et ungt menneske, der havde bragt sig ud i ukendte forhold, langt borte fra slægt og venner. Med dem kunne man tale om mangt og meget, som folk i distriktet hverken havde kendskab til eller viste interesse for. Deres ophold i sognet varede

dog kun kort. Et par uger før jul 1922 brændte den gamle gård. Det endte med, at den blev solgt til udstykningsforeningen, og at de selv tidligt på året 1924 drog tilbage til Als som forpagterfolk på domænegården Rønhave.

I mellemtiden havde de boet i lærerindelejligheden. De fire stuer og to kamre var langt mere, end frk. Hornshøj havde brug for. Lejligheden lod sig uden vanskelighed dele. Vi boede altså under samme tag i mere end et år og talte sammen hver dag. Fra disse samtaler stammer følgende beretning:

De var fra Bro i Ketting sogn og havde gået i skole hos den noksom omtalte degn Bager, en altysker af skrappeste sortering; spanskkrøret var aldrig arbejdsløst i hans skole. Havde der været et dansk politisk møde i omegnen, var han »sittlich entrüstet« dagen derpå og tog rundhåndet hul på et velforsynet forråd af skældsord, vel vidende, at det var børnenes fædre, det gik ud over. På sådanne dage var enhver dansk dreng i farezonen, og spanskkrøret havde særligt bid. »Han tærskede danskhed ind i os«, sagde Jørgen Lorentzen.

De to, Cecilie og Jørgen, blev barnekærester, men i mange år så det ikke ud til, der skulle komme mere ud af det. Deres veje skiltes. Hun lod sig uddanne til diakonisse på stiftelsen i Flensborg, valgte altså en nonneagtig fremtid; han tog fat på en landbrugsuddannelse, især på meget store gårde på begge sider af Kongeåen, gårde hvor folkene var henvist til borgestuen, og hvor pandekagerne bagtes af så sej substans, at de kunne slås op på væggen med søm og danne »skjoldfrise«. Efter nogle års forløb kom han på Dalum landbrugsskole, som dengang havde Madsen-Mygdal som forstander, og der mødte han sin chance og en ikke helt almindelig skæbne.

I Baltikum, der jo dengang – som nu igen – hørte under Rusland, ejedes før første verdenskrig størstepar-

ten af godserne og deres ladegårde af tysk adel. Et par baronesser, vistnok ugifte, ejede et gods kompleks i nærheden af universitetsbyen Dorpat i Estland (på estisk Tartu). De skulle have en ny godsforvalter til en af deres gårde. Da de på en eller anden måde havde fået at vide, at dansk landbrug stod på et meget højt stade, besluttede de at gøre forsøg på at få en dansk leder til den nævnte gård. Husker jeg ret, gik sagen igennem på regeringsplan og endte hos den danske landbrugsminister, som igen lod forhøre i Dalum, om man der havde en egnet mand. Det stod klart for Madsen-Mygdal, at udvalget ikke kunne være stort. Den pågældende måtte have kendskab til driftsforholdene på store gårde og måtte desuden kunne tale tysk. Hans tanke faldt derfor naturligt på den unge sønderjyde. Jørgen Lorentzen blev kaldt ind på kontoret: Kunne han tænke sig at overtage denne stilling? For en fattig, ung mand var det noget af et eventyr. Sammenlignet med det, han var vant til at tjene, var lønnen ufattelig stor, og hvor bød der sig en sådan mulighed andetsteds?

Han slog til og gjorde endnu eet: satte sig i forbindelse med kæresten fra barneårene. Var hun stadig ved samme sind? og havde hun mod til at tage med derover? Det var hun, og det havde hun. Helt stilfærdigt gik det nok ikke af med at få hende løsgjort fra stiftelsen. Jørgen Lorentzen snakkede lejlighedsvis om, at han havde hentet en nonne ud af klosteret. Men giftes med Jørgen ville hun, og gift blev de, hvorpå de drog eventyret i møde. Det skal nok have været omkring 1910-12, for deres eneste barn, Knud Bjarke, er ifølge skoleprotokollen født i juli 1913 og vaccineret af doktor Hollmann i Dorpat.

Verdenskrigens udbrud var i sig selv en katastrofe og syntes at blive det i særdeleshed for det unge sønderjyske par. Som tysk statsborger, tilmed i militærpligtig

alder, blev Jørgen Lorentzen interneret som civilfange, og hans kone og deres et-årige barn måtte forlade Rusland. Der blev akkurat levnet dem tid til at sætte deres bohaver og sølvstøbe ind i et laderum, hvis dør blev låset og forsynet med den danske konsuls segl.

Så var tiden inde til en adskillelse på uvis tid, måske for bestandig. Hun måtte med deres lille barn ud på en uendelig lang rejse gennem Finland og Sverige for over Danmark at nå hjem til Sønderjylland. Han blev sammen med mange andre tyske statsborgere transporteret langt mod nord til en afkrog af en by, uden jernbane og indpakket i endeløse skove. Hvad den hed, har jeg glemt. Der fik civilfangerne lov at gå frit omkring og leje sig ind for egen regning. Flugt var umulig. Enhver, som ville forsøge, var dødens og ulvenes sikre bytte. »Vi blev bevogtet af ulve«, plejede Jørgen Lorentzen at sige.

Kun een ting forlangte man af dem, at de hver eftermiddag til bestemt tid skulle møde på politistationen og skrive deres navne i en protokol. Det førte til, at Lorentzen hver dag og næsten på samme sted gik forbi en gammel russisk militærlæge, som formentlig var på vej hjem efter endt tjeneste. »For de andre var han luft«, sagde han, »men som dansker havde jeg ikke noget mod russerne, og da vi havde passeret hinanden nogle gange, tog jeg huen af til hilsen. Overrasket og synligt glad gengældte han min hilsen ved at føre hånden til kasketten«. På den måde kom de forbi hinanden et utal af gange uden iøvrigt at have vekslet et ord.

Naturligvis var tiden dræbende lang for de internerede, og rent psykisk var det en hård belastning at være gemt og glemt (?) i denne udørk, uden at vide, hvad der skete i verden, uden forbindelse med deres kære og med en uvis fremtid forude. Enhver nok så lille afveksling blev grebet med begærlighed. En zigeunertrup kom en dag til byen. Som mange af de andre lod Lorentzen sig

spå i hånden af en gammel kvinde. Hun betragtede nøje håndens linjer og sagde så, at for ham var der noget godt i vente. Han ville snart blive fri og kunne vende tilbage til sit land. Det lagde han naturligvis ingen vægt på, og dagene og månederne sneglede sig hen.

Da blev det bekendtgjort for fangerne, at Røde Kors havde fået de krigsførende til at gå med til en udveksling af sådanne krigs- og civilfanger, som var uegnede til krigstjeneste. Hvis nogen mente, han kunne falde ind under denne betegnelse, skulle han møde til lægeundersøgelse en nærmere fastsat dag. »Da kom jeg til at huske på zigeunerkvinden«, sagde Lorentzen, »jeg besluttede at tage chancen og lod mig ikke påvirke af, at de andre civilfanger hånende spurgte, om jeg var så tosset at tro, der kom noget ud af det.« Altså stillede han til fastsat dag og tid til lægeundersøgelse.

Lægen — — — var hans gamle bekendt, som han i lang tid havde været på hilsen med. Han smilede venligt genkendende og spurgte, hvad han fejlede. Nu var Lorentzen en dag for lang tid siden styrtet ned og havde slået hovedet så slemt, at der blev en ujævnhed i kraniet. Ellers havde han ingen men af uheldet. Han sagde da til lægen, at han havde været ude for et ulykkestilfælde med kraniebrud til følge. Den gamle følte efter og bemærkede ujævnheden, så meget alvorlig ud og skrev et langt stykke i en journal. Var der mere? Det var der. Han havde nemlig fået blindtarmen fjernet, og på den tid efterlod operationen et meget større ar end i vore dage. Det blev til, at han havde været underkastet en farlig underlivsoperation. Om lægen var ukendt med kirurgien, eller han var sindet at hjælpe sin hilsbroder, får stå hen. Han så nøje på arret, følte på det og fjede endnu et stykke til journalen, hvorpå de venligt hilste af med hinanden.

Endnu en lang, lang række dage slæbte sig hen, og da

skete det ufattelige. Der kom besked om, at Jørgen Lorentzen skulle udveksles. Han skulle gøre sig rede, køre med slæde til den fjerne jernbane og derfra rejse over Petrograd og gennem Finland til det neutrale Sverige. Hvad han følte ved denne meddelelse er lettere at tænke end beskrive – og så var det på et hængende hår nær gået galt. I Petrograd var der lang ventetid, og for at korte den ville han gå en tur og se lidt af byen. Derved kom han uforvarende ind på forbudt område og blev arresteret af militæret. Hans fortvivlelse var bundløs, men det var nok det, der reddede ham. Den virkede så ægte, at russerne troede på hans forklaring og gav ham fri.

Naturligvis var det ikke hans hensigt at tage til Sønderjylland, blive indkaldt og sendt til fronten. Målet var Danmark. Det var han uforsigtig nok til at sige til en af de andre, som også var blevet udvekslet. Da de nu havde passeret den svenske grænse, kom en udsending fra det tyske gesandtskab ind i toget til dem og sagde, at hvis de manglede noget, skulle de bare henvende sig til gesandtskabet i Stockholm. Da udbrød den omtalte mand – uden ond hensigt iøvrigt: »Dieser Herr fährt nicht nach Deutschland, er fährt nach Kopenhagen«. »Jeg kunne have plantet en knytnæve i hans ansigt«, sagde Lorentzen. »Nu var jeg under mistanke, og hvilke aftaler Sverige og Tyskland havde med hinanden, anede jeg ikke«. Rejsen gennem Sverige blev et mareridt. Næppe var toget standset i Stockholm, før han styrtede ud for at finde skjul i menneskemængden på perronen og finde toget til Malmø. At gå til billetlugen vovede han ikke, det måtte ordnes i selve toget, og hvad ville der ske ved færgen? Var »politien« blevet alarmeret pr. telegraf eller telefon og lod adgangen bevogte? Det var dog ikke tilfældet. Et par timer efter satte han foden på dansk grund, igen for alvor fri og tryk.

Den første tid i København blev svær. Arbejde var ikke at få, alt var dyrt, pengene skrumpede hastigt ind, og til sidst prøvede han, hvordan det var at sulte. Først da gjorde han, hvad han burde have gjort straks: henvendte sig til en af de sønderjyske foreninger og lagde kortene på bordet. Gennem foreningen blev han sat i forbindelse med en landsmand i snævrere forstand, skotøjsfabrikant Jørgen Petersen, der selv var alsinger, og som under mærket Vedela-Alsbo fremstillede en betydelig del af det fodtøj, der brugtes i datidens Danmark. Fra ham var der ikke langt til industrifyrsten og cementkongen Alexander Foss, som var i stand til at tilbyde den sønderjyske flygtning en stilling som lagerforvalter på en af cementfabrikkerne i Ålborg.

Hvordan han kom i forbindelse med sin kone, og hvordan hun og barnet slap over grænsen til Danmark, tror jeg ikke, jeg nogen sinde fik at vide. Over kom hun, og familien var atter forenet i en lejlighed i Ålborg. Med denne »happy end« kunne beretningen afsluttes.

Men for at nå tilbage til udgangspunktet må der føjes nogle linjer til. Da krigen sluttede, og grænsestriden brød ud, sluttede Jørgen Lorentzen sig med stor iver til flensborgbevægelsen. Da han var i besiddelse af naturlig veltalenhed, beherskede tysk og havde kendskab til forholdene i Danmark, blev han benyttet som aktiv deltager i den danske agitation forud for afstemningen i 2. zone. Det store danske nederlag den 14. marts var ham en bitter skuffelse, og han følte alle dage en stærk forpligtelse over for de danske dernede, som ikke gav op. Som landmand kunne han ikke i længden føle sig tilfreds med arbejdet på et cementlager. Ved formående venners hjælp blev han sat i stand til at købe gården Stenneskær. Måske bør det lige tilføjes, at mens han og hans kone boede der, genså de deres bohøve fra Estland. Konsulatets segl havde ikke formået at værne det rum,

hvori det var opmagasineret, men kun sølvtøjet havde haft interesse. Møblerne kom hurtigt til at pryde min spartanske stue på Skovbølmark.

b. Fredløs

Ret længe havde jeg ikke været i Skovbøl, før jeg hørte frasagn om en ung mand, der under krigen havde forladt sin afdeling og var søgt hjem til faderens husmandssted, hvor han havde præsteret at tilbringe resten af krigstiden uden at blive opdaget. År efter, da han var blevet gift og havde overtaget ejendommen, lærte vi hinanden nærmere at kende, ikke mindst efter at børnene havde nået den skolepligtige alder. Bekendtskabet udviklede sig efterhånden til så megen fortrolighed, at jeg kunne lede samtalen hen på de år, han tilbragte som fredløs i sit eget hjem. Hvad jeg gerne ville vide kom først brudstykkeagtigt, senere mere sammenhængende, og her er, hvad jeg fik ud af det.

Tyskerne brugte ordet »unabkömmlich« om værnepligtige, der skønnedes at gavne helheden mest ved at passe deres civile arbejde fremfor at gøre tjeneste i hæren. En tid lang håbede han, at en sådan vedtegning ville holde ham hjemme. Moderen var invalideret af leddegigt, og faderen var ret højt oppe i årene. Men i 1917 brast håbet; han blev indkaldt til en uddannelseslejr tæt uden for Slesvig. I sådanne lejre fik rekrutterne en kort og foreløbig skoling. Når den var forbi, kom de ud til afdelingerne for at erstatte tabene. Hvad de manglede måtte kammeraterne og selve fronten lære dem – hvis de da kom så vidt, for tabene blandt det hastigt uddannede udfyldningsmandskab var uhyggeligt store. De havde jo ikke udviklet instinktiv fornemmelse for, hvor der var dækning. Ejheller var deres reaktionsevne tilstræk-

kelig i situationer, hvor brøkdele af et sekund gjorde skel mellem liv og død.

Da uddannelsestiden lakkede mod enden, havde Verner – sådan hed han – aftalt med en kammerat, at de ville rømme, vel vidende hvilken risiko det indebar, men den anden havde kendskab til forholdene ved den danske grænse, så der var en chance. Imidlertid havde kammeraten det held at brække et ben, og så var Verner ene om det. Alligevel satte han sit forehavende i værk, trak i civil og tog med toget nordpå. For ikke at blive set af nogen, som kendte ham, steg han ud i Tørsbøl og fortsatte til fods, til han nåede en plantage. I den søgte han skjul til efter sengetid og gik så videre over markerne, til han nåede sit hjem.

Her gjaldt det en fortvivlet afgørelse. Enten skulle sønnen tilbage til sin afdeling, tage sin straf og derefter ud i fronten, eller de skulle indlade sig på et næsten håbløst forsøg på at holde ham skjult derhjemme i fuld bevidsthed om, at det ville drage dødsens alvorlige følger efter sig, hvis det mislykkedes. Den tredje udvej, at få ham over grænsen, var så godt som udelukket. Spærringen var endnu finmasket, og ingen af dem havde mulighed for at finde frem til de »rigtige« folk. De valgte at beholde ham derhjemme og beredte sig derved en usikker fremtid af uvis længde. Hvert døgn måtte henleves i frygt og spænding; de måtte lære at forstille sig, og eet uoverlagt ord eller een ubetænksom handling kunne nedkalde katastrofen over dem. – Og hvad om tyskerne vandt krigen?

Naturligvis kunne han ikke opholde sig i stuerne, men der var et loftskammer, og fra det kunne der laves en lidet synlig åbning ud til loftet, der var sat til med korn og hø. Her kunne der uden vanskelighed indrettes skjulesteder, og lugen fra kammeret kunne sættes på plads udefra. Deroppe fik han sit opholdssted, mens folk var

oven senge. Dette primitive arrangement var med lethed blevet afsløret, hvis politi og myndigheder havde foranstaltet en grundig husundersøgelse. Det gjorde de mærkværdigvis ikke. De nøjedes med at komme med mellemrum og spørge forældrene ud. Da disse stadig påstod, at de ikke anede, hvad der var blevet af deres søn, indstillede man efter nogen tids forløb eftersøgningen. Man vidste nemlig, at nogle rømningsmænd havde haft held til at komme over grænsen ude ved Vadehavet. Så slog man sig til tåls med, at Verner nok havde været i følge med dem.

Værre var det, hvis det kom ud mellem folk, at han holdt sig skjult hjemme. Det måtte for enhver pris forhindres, og her var det en hjælp, at husmandsstedet lå isoleret yderst på Skovbølmark. Dagene blev dræbende lange for Verner.

Når det blev nat, vovede han sig ud, det var simpelt hen en fysisk nødvendighed at komme i bevægelse og få frisk luft. Holdende sig ind til hegnene gik han lange ture. Enhver menneskebolig måtte han langt uden om, og skulle han passere en vej, lagde han sig ned og krøb over den. Det var nu ikke ret tit, han måtte gøre det, for terrainet fra hans hjem og ned til fjorden er et meget tyndt befolket og til dels skovklædt område. Efter sådan en lang vandring var det muligt at korte den endeløse dag af ved at sove nogle timer.

Lidt efter lidt vænnede han sig til at bytte om på dag og nat, at lade så mange dagtimer som muligt forsvinde i søvnens nådige glemsel. Psykisk var det en meget hård belastning at leve under sådanne vilkår på uvis tid. Der kom stunder, hvor spænding og fortvivlelse var ved at bryde ham ned. Da var der hjælp at få hos hans mor. Denne fysisk så svækkede og plagede kvinde havde åndelig styrke at give videre til sin dreng, når han var i nød. — »Dæ va jo manne, dæ fek spansk syeg i den ti,

å sku en fo de å dø a et, va di jo nødt te å begraw jen u i e mark ven de va mørk«, sagde han engang til mig. Om det var en mulighed, de havde måttet regne med, eller det antydede en virkelighed eller noget af begge dele, syntes jeg ikke, jeg havde ret til at vide.

Var der så virkelig ingen, der opdagede, at Verner holdt sig skjult i sit hjem? Jo to. Den ene var en polak, som i flere år havde tjent på en nærliggende gård. Han skulle ikke have noget sagt: som polak havde han ingen sympati for tyskerne. Først da krigen var forbi, og det blev almindelig kendt, at Verner havde holdt sig skjult hjemme i mere end et år, erklærede han, at det havde han vidst længe. Den anden var en husmand på det yderste Felstedmark, helt nede ved Syvmandsskoven. Han kunne ikke bære hemmeligheden alene, men måtte i hvert fald betro sig til een; denne ene blev til alt held Jes Lassen på Tastegård, en fåmælt og kærnedansk mand. Selv var han i stand til at holde tand for tunge, og han befalede meddeleren at gøre det samme. For alle andre blev hemmeligheden bevaret.

En dag, da Verner havde vovet sig ned i vaskerummet, fik han et chock. Pludselig stod en uniformeret mand i døren – som viste sig at være en soldat fra Hamburg på orlov. »God dag kammerat«, sagde han. »Har du ikke lidt spiseligt at undvære? Min familie derhjemme er ved at gå til af sult«. Verner sprang ned i kælderen, skar et stort stykke flæsk af og fik samlet nogle æg sammen. Alt det fik hamburgeren til sin store forbløffelse. Det gjaldt jo om at få ham væk i en fart og så håbe på, at han ikke snakkede over sig.

Omsider kom våbenstilstanden den 11. november 1918. Den ændrede i og for sig ikke Verners situation. Han kunne ikke optræde i rollen som hjemmitteret, tyskerne var jo fremdeles herrer i landet, og tysk lov gjaldt stadig. Een forandring var dog indtrådt. Det ryg-

tedes hurtigt, at hullerne i grænsebevogtningen var blevet flere og større. Muligheden for at slippe over måtte forsøges, for tilværelsen, som den havde formet sig i mere end et år, var ikke til at bære. Altså tog han til Åbenrå og rejste med toget nord på i håb om at komme i forbindelse med mennesker, der kendte hullerne.

I Vojens var der skarp revision, havde han hørt. Derfor stod han af i Over Jerstal for at omgå det farlige punkt til fods. Undervejs blev han indhentet af et køretøj, og manden bød ham til at køre med, hvilket han naturligvis ikke sagde nej til. Som god jyde skulle kuskens have at vide, hvor han var fra, og hvor han agtede sig hen. Verner oplyste, at han kom fra Åbenråegnen og var ude for at søge plads. Jamen det kunne da ikke være bedre, manden stod netop og manglede en karl. Hertil fik Verner sagt, at han havde tænkt sig at søge plads længere nord på. Da forstod manden en halvkvædet vise, nævnede en landsby, som lå op mod grænsen og gav ham anvisning på at opsøge smeden der. Ham fandt Verner også frem til, fik ham trukket til side og forklarede ham, hvor ilde han var faren. Smeden var velvillig, men de måtte vente nogle timer, til de »rigtige« folk havde overtaget vagterne. Så fulgte han ham mod grænsen og forklarede ham nøje, hvor han skulle gå over. Få minutter efter var han på dansk grund. Den følelse af tryghed, befrielse og glæde, der vældede op i ham, var ikke til at udtrykke i ord, den kunne kun opleves. Fjorten måneders fredløshed var til ende. – »De har været lange, de fjorten måneder«, sagde jeg engang til ham. Svaret kom med eftertryk på hvert ord: »De va som fjøvten or«.

c. En mand fra Sachsenland

Han hed Hermann Erdmann, var født i Sachsen, men havde opholdt sig i Nordslesvig siden 15 års alderen. Den tyske accent forlod ham aldrig, hans dansk var gebrokkent, men dog let forståeligt for folk, som var vant til at høre ham tale. Et stykke op i tyverne købte han et husmandssted i Skovbøl. Bygningerne var ældgamle med ler som bindemiddel mellem stenene, og jorden lå spredt og for halvdelens vedkommende langt borte. Han havde giftet sig med en dansk pige, og der kom med årene fire børn til. En flittigere mand skulle man lede længe efter. Fra tidlig morgen til langt ud på aftenen var han i travl virksomhed, ofte i småtrav. Alligevel kneb det med at bjærge udkommet, skønt både han og familien stillede rørende små krav til tilværelsen. Den spredte ejendom var ikke rentabel, gælden var forholdsvis stor, og landbrug i dansk forstand havde han aldrig lært. Før han blev selvstændig, havde han tjent først som karl og siden som røgter på store bøndergårde – bortset fra den tid, militæruddannelse og krig havde lagt beslag på ham. Den sidste slap han ud af med et sår, der vel ikke gjorde ham til invalid, men dog var alvorligt nok til, at man strøg ham af listen.

Landbrugskrisen i trediverne med priser, som gik i bund i en stejl kurve, var ved at rive eksistensgrundlaget bort under familien, Hitlerstyrets gennembrud i Tyskland splittede ægtefællerne. Tyske privatskoler, der ikke mindst skulle fungere som missionsstationer til udbredelse af den ny tro, skød frem i stort tal.

Også i Felsted blev der oprettet en privatskole, foreløbig med beskedne ydre rammer i et lejet lokale. Nu gjaldt det om at samle et børnetal, som kunne danne basis for en snarlig udvidelse. Disse bestræbelser skabte en krise i Erdmanns hjem. Selv var han tysk, kunne simpelthen ikke være andet, men hidtil havde det ikke

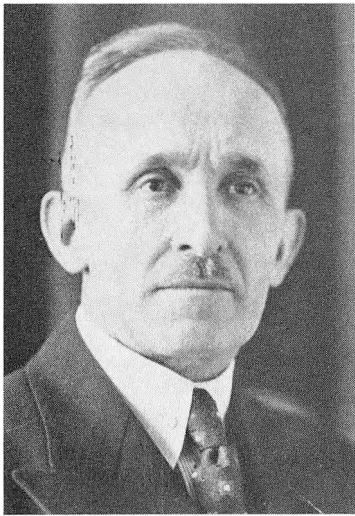
Amtsforsander Bruhn.

Jorgen Iversen, Svejrup.

Skovbolgård fra gårdsiden.

Jørgen Lorentzen.

Cecilie Lorentzen.

Stenneskær ca. 1921.

voldt ham besvær at forene tysk sindelag med fuld loyalitet mod det land, hvis statsborger han var. Nu blev han udsat for et stadigt og stigende pres. Hans børn, som nærmede sig den skolepligtige alder, var set med tyske øjne selvskevne til at rekruttere den ny privatskole. Her stødte man imidlertid på hårdnakket modstand hos hans kone, som var dansk socialdemokrat. I første omgang blev hun den stærkeste. Hver gang et af børnene skulle begynde at gå i skole, tog hun det ved hånden og fulgte det ned i den danske skole, der lå et par hundrede meter borte, hvorimod der var 4–5 kilometer op til privatskolen i Felsted. Det var vel nok den lange afstand og den dårlige vej, som blev hendes bedste forbunds-fæller.

Presset holdt imidlertid ikke op, men voksede i takt med Hitlerrigets utrolige udenrigspolitiske triumfer. Efterhånden som børnene voksede til, var vejlængden heller ikke så afskrækkende. De kunne jo få cykler stillet til rådighed. Pint af næringsssorger og presset fra mange sider søgte den ensomme kvinde hjælp og fandt den hos »Jehovas Vidner«, som havde dannet en gruppe i sognet. Derved var et nyt konfliktstof kommet til.

Belastningen var ikke til at bære mere. Hun forlod hjemmet og begærede skilsmisse. Erdmann var fortvivlet. Den verden, der var hans, var brudt sammen. Da skete det en aften, at han kom ned til min kone og mig, sikkert først og fremmest med tanke på hende. Han måtte i forbindelse med mennesker, han kunne tale ud over for. Det blev mest en lang enetale, og under den blev han heftigt bevæget og slog uafvidende over i tysk.

Vi oplevede her med modsat fortegn det samme, som pastor H. F. Feilberg har berettet om fra sine præsteår i Mellemslesvig. Han fortæller om et sygebesøg hos en dansktalende, men tysksindet familie. Man modtog ham på tysk, og samtalen fortsatte på det sprog, indtil den

syge fik et voldsomt anfald. De pårørende ilede til sengen og slog nu uvilkårligt over i dansk. Der er stunder i ethvert menneskes liv, hvor kun hjertesproget har de rette ord.

Fra den aften af stod Erdmann og vi på venskabelig fod med hinanden. Vi havde hans tillid, hvilket blandt andet gav sig udslag i, at jeg herefter blev hans rådgiver og fik betroet at udfylde hans årlige selvangivelse. Det blev aldrig de helt store tal, vi manøvrerede med, selv om hans ydre kår bedredes betydeligt med årene. Han fik krigsinvaliddepension og senere aldersrente, ejendommen blev overtaget af en svigersøn, og selv flyttede han ind i et lille hus ved siden af.

Da hans krav til tilværelsen var så beskedne, sparede han med årene en pæn lille formue sammen. Huset passede han selv. Der var overalt pillent og rent, ikke et støvgran at se, og tilsvarende proper var han med sin person. Gennem mange år var han fast havemand på Skovbølgård, og da han fejrede sin 70 års dag sammen med næsten hele den lille bys befolkning, stillede man der riddersalen og fornødent service til rådighed, mens Erdmann selv afholdt de kontante udgifter.

Det blev en stor dag for ham. Han var strålende glad, og hans glæde og tilfredshed var ikke begrænset til den dag. I de sidste år af sit liv syntes han, at han trods alt havde smagt noget af sødmen på tilværelsens solside. Han holdt af sit lille hus, var fri for økonomiske bekymringer, folk var venlige imod ham, og børnene skikkede sig godt.

Også efter at min kone og jeg efter skolens nedlæggelse var flyttet til Felsted bevarede vi en vis forbindelse med Erdmann. Det var givet, at jeg en aften sidst i januar kom ned til ham for at ordne selvangivelsen. Han lagde nemlig den største vægt på, at den var i absolut uangribelig stand. Når jeg havde famlet mig ind til ham

gennem døren på huset bagside – fordøren ud til bygaden var nemlig til stadighed låst – havde han alt parat. De fornødne papirer lå ordnet i en sirlig bunke, en flaske frugtvin og en lille æske cerutter var købt til lejligheden, sikkert den eneste luksus, han tillod sig året rundt, og så tog vi fat. Bagefter blev jeg siddende en times tid og holdt snak, det satte han pris på. Jeg fik lov at beundre hans sirlige broderier, fik at vide, hvor godt det gik børnene, og under sådanne samtaler fik jeg ham også til at fortælle om hjemmet i Sachsen og om, hvordan det var gået til, at han »strandede« heroppe i det fjerne Nordslesvig.

Faderen var håndlanger hos en bygmester, og børneflokkene var stor, vist over et dusin. Kårene var tilsvarende fattige. Aftensmaden bestod således af et fad kogte, upillede kartofler med salt at »dyppe« i. Når et af børnene var udskrevet af skolen, var det en selvfølge, at det fra da af var selvforsørgende. Denne hårde nødvendighed kom til at bestemme Erdmanns fremtid. Han og en kammerat var blevet opmærksom på en stort opsat annonce, eller var det en plakat? der fristede unge, virkelystne mennesker med lovende udsigter, hvis de ville tage landbrugsarbejde oppe i Nordmarken. De fik vist oven i købet fri rejse derop, naturligvis på 4. klasse. De to knøse lod sig friste, henvendte sig til den opgivne adresse og fik straks anvist arbejde på gårde i Sønder Vilstrup, »Kreis Hadersleben«.

Nu begyndte en lang, lang rejse i spartansk udstyrede kupeer og på selvforplejning af medbragte forråd, som imidlertid slap op, længe før de nåede til vejs ende. Da de omsider var kommet på højde med Flensborg, opdagede de til deres forbløffelse, at folk, som steg ind, talte et fremmed og for dem ganske uforståeligt sprog. Køreplanen havde de ikke studeret så omhyggeligt, og det stod dem ikke klart, at der skulle skiftes tog i Vojens.

Altså fortsatte de, til toget ud på aftenen standsede på den tyske perron i Vamdrup, og togføreren råbte: Wamdrup! – Alle aussteigen! Her stod så de to store drenge, udhungrede, dødtrætte, i et fremmed land, hvor et uforståeligt sprog summede dem om ørerne, og hvor alle opslag var ulæselige.

I banegårdens restaurant bugnede det med det lækreste smørrebrød, og sulten sled i deres tarme. Erdmann havde ganske vist fem mark i lommen, men de måtte ikke røres. De var reserverede til hjemrejsen, hvis tilværelsen i den fjerne del af riget ikke svarede til forventningerne. Følgelig gjorde han sig hård og stod imod. Da skete det, at en herre, dansk eller tysk? blev opmærksom på de to fortabte knægte. Han gav sig i snak med dem, og da de havde gjort deres stilling klar for ham, lod han dem allerførst stille deres sult, og dernæst aftalte han med stationspersonalet, at de fik lov at sove ud på ventesalens træbænke og derefter blev sendt syd på med første morgentog. På den måde nåede de deres bestemmelsessted.

Efter genforeningen tjente han som røgter for 110 kroner om måneden, »men så blev tiderne dårligere, og så kunne jeg jo ikke få så meget, jeg måtte gå ned til 90 kroner«. Dette »jo« er betegnende for hans indstilling. Ikke desto mindre var det sikkert i de år, den utroligt nøjsomme mand sparede så mange penge sammen, at han var i stand til at købe husmandsstedet i Skovbøl.

I Erdmanns sidste år tog helbred og kræfter imidlertid af, og kommunen fik ham anbragt på et alderdomshjem i Kollund. Derfra modtog vi en sidste hilsen, et julekort, fra ham. Jeg havde i tankerne at vi skulle tage ham med på en biltur til de kendte egne, men inden det blev til alvor, læste jeg hans dødsannonce i avisen.

I modvind

Krisen i trediverne var international og ramte derfor i første omgang eksporterhvervene. I Danmark var landbruget endnu helt dominerende på udførselssiden, idet industrien hovedsagelig var indstillet på at forsyne hjemmemarkedet. Som udpræget landbrugsområde blev Sønderjylland derfor ramt meget hårdt. Virkningen forstærkedes ved, at der næsten ingen reserver var at tære på. Fra landbruget bredte krisen sig hurtigt til de andre erhverv, og der opstod en økonomisk tilstand, som enhver, der har oplevet den, mindes med uhygge. Ganske vist var man som fastlønnet stort set sikret og kunne nøjes med den begrænsede indtægtsnedgang, som et dalende pristal gav årsag til. Man følte sig privilegeret, delte ikke kår med den befolkning, man levede iblandt. For store dele af denne befolkning bankede nøden på døren. Landmænd og næringsdrivende levede ofte fra termin til termin med tvangsauktionens spøgelse forude. Arbejdsløsheden hærgede som aldrig før.

Et udmærket konjunkturbarometer havde jeg i skole-spækassen, som de fleste elever sparede op i. Medens det gennemsnitlige årlige indskud pr. sparer lå på en halv snes kroner i årene før krisen, nåede det i året 1932 et lavpunkt på lidt over to kroner. Samme år ved juletid købte jeg en god slagtegris på ca. 110 kg for 36 kroner. Jeg var nærmest flov, da jeg udbetalte beløbet til sælgeren, en husmand i byen, og han tilmed sagde: »Tak få e pæng«. En anden husmand fortalte mig senere, at han det år havde hentet mælkepenge på Varnæs mejeri

til sig selv og tre nabohusmænd. Der var til deling lidt over 100 kroner!

Der måtte spares og blev sparet. Min kone var således vidne til, hvordan husmoderen i et småkårshjem kogte en blanding af skummetmælk og kærnemælk, siede ostestoffet fra og æltede det med salt. Så havde hun under eet »smør« og pålæg til børnenes skolemad. – Kun en international prisstigning kunne afhjælpe krisen. Indtil den slog igennem, søgte man fra statsmagtens side at mildne kårene for de hårdest ramte. Blandt andet bevilgede man store tilskud til offentlige arbejder. Det benyttede sognerådet i Felsted sig af. I sidste halvdel af tyverne var der i sognet oprettet et halvt hundrede statshusmandsbrug på jord, som var udstykket fra gårdene Kiding og Grøngrøft.

Nu søgte og fik man vejfondstilskud til en ny vej, der kunne skaffe disse husmænd ordentlig forbindelse med omverdenen, hvilket de hidtil ikke havde haft. Mens arbejdet stod på, skabtes der samtidig beskæftigelse til tariffmæssig betaling. Ledigheden var imidlertid så stor, at der meldte sig langt flere, end der var brug for. Sognerådet og arbejdsmandsforbundet enedes derfor om at dele de ledige i hold. Når et hold havde arbejdet et antal dage, vistnok tre, måtte det gå på dagpenge og lade sig afløse af næste hold. På den måde opnåede man, at alle de ledige fik i hvert fald noget arbejde til anstændig betaling.

Morsomt var det ikke at sidde i sognerådet, især da ikke, når der skulle lignedes skat. Et stort antal skatteydere indsendte selvangivelse med indtægt 0 og havde kun alt for let ved at dokumentere, at tallet svarede til den dyreste virkelighed. Resultatet blev en ligningsprocent, som slog alle hidtidige rekorder. Jeg mindes endnu en aften i 1933. Vort stedlige sognerådsmedlem, en husmand fra Ny Skovbøl, kom ind til min kone og mig på hjemvejen

fra et sognerådsmøde. Han skulle give mig en eller anden besked. Under den påfølgende samtale kom jeg med en ytring om, at den ny ligningsprocent jo nok ville stige stærkt. Han sad et øjeblik tavs, kunne ligesom ikke overvinde sig. Så kom det: »Tyw«. Jeg hører endnu undertonen af håbløshed. For nutidsmennesker, som er hærdede på det skattemæssige område, har tallet »tyve« klang fra eventyrets verden, men det var andre tider dengang. Den barske kendsgerning var, at mange skulle aflevere 20 % af en indkomst, der kun nødtørftigt kunne dække det nødvendige.

I 1933 skulle der være nyvalg til sognerådet. Det normale er jo, at tilbuddene ved en sådan lejlighed væsentligt overstiger efterspørgslen, men det år kom til at danne en undtagelse. Kampgejsten var neddæmpet af, at en mængde vælgere var strøget af listerne på grund af skatterestancer, og lysten til at komme til under de meget vanskelige forhold lod sig beherske. Følgen blev, at det siddende sogneråd blev genopstillet, uden at der kom modlister, hvorefter valget bortfaldt, og den hårdt bestrængte kommunekasse sparede en slump penge. Jeg mindes også, at da vi samme år skulle have valg til skolekommissionen i Skovbøl og uden større besvær var blevet enige om en fællesliste, måtte vi »ommøblere« den et par gange, fordi enkelte kandidater og suppleanter var »stregt« og altså ikke var valgbare.

Verdenskrisen var medvirkende til, at Hitler kunne gribe magten i Tyskland. Derved skærpedes problemerne i Sønderjylland yderligere. Vi havde nu fået en national trussel i tillæg til vore økonomiske og sociale vanskeligheder. Fra slesvigholstensk side taltes der åbenlyst om at flytte grænsen tilbage til Kongeåen. Ret længe varede det ikke, før propagandaen begyndte at virke: Mod nord en kriseramte landsdel med »renteslaveri« og stor arbejdsløshed. På den anden side af skellet et stort land, hvor

de lediges tal mindskedes i hurtigt tempo, hvor landbruget atter var rentabelt, hvor valutaen var fast og stabil, og hvor ro og orden var genskabt. Sådan var i hvert fald det billede, den tyske propaganda stillede til skue.

Hvad der foregik bag facaden holdt man så vidt muligt skjult. Flygtninge, der havde bjærget sig i sikkerhed i Danmark, og danske sydslesvigere kunne supplere billedet med fast utrolige beretninger om brutalitet og terror. Dog fik langtfra alle derigennem greb om virkeligheden. For mange havde Tyskland under Hitler gjort et kæmpespring fremad, medens vi i Danmark kun langsomt arbejdede os ud af stagnationen. Danmark var trængt i defensiven, og med Tysklands hurtigt stigende magt var presse og radio tvunget til at iagttage en vis tilbageholdenhed i sin omtale af det tredie rige. At sige sandheden blev hos vor nabo opfattet som provokation, og selv de ubetydeligste episoder kunne af propagandaen blive blæst op ud over alle proportioner. Der faldt en skygge ind over vort land og dybest over den mest udsatte del.

Møder i skolestuen

Heroverfor havde vi danske i hovedsagen kun eet våben, men til gengæld et prøvet: at rykke sammen. Som allerede nævnt sporedes der i 1920 hos mange en frygt for, at det danske sammenhold skulle gå tabt, når folk isolerede sig fra hinanden i politiske grupperinger. Længslen efter det gamle fællesskab var stadig levende, især i det ældre slægtled. Hvor sejt den der holdt sig, fremgår af følgende samtale, som er refereret af fru Bruhn, Skovbølgård, så sent som i halvtredserne. Hun og en gammel mand på mindst 70 år sad sammen i tandlægens venteværelse nogle dage forud for et folketingsvalg. Skønt de ikke kendte hinanden, sagde han uden

indledning: »Væn tøs do, æ ska væhl o?« Temmelig forbløffet svarede fru Bruhn: »De er jo et let få mæ å sej, men væn pleje do å væhl o?« – »Æ pleje å væhl o di konservative (med tryk på første stavelse)«, lød svaret. – »Så tøs æ, do ska bliv ve mæ de. Do er snar få gammel te å skywt om«, sagde fru Bruhn. Det sad han og grundede lidt over, men så spurgte han videre: »Væn væhl do da o?« – »Æ stemme tysk«, sagde fru Bruhn, »de er så let få vos, få vi hæ kuns jet parti«. – »Ja, ja, ja«, svarede den gamle, »sånt va de jo å få vos i gammel daw«.

Endnu før Hitlerstyret var en kendsgerning, vist så tidligt som i 1926, kom folk til mig for at drøfte muligheden for at holde møder for distriktets beboere i et af skolens klasseværelser. Sådanne møder havde man andre steder, vidste de, og de var også sikre på, at interessen var til stede hos mange. Det kunne jeg naturligvis kun hilse med tilfredshed. Men hvordan overvandt vi de praktiske hindringer? Vi kunne jo ikke mase voksne mennesker ned mellem de fastskruede skoleborde; almindelige borde og bænke havde vi ikke, og det blev for dyrt at leje, for billigt måtte det være, hvis foretagendet skulle få bred tilslutning; en kop kaffe skulle der absolut til i aftenens løb. Alt det lod sig imidlertid klare med lidt god vilje og en smule opfindsomhed. Ikke så få i skolens nabolag var villige til at udlåne udtræksborde og nogle stole; køkkenbænke havde man i næsten ethvert hus, og min kone havde en cylindrisk vandbeholder ude i køkkenet. Den var forsynet med en hane for neden og kunne rumme fire-fem spande vand. Hvis vi fik fat på en stor kaffepose, kunne kaffen koges i vort køkken, bæres over i skolens forstue og tappes på kander der. Kander havde vi naturligvis heller ikke, men også de kunne fås til låns. Når så folk selv medbragte en kurv med kopper, kage og en lille flaske fløde, skulle alt være i orden.

Hvem skulle være foredragsholder den første aften? Det har jeg glemt! Var det mig selv? og hvad talte jeg om? Nå, der er sikkert ingen skade sket ved, at både manden og emnet er forsvundet i glemselens mørke. Annoncering i dagbladene kunne der ikke være tale om, det ville blive for dyrt, men en håndskreven indbydelse i købmandens butik i Skovbøl og endnu en i Lorenz Hansens værksted i Svejrup var tilstrækkelig til at sprede nyheden i distriktet i løbet af en dags tid eller to.

Af hensyn til skolens uforstyrrede gang måtte mødet afholdes en lørdag aften, og tidligt på eftermiddagen stillede seks, syv frivillige på skolepladsen. Først måtte skolebordene skrues løs og bæres ud. Dernæst hjemsøgte vi huse og gårde i nabolaget og bar borde og bænke ind i skolestuen, hvor de måtte arrangeres efter størrelse og under hensyntagen til pladsforholdene. Da vi havde fået det til at gå op, var der endnu et tomt hjørne, det kunne vist lige passe til et sæt havemøbler fra Hans Iversen på Stenneskær. Der var ganske vist en kilometer derved, men det fik være; også det hjørne skulle fyldes. Det kostede ømme skuldre og fugtige pander at få dem slæbt op i skolen, og vort øjemål havde heldigvis ikke bedraget os. De udfyldte akkurat den tomme plads. Ud på eftermiddagen, mens vi mandfolk sad inde hos mig og slappede af over et velfortjent glas øl, kom nogle unge piger med kurve fulde af blomster og vaser. Min kone havde købt et par ruller papirdug; det blev bredt ud på bordene, de medbragte blomster blev arrangeret i vaserne, som blev skønsomt fordelt.

Resultatet af vore forenede anstrengelser lod sig se. Mødelokalet var nydeligt og indbydende. Når nu folk ville komme, mange og i bredt udsnit. Det ville de. Hen mod klokken 8 om aftenen strømmede de til fra alle dele af skoledistriktet, og da jeg bød velkommen, var der mindst 80 mennesker samlet i det 54 m² store rum. De

var kommet fra alle lag, husmænd, arbejdere og gårdmænd i broget blanding, netop som vi havde ønsket det. Aftenen blev vellykket. Tale og sang vekslede, dog sådan, at folk fik rigeligt tilmålte pauser til at snakke sammen. Det satte de pris på, kunne vi mærke. Kaffen lavede mærkbart op, og da vi brød op ved 11 tiden, var der almindelig enighed om at fortsætte med den slags møder. Den økonomiske side af foretagende blev klaret ved, at hver deltager betalte 25 øre for kaffen; så kunne det godt og vel gå op under forudsætning af, at såvel foredragsholderen som de mennesker, der havde omdannet klasseværelset til mødelokale, og som søndag formiddag førte det tilbage til den oprindelige tilstand, arbejdede gratis. Det blev begyndelsen til en lang række møder, helt op til efter 1945.

Naturligvis var det i længden uholdbart at låne sig frem for at skaffe det nødvendige inventar til veje; vi måtte have vort eget, det fik vi også. Mod et meget beskedent vederlag lavede karetmager Kaufmann i Bovrup et antal bordplader, som kunne anbringes på bukke, samt de fornødne bænke, afpassede efter bordenes længde, og alt var »skræddersyet« under hensyntagen til klasseværelsets dimensioner. Dette inventar kunne uden alt for stort besvær komme op og ned gennem lugen i forstuen og opbevares på loftet over klasseværelserne.

Betalingen blev, så vidt jeg husker, skaffet til veje ved, at vi dannede en forening, »Selskabelig Forening«, kontingentet var med vilje sat meget lavt, men det rakte dog til, så Kaufmann fik sine penge i et par afdrag. Der blev vist oven i købet råd til at anskaffe nogle kaffekander af de store blå. Dem fandt min kone plads til på en hylde i kælderen. Jeg var ikke helt tilfreds med det temmelig intetsigende navn, men man holdt på, at navnet skulle være så neutralt, at ingen skulle støde sig på det. Hovedsagen var jo også, at foreningen i sit virke havde

et klart sigte, og det kunne ingen tage fejl af.

Talerne var det min sag at fremskaffe. Det blev ofte lærere fra omegnen, som stod for lignende møder i deres skoler. Vi havde en clearing-aftale med hinanden: Du taler gratis hos mig, mod at jeg gør gengæld hos dig. Noget særlig højt stude kunne foredragene naturligvis ikke svinge sig op på under de givne omstændigheder, men de lå vist der, hvor tilhørernes store flertal befandt sig, og forøvrigt var talerne næppe det vigtigste. Det afgørende og værdifulde var, at det danske fællesskab og sammenhold var genskabt.

Folk i distriktet mødte trofast frem fra møde til møde. Den beklemmelse med henblik på fremmødet, som adskillige foredragsforeningsformænd kender alt for godt, var ukendt for os. Jeg mindes således en vinteraften, da en højskolelærer fra Rønshoved – eller var det forstander Haarder selv? – skulle tale. Hen mod aften satte det ind med let snefald, og en bidende kold nordost fejede hen over landet. Forstanderen havde taget to gæstelærere med, en norsk og en svensk. Da den sidste steg ud af bilen og mærkede frostvindens bid i kinderne, udtalte han tvivl om, om der nu også var kommet nogle folk i denne »kyle«. Stor var hans forbavselse, da han kom ind og så de 40–50 mennesker, som ikke havde ladet sig afskrække af vejrliget. Det blev forøvrigt en udmærket aften, som gav folk lejlighed til at stifte direkte bekendtskab med de to andre nordiske sprog og til at erfare, at de faktisk var forståelige.

Hvor let det falder sønderjyder at forstå svensk og norsk, har jeg også erfaret på anden måde. Omkring 1950 havde jeg ugelangt besøg af både en svensk og en norsk landsbylærer. Det var foreningen Norden, som havde bragt disse besøg i stand. Gæsterne skulle gå med over i skolen for at erfare, hvordan der blev arbejdet i danske landsbyskoler. Naturligvis lod jeg dem hver især

tage en time, i hvilken de fortalte børnene om deres hjemegn, henholdsvis Småland og Ringerike. Jeg kunne se på børnenes øjne, at de allerfleste af dem var med, hvilket jeg da også fik bekræftet, da jeg i den følgende time spurgte dem ud for at erfare, hvor meget de havde opfattet. Næsten intet var gået dem forbi.

Et par gange havde vi hr. og fru Demuth ude hos os for at læse op. Da sprængtes alle rammer. På en eller anden måde lykkedes det os at få 120 mennesker stuvet ind i det begrænsede rum. De tidligst ankomne sad ved bordene, resten stod presset sammen som sild i en tønde, og oplæserne havde kun en katederforhøjning at bevæge sig på – med en mur af tilhørere helt inde på livet. Den slags tog man imidlertid med godt humør i årene op mod verdenskrigen. I det ydre var disse år fattige, men der skabtes i dem en forunderlig og lykkelig følelse af samhørighed og landsmandsskab. Vi var i samme båd.

Grænseforeningsarbejdet

Det danske mindretal i Sydslesvig var ikke blevet forkælet under Weimarrepublikken, men dets vilkår blev langt vanskeligere, efter at nazisterne havde grebet magten i Tyskland. Så meget mere påkrævet var det, at støtten nordfra blev ydet i forøget omfang og af en større og bredere kreds af mennesker. Her kom først og fremmest Grænseforeningen i betragtning. Denne forening var stort set gået i opløsning i Åbenrå amt. Der fandtes ganske vist en bestyrelse, som jeg var kasserer for, men kun få og spredte tillidsmænd fortsatte trofast med at opkræve kontingent hos medlemmerne, og i de fleste af amtets sogne havde foreningen ikke eet medlem. Den skarpe modsætning mellem åbenråfolk og flensborgfolk havde haft til følge, at flertallet af de første holdt sig tilbage. Grænseforeningen var i deres øjne en flensborg-

forening. Bedre blev det ikke ved, at forholdsvis mange af Grænseforeningens ledende mænd var konservative; det gav foreningen et politisk skær, som yderligere begrænsede dens muligheder. I adskillige måneder gik jeg og tænkte på, hvordan man kunne få disse fordomme ryddet af vejen, så foreningen kunne få betydelig og bred tilslutning i hele amtet.

Lidt efter lidt klaredes det for mig, at det krævede to forudsætninger. Foreningen måtte have en formand med et kendt og politisk »ubelastet« navn, og vi måtte både i købstaden og i hvert af de 20 landsogne finde en mand, der ville påtage sig at organisere arbejdet i sit område, herunder især finde det nødvendige antal tillidsmænd til at hverve medlemmer og opkræve kontingent. Formanden, næstformanden og kassereren ville herefter fungere som et forretningsudvalg, der ordnede de almindelige anliggender, men som med passende mellemrum holdt møde med de tyve sognetillidsmænd og derigennem vedligeholdte nøje føling med foreningens forgreninger i amtet. – Den ny formand måtte efter min mening blive overlærer og skoleinspektør Jens Thau, Åbenrå. Ganske vist kendte jeg meget lidt til ham, men jeg havde lagt mærke til, at han havde været fast deltager i alle de meget sparsomt besøgte møder og generalforsamlinger, foreningen havde indbudt til.

En skønne dag, det var vist i 1934, tog jeg tyren ved hornene, opsøgte overlærer Thau i hans privatbolig og udviklede min plan for ham. Han gjorde ingen indvendinger, og på den følgende generalforsamling var det en forholdsvis let sag at gennemføre den nødvendige »paldsrevolution« ved at få overlærer Thau valgt til formand. Mejeribestyrer Jens Lorentzen, Stubbæk, en broder til Jørgen Lorentzen, Rønhave, blev næstformand, og jeg fortsatte som sekretær og kasserer. Det blev nu os tre, som skulle forsøge at få nyordningen iklædt kød og

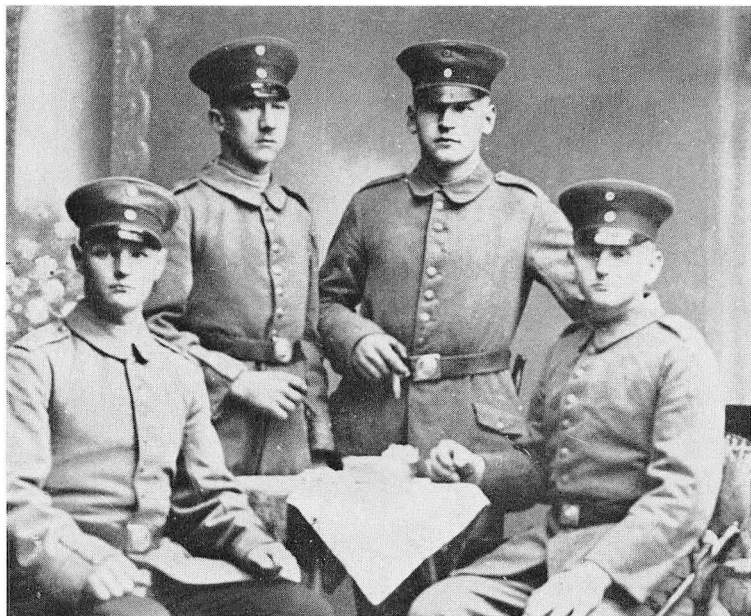
blod. – Lad mig her indskyde, at jeg foretog dette skridt med en dårlig samvittighed over for foreningens hidtidige formand, boghandler Jens Frost, Åbenrå, en varm-hjertet dansk mand, som jeg var kommen godt ud af det med. Han var imidlertid bundet af sin forretning, og det stod mig klart, at han hverken havde tid eller kræfter til at iværksætte nyordningen. Sagen måtte gå forud for manden.

Den første og afgørende opgave for os tre bestod i at finde de fornødne sognetillidsmænd, og her nød vi godt af mejeribestyrer Lorentzens betydelige personkendskab. Han kunne i mange tilfælde sætte os på sporet. Breve og telefonopringninger kunne undtagelsesvis klare sagen, men ulige bedre var personlige samtaler. Da de mennesker, vi gerne ville i forbindelse med, ofte boede langt borte, var det et held for os, at overlærer Thau ejede noget så eksklusivt som en privatbil og ikke var bange for at lade den løbe i sagens tjeneste. I efterårsmånederne 1934 og vinteren 1935 foretog vi adskillige ture ud i amtets landsogne. Byen tog overlæreren sig af. Ikke sjældent fik vi et venligt formet afslag hos dem, vi op-søgte i første omgang. Til gengæld var de ofte i stand til at sætte os på spor af en mand i sognet, som muligvis var villig til at gøre et arbejde for os. På den måde stiftede vi bekendtskab med mange udmærkede og tiltalende mennesker, om hvis eksistens ingen af os havde haft anelse.

Der kunne fortælles adskilligt om disse ekspeditioner, men lad mig nøjes med et enkelt eksempel. En bidende kold vinterdag var vi i Øster Løgum, hvor vi havde fået opgivet navnet på en gårdejer, som måske var villig til at gøre et arbejde i sit sogn. Vi spurgte os frem til hans gamle, hyggelige og smukke gård, men han var ikke hjemme, han var gået ud for at se til fårene. Vi fik angivet retningen og begav os ud i det åbne land, hvor

frostvinden hujede os om ørene og isnede os til marv og ben trods vore solide overfrakker og uldne tørklæder. Inden længe fik vi øje på manden. Han var uden overtøj, men iført en solid hjemmegjort klædning og sikkert undertøj af samme oprindelse. Han fjernede sig imidlertid fra os. Formentlig regnede han med, at de tre købstadklædte herrer med mapper under armen var kommet for at forsikre ham. Vi fortsatte imidlertid fremrykningen og fik ham omsider indkredset i et hjørne af marken. Her udspandt der sig nu en længere samtale med en flok meget uldne får som tilskuere. Manden ville naturligvis vide ordentlig besked, hvilket han da også fik af tre mænd, der bævrede af kulde, mens han selv tilsyneladende var ganske uanfægtet af det barske vintervejr. Enden blev, at han gav os sit tilsagn, og vi fik i ham en sognetillidsmand, der op gennem årene gjorde et særdeles godt arbejde for foreningen. Men hvor frøs vi, mens hvervningen stod på!

Det skete også, at tillidsmænd meldte sig af egen drift, og de var – for at tale jysk – ikke de ringeste. Ud på foråret var arbejdet stort set gjort. Kun to-tre sogne havde vi ikke fået hul på. Vi havde indkaldt sognetillidsmændene til et orienterende møde; her lagde jeg mærke til en midaldrende mand, som jeg ikke kendte. Lidt efter kom han hen og præsenterede sig for mig. Han hed Christian Christensen og var bestyrer for forsamlingshuset i Uge, et af de sogne, vi ikke havde fået indpas i. Om vi havde noget imod, at han gjorde forsøg på at tegne medlemmer i sognet? Det tilbud tog vi naturligvis imod med tak, men med skam at melde tænkte jeg ved mig selv: »Det bliver nok en tynd blæst. I Uge er jo henved 40 % af befolkningen tysksindet, og blandt danskerne er der mange småkårsfolk, som ikke kan have noget at undvære.« Så meget desto større blev min forundring og beskæmmelse, da posten nogle uger senere

Verner Petersen som rekrut. Nr. 2 fra venstre.

Verners ejendom på Skovbølmark. Restaureret.

Hermann Erdmann.

Erdmanns kådnersted i Skovbol.

udbetalte mig omkring 100 kr. som medlemsbidrag fra Uge sogn, og i en tyk konvolut lå medlemslisterne. Der var indtegnet næsten 60 medlemmer. I et sogn med måske ialt 500 danskere havde mere end 10 % meldt sig ind i Grænseforeningen. Med en tilsvarende tilslutning i amtet som helhed skulle vi have haft 3—4000 medlemmer. Lad mig med det samme tilføje, at dette enestående høje medlemstal ikke blot holdt sig op gennem årene, men endogså blev forøget.

En lige så opmuntrende oplevelse havde jeg et par år senere. Holbøl var et af de sogne, vi ikke havde fået indpas i. Da skete det, at medlemslister og penge pludselig begyndte at strømme ind og det i et omfang, der var ved at tage pusten fra mig. Det var fru la Cour Møller fra Rønshoved højskole, som af egen tilskyndelse havde taget sagen i sin hånd. Resultatet var overvældende og gav ikke Uge noget efter. Foreningen fik alene fra dette sogn en tilgang på mellem to og tre hundrede medlemmer. For mig som kasserer og regnskabsfører var det jo et ekstraarbejde at holde rede på medlemskartoteket og regnskabet, men ethvert arbejde, som lykkes, rummer til gengæld en tilfredsstillelse. I første tilløb var foreningens medlemstal bragt et stykke op over 1000, og i løbet af de følgende år steg det støt til op mod 1500 medlemmer, så vi nu i Åbenrå var jævnbyrdige med de andre sønderjyske amtsforeninger.

Mon ikke det var i året 1935—36, eller var det et år senere? at vi besluttede at foranstalte en agitationsuge for Grænseforeningen med møder forskellige steder i amtet. Det blev en mild fiasko. Selv talte jeg for tyndt besatte bænke i Kværs forsamlingshus, og i Varnæs, hvor vi havde fået redaktør Ernst Christiansen, Flensborg, til at tale, var der næppe mødt mere end en snes mennesker. Som leder af mødet var jeg ilde berørt. Her havde vi fået denne hårdt prøvede og overarbejdede

mand til at rejse herop, og så kunne vi kun byde ham det deprimerende syn af et par håndfulde tilhørere i en sal, der kunne have rummet fem-seks gange så mange. Redaktør Christiansen lod sig imidlertid ikke mærke med noget. Hans tale var behersket i ordvalget; men bag de stilfærdige ord mærkede man den indre glød, som gav ham kræfter til at bestride den udsatte post, han stod på. Da jeg bagefter gik hen til ham og undskyldte, at vi havde lagt beslag på hans knapt tilmålte fritid uden at kunne byde ham en anelig tilhørerskare, lyste hans blege og trætte ansigt op i et varmt smil, idet han sagde, at det skulle jeg ikke være ked af. Hos mig efterlod han indtryk af et fint og stort menneske, hærdet i modgangens skole og båret oppe af en dyb og stærk kærlighed til Danmark.

Nej, så blev det helt anderledes på foreningens følgende generalforsamling i Gråsten. Denne skulle afsluttes med et offentligt møde, og til det var det lykkedes formanden at få ingen ringere end Kaj Munk til at tale. Selve generalforsamlingen forløb som sædvanligt; mens den stod på, lagde jeg mærke til, at en høj, mager og noget duknakket mand åbnede døren og satte sig ned på en ledig stol, hvorfra han opmærksomt fulgte med i, hvad der blev forhandlet om. At denne mand var digterpræsten fra Vedersø, blev jeg først klar over et par timer senere, da han stod på talerstolen; der var vist heller ingen af de andre, der bemærkede, hvem vi havde som tilhører.

Værten på Hotel Gråsten, i hvis sal mødet skulle holdes, havde spurgt, hvor mange mennesker han kunne regne med til kaffebordet, og overlærer Thau mente, han tog munden fuld, når han sagde et par hundrede. Altså stillede værten an til så mange. Det blev en aften, den arme hotelvært sikkert aldrig glemte. Længe før mødet skulle begynde, var siddepladserne ved bordene tæt be-

sat, og folk blev ved med at strømme til, ikke blot fra Gråsten, men fra talrige af de omliggende sogne. Hotellets beholdning af reservestole blev båret ind. De foreslog langtfra, hvorpå folk begyndte at tage selv, og på øjeblikke var restaurationen tømt for flyttelige siddepladser, ja end ikke værtens privatkontor gik ram forbi. Manden for det hele var simpelthen sat fra bestillingen og måtte, vekslende mellem selvopgivelse og forbitrelse, være vidne til, at menneskemængden handlede med hans hotel efter forgodtbefindende.

Da tiden var inde til at åbne mødet, var salen bogstavelig talt pakket med mennesker. De, der ikke havde en siddeplads, anbragte sig i vindueskarmene eller på det bare gulv. Hvor mange, der var, har ingen tal på, men tre gange de to hundrede er næppe for højt anslået. Efter en kort velkomst af overlærer Thau stod Kaj Munk på talerstolen. Han talte under åndeløs lytten. Talen, som under titlen: »Sønderjyllands særlige opgave« er optaget i hans kroniksamling: Himmel og Jord, varede næppe mere end en snes minutter, men så tog han en bog frem og læste mesterligt Store Claus og Lille Claus.

Blandt tilhørerne befandt sig professor Verrier, som var på besøg hos sin hustrus slægtninge i Stubbæk. Næppe havde bifaldet lagt sig, før folk, der havde genkendt Sønderjyllands franske ven, begyndte at råbe hans navn. De ville have ham op på talerstolen, og efter nogen tøven efterkom han deres ønske. Der stod så franskmanden med det fint formede galliske raceansigt og improviserede en tale på lydefrit dansk. Da han havde sluttet, ville formanden gå op på talerstolen for at bringe ham en tak, men impulsiv, som han var, sprang Kaj Munk til, fjernede lempeligt overlærer Thau, stod et øjeblik tavs og sagde så: »Kære professor Verrier! Ja, hvad er nationalitet, når en franskmand kan tale så dansk. Gamle, fine fru Danmark siger: Tak, min dreng.« – Hvorpå

de to mænd omfavnede hinanden. – Få gange i mit liv har jeg oplevet noget, der greb mig så stærkt.

Det aktive arbejde for Grænseforeningen stundede dengang mod sin afslutning for mit vedkommende. Ved det kommunale valg i 1937 var jeg blevet medlem af Felsted sogneråd, og godt et par måneder senere blev jeg desuden medlem af amtsrådet som suppleant for direktør Borch, Gråsten, som var flyttet til Haderslev og derfor måtte nedlægge sit mandat. Det blev nødvendigt for mig at koble fra på andre områder, og da Grænseforeningens åbenråafdeling nu var i god og sikker gænge, trådte jeg ud af dens bestyrelse.

Danske samfund

Den slesvigholstenske »påskestorm« blev ganske vist ret hurtigt neddæmpet fra Berlin, men de bombastiske ord og de uhørte trusler satte dybtgående spor i Nordslesvig. En dansk gårdejer, der af en eller anden grund havde overværet et tysk nazistisk møde, fortalte mig, at de unge tyskere sad med blanke øjne og let rødme i kinderne, mens de åndeløst lyttende indsugede det ny budskab. Det var før Sønderjyllands danske ungdom lod høre fra sig, og min hjemmelsmand var ængstelig med tanke på fremtiden. Hvad havde vi at stille op mod en modstander, som blev båret frem af begejstring og hengivenhed for den ny politiske tro? Vore unge havde tilsyneladende lagt det nationale på hylden og havde heller ingen andre idealer til at hæve dem op over hverdagen, der sled sig hen under krisens tryk.

Længe varede det dog ikke, før denne mand skulle opleve, at hans pessimisme var ugrundet. De udfordrende ord fra Slesvig og Eckernførde blev startskud til en række danske modforholdsregler, blandt andet oprettelsen af »Danske Samfund« i 32 sogne, som tilsammen

dækkede det område, der før 1920 kaldtes »den truede firkant«.

Felsted, der jo betragtedes som et af danskhedens allerstærkeste sogne, var naturligvis ikke med blandt de 32, men alligevel fængede tanken også her. – Begyndelsen blev gjort på et lille møde på Felsted kro. Til stede var de lærere, som i deres skoler bestyrede en underafdeling af sognebiblioteket, og da vi var færdige med at snakke bøger og sad ved en kop kaffe, faldt samtalen naturligt ind på den nationalpolitiske spænding. Lærer Kjær, Felsted, fortalte, at han et par dage før havde været til stede ved et møde i Stubbæk, hvor man forberedte dannelse af »Danske Samfund« for Ensted sogn. En sådan sammenslutning var også påkrævet her i sognet, mente han. Tyskerne, som havde haft betydelig fremgang ved novembervalget 1932, var meget aktive, og der var for lidt samling over det danske arbejde.

Jeg foreslog da, at vi hver i sit skoledistrikt bragte spørgsmålet på tale over for folk fra forskellige samfundsklasser, som nød anseelse og havde indflydelse hver i sin kreds. Efter en uges forløb skulle vi samles igen her på kroen og efter tur gøre rede for, hvad de pågældende havde ment om sagen. Det enedes vi om, og da vi ugedagen efter påny mødtes, viste det sig, at alle de adspurgte havde været positivt indstillede. Forudsætningen var altså til stede.

Herefter besluttede vi at indbyde alle de adspurgte og enkelte andre til et møde i Felsted skole til en nærmere drøftelse. Skolen var foretrukket, fordi vi i første omgang ville undgå alt for megen opmærksomhed. På det møde var der enstemmig tilslutning til at oprette Danske Samfund også i Felsted sogn, en foreløbig bestyrelse blev udpeget, og tre mand blev valgt til at tage ud til H. P. Hanssen i Åbenrå for at forhøre, om vi kunne slutte os sammen med de andre 32 sogne. Hos H. P.

Hanssen blev vi modtaget med den største venlighed. Vi kunne godt slutte os til, og han gav tilsagn om at tale ved sammenslutningens stiftende generalforsamling.

Det var ikke vanskeligt at få folk til at gå rundt med listerne for at tegne medlemmer, og vi aftalte at gå ind i hvert hus, hvor beboerne ikke klart havde bekendt sig som tysksindede, altså også til de danske nazister. De fleste steder blev vi modtaget med venlighed, og folk skrev under uden betænkning. Det kunne dog ske, vi blev mødt med en bemærkning om, at der ikke var penge tilovers til flere medlemsbidrag. Når vedkommende da blev oplyst om, at Danske Samfund var kontingentfri, var der ikke noget i vejen. Enkelte steder var man så knuget af økonomiske bekymringer, at der ikke var rum for andet. En husmand, som sad småt i det, hørte høfligt, men synligt uinteressert på min fremstilling og spurgte så træt og mismodigt, om vi ikke snart fik bedre tider. Dertil kunne jeg kun svare, at stod det til mig, begyndte de allerede i morgen. Jeg fik da også hans og hans kones navne på listen, men nogen interesse endelige begejstring for sagen var der ikke at spore på det sted. Andre kunne melde om folk, der havde siddet og vendt og drejet pennen i hånden, inden de overvandt sig til at skrive under. Men det var som nævnt undtagelser.

En time før den stiftende generalforsamling skulle begynde, mødtes vi medlemmer af den foreløbige bestyrelse i den lille sal i Felsted kro for at gøre resultatet op. Det var mere end tilfredsstillende; ikke mindre end 995 myndige personer i sognet havde meldt sig ind. Endnu inden vi var færdige med opgørelsen, begyndte folk at strømme til, og da den midlertidige formand åbnede mødet, kunne han se ud over en tætpakket sal, og de sidst ankomne måtte bringes til sæde i den lille sal, som også blev fyldt.

Skønt H. P. Hanssen var højt oppe i årene, var han

stadig den gamle på en talerstol. Han tilbageviste med fynd de slesvigholstenske angreb og påstande og sluttede med en indtrængende opfordring til dansk sammenhold. Det var nemt at se, at hans ord hos de midaldrende og de ældre kaldte minder frem fra kampårene, og vi unge fik et levende indtryk af, hvordan der fra sådanne møder kunne udgå strømme af kraft og fortrøstning.

Efter hans tale blev der valgt en bestyrelse, der dækkede alle dele af sognet, og hvori alle befolkningsklasser havde en rimelig repræsentation. Bestyrelsen konstituerede sig straks med gårdejer Christian Iversen, Tumbøl, en søn af Jørgen Iversen, Svejrup, som formand. Næstformand blev vejmand Niels Johansen, Felsted, og jeg blev sekretær. Det blev sent, inden den store forsamling brød op. Danske Samfund i Felsted sogn var nu en kendsgerning, og det havde fået den bedst tænkelige start.

Men hvad skulle vi tage fat på? Formålsparagraffen var med vilje affattet så elastisk, at den gav os fri hændelse til ethvert gøremål, som kunne bidrage til danskhedens styrkelse. Det gjaldt derfor om at bruge øjnene for at finde ud af, hvor de svage punkter var. Det var let nok at se, at vi i Felsted sogn manglede et naturligt samlingssted for sognets forskellige byer. I modsætning til de fleste andre sogne manglede Felsted et forsamlingshus. Denne mangel rettede vi først opmærksomheden mod, og der syntes at være gode muligheder. Kommunen havde besluttet at afhænde »e armhus« og var villig til at sælge det for 6000 kr., en meget billig pris selv efter den tids forhold. Bygningen lå centralt i sognet ved Åbenrå-Sønderborg landevej; det var et rummeligt og smukt proportioneret hus, som uden alt for store omkostninger kunne indrettes til formålet. Et par sidelænger ville tilmed kunne give rigelig udenomsplads.

Her mødte vi den første skuffelse. Planen stødte på

hårdnakket modstand i Felsted by. Skulle vi have forsamlingshus, hvilket langt fra alle mente, skulle det i hvert fald ligge der og ikke andre steder. Vor påvisning af, at byen lå så akavet i sit sogn, at der mod vest og syd var mindre end to kilometer til sognegrænsen, medens afstanden til de andre yderkanter var 6–7 kilometer, lod sig vel ikke modbevise, men den var aldeles virkningsløs. Vi skulle ikke regne med, at ret mange felsteder ville gå vejlængs til et forsamlingshus ude på den vildene mark, Felsted lod sig ikke degradere. Var der ikke fuld enighed om planen, måtte den opgives, og kort efter var bygningerne solgt til en privatmand. En senere føler hos en af kroejerne i byen blev afvist, kroen var ikke til salg. Altså måtte vi lade den fugl flyve.

Møder med tilslutning fra hele sognet ville vi imidlertid have. Det var påkrævet, ikke mindst i Felsted, hvor tyskerne var stærke og aktive, og hvor al dansk mødevirksomhed var sygnet hen. Ville Muhamed ikke komme til bjerget, måtte bjerget komme til Muhamed: møderne måtte afholdes i en krosal i Felsted. Det første møde lavede godt. Vi havde fået vort sognebarn, seminarielærer Claus Eskildsen, til at tale, og salen var atter fyldt. Han var på det tidspunkt langt fremme med at samle materiale til sin bog »Dansk Grænselære«, og på det byggede han sit foredrag, som han yderligere anskueliggjorde ved hjælp af store paptavler og med et righoldigt udvalg af karakteristiske lysbilleder. Hans store pædagogiske evner og hans levende fremstilling, krydret af vid, fik foredraget til at fænge. I henvend to timer holdt han tilhørerne i ånde, og gang på gang skyllede en befriende latter gennem salen. Den måde at fortælle historie på var helt ny. Den fængslede, lavede op, vakte til eftertanke, og uger efter var foredraget samtaleemne i sognet.

Møderne i Felsted kro fortsatte med vekslende tilslutning helt til efter anden verdenskrig. Et af dem fortjener

især nærmere omtale, ikke blot fordi det var et stort møde, men fordi det var enestående i sin art. Det blev afholdt under besættelsen; taler var redaktør Gunnar Helweg Larsen, den mand, der i et par år gjorde det hidtil ret upåagtede »Kristeligt Dagblad« til en af landets førende aviser. Men efter artiklen »Larver«, som kan læses i hans lille artikkelsamling »Stormfulde Døgn«, måtte han afstå fra al journalistisk virksomhed under resten af besættelsen. Han valgte herefter at følge Jakob Knudsens eksempel: havde man forment ham adgang til hans »prædikestol« i avisen, måtte han påtage sig den omrejsende foredragsholders skikkelse og affinde sig med de fortrædeligheder, en sådan tilværelse uvægerligt førte med sig. De næste to-tre år talte han ved hundreder af møder i alle egne af landet, blandt andet også i Felsted.

Naturligvis kunne en mødeaften med denne taler ikke averteres i dagbladene. Indbydelsen måtte gå fra mund til mund, men metoden viste sig så effektiv, at salen blev fyldt. Det blev et åndfuldt og vittigt causeri over den situation, landet befandt sig i. Han havde hurtigt tilhørerne i sin hule hånd og fik dem til afvekslende at lytte spændt og bryde ud i hjertelig latter. Således da han citerede en fynbo, hvis kommentar til meddelelsen om, at Hitler var gået til angreb på Sovjet, lød: »Nu går det ellers godt. Nu giver hvert skud gevinst.« Eller om jyden, der påhørte en tyskers skildring af en kamp i Rusland, hvor russerne var blevet mejet ned i snesevis, medens tyskerne kun mistede en eneste mand, – for derpå at rette et par troskyldige blå øjne mod germaneren og sige: »Å han wa måski enddà* rejti rask, inden han tow hjemfræ«.

* Nørrejysk dialektord med tryk og stød på sidste stavelse. Betydning: endda ikke.

Stemmeafgivningen ved valgene var et barometer for den nationale stilling i Sønderjylland, men situationen tabte i klarhed, da også Danmark fik et nationalsocialistisk parti. Ganske vist hævdede vore nazister, at de var danske – og ikke helt med urette. Langt de fleste var medlem af Danske Samfund; det skete aldrig, at de overflyttede deres børn til en tysk privatskole eller foretrak kirkelig betjening på tysk. På den anden side var deres ideologi så væsensfremmed, at en større tilslutning til dette parti betød en national svækkelse.

I de tre sogne, Ullerup, Varnæs og Felsted, hvor »Der Führer«, læge Fritz Clausen, Bovrup, havde sin praksis, blev hans bevægelse et problem. Ingen andre steder i Sønderjylland fik den så stor procentvis tilslutning, som der. Det hang utvivlsomt sammen med, at Fritz Clausens personlighed ikke var uden positive træk. Han var uhøjtidelig og ligetil og talte med folk i egnens mål. Som født sønderjyde havde han indfølelse for jævne menneskers tankegang.

Hans sans for humor gjorde det muligt for ham at forme sine tanker i ord og billeder, der sad og blev husket. For eksempel sad han engang sammen med nogle kriseramte landmænd i en af egnens kroer og fik sig en grog. De sidste klagede over tiderne, og Fritz Clausen stemte i med, indtil en af dem sagde: »De ka do da et snak mæ om, Fritz, folk væ da syeg, sel om e tier æ skit«. – »Nej de tæi do fejl i«, svarede han. »Ven en man e skit ve et no, gær han et stras te e dogte. Han tænke: Læ vos se et o en daws ti eller to, måske gær et øwe a sæ sjel. Å tit gør et«.

Kom han i et hjem, hvor det var let at se, at smalhans havde til huse, kunne han godt »glemme« et par tikhronesedler, skønt alle vidste, at hans private økonomi var i en miserabel forfatning. Denne godmodige, hyggelige og morsomme tyksak med et hjerte, der kunne løbe af med

ham, undlod ikke at gøre indtryk. At han politisk var analfabet, var der mange, som overså. Ejheller gjorde man sig klart, at han stilede mod et mål, der ville gøre Danmark til en tysk satellitstat. Ingen har efter min mening givet en så træffende karakteristik af Fritz Clausen som redaktør Helweg Larsen. Det skete, da han og nogle flere var inviteret til at spise til aften hos gårdejer Hans Walsted i Felsted forud for det omtalte møde. »Vi skal være glade for Fritz Clausen«, sagde han. »Tænk hvilke ulykker denne mand kunne have nedkaldt over os, hvis han havde været ondskabsfuld og intelligent«.

For Danske Samfund var valgene af største vigtighed. Det gjaldt nu mere end nogen sinde om at få alle danske vælgere purret ud. Om de stemte på det ene eller det andet af de rent danske partier, var underordnet. Stemmerne blev jo alligevel slået i pulje med hinanden, når der efter valget blev gjort national status. Det forberedende arbejde lettedes ved, at vi fik kommunesekretæren, frøken Elberg, til at tage gennemslag af valglisterne og overlade os disse gennemslag. De blev gennemgået vælger for vælger, idet vi udelukkende hæftede os ved tre grupper: Tilflyttere, som vi ikke kendte, vælgere med tilbøjelighed til at blive hjemme på valgdagen og vælgere, der i national henseende var ubestemmelige. De første søgte vi oplysning om. De næste søgte vi at påvirke indirekte ved hjælp af sikre folk, som måtte formodes at have indflydelse på dem.

De sidste var de vanskeligste. Man risikerede, at de dinglede til den forkerte side, hvis man puffede til dem. Der var snart ikke andet at gøre end at håbe på, at modparten leverede puffet med det resultat, at vedkommende dinglede over til os – hvis han overhovedet reagerede. – Derudover organiserede vi valgkørsel og havde den opmuntring, at alle partier trygt overlod den del af valgarbejdet til os.

Det første folketingsvalg, vi var engagerede i, fandt sted i november 1935. Da vi ved 18-tiden forhørte os på afstemningsstederne, fik vi at vide, at valgdeltagelsen var træg. Vi trøstede os med, at det skyldtes det usædvanlig smukke efterårsvejr, som holdt folk travlt beskæftiget i roemarkerne, og denne antagelse holdt stik. Da jeg ved 19,30 tiden cyklede ned til »Skrædderkroen«, hvor vælgerne fra Skovbøl og Felstedskov skulle stemme, måtte jeg slutte op i en kø, som fra skænkestuen nåede langt ud i rejsestalden.

Da tallene senere på aftenen kom frem, viste det sig, at sognet havde sat rekord i valgdeltagelse, 84,3 % mod 73,8 i 1932. Bortset derfra var resultatet utilfredsstillende. De danske demokratiske partier kunne ganske vist mønstre en samlet tilvækst på 66 stemmer, men herover for stod en tysk fremgang på 38 stemmer og en dansk nazistisk på ikke mindre end 57 stemmer. Felsted sogn havde hendiraget opmærksomheden på sig på en lidet smigrende måde. I »dette mærkelige sogn« (Nic. Blædel i pjecen: Er vor Sydgrænse truet?), der stod sig så bravt i udlændighedstiden, havde mere end en femtedel af vælgerne bekendt sig til en udemokratisk styreform.

Havde vi arbejdet dårligt? – eller var resultatet blevet endnu ringere uden vor indsats? Vi ville naturligvis helst tro det sidste, men den første mulighed lod sig ikke uden videre afvise. Den gnavede i samvittigheden og lod sig ikke mane ned af de undskyldninger, der bød sig til. Det var oppositionen, de borgerlige partier, som havde mistet stemmer. Ganske vist var den splittet og ude af trit, men hvorfor fik dette forhold så bemærkelsesværdige følger netop i vort sogn? Og hvordan skulle man forklare, at tyskerne i løbet af 15 år kunne tidoble deres stemmetal? – Det sidste spørgsmål er der delvist givet svar på i et tidligere afsnit, men den forklaring slog ikke længere til.

Tilflyttere kunne spille en rolle, folk var jo ikke mere så sognefaste. I mit eget skoledistrikt tegnede de sig for halvdelen af de ganske vist fåtallige tyske stemmer, men desværre blev dette spørgsmål ikke undersøgt i tide. Selv om det var sket, var resultatet dog sikkert blevet, at deres tilstedeværelse ikke sagde resten. Tilbage blev, at tyskerne havde formået at gøre indhug blandt de vælgere, som tidligere i denne fremstilling er betegnet som slesvigere.

Årene op til 1939 glemmes aldrig af nogen af dem, der levede intenst med i udenrigspolitik. Hitler skabte i lyntempo en krigsmaskine, hvis lige verden endnu aldrig havde set. Ganske vist pralede han af magtmidler, han endnu ikke besad, men det vidste den tids mennesker ikke. Danmark var for alvor trængt i defensiven. De stærke måtte søge at skjule deres indre uro, og mange blev modløse og gav sig skæbnen i vold.

Selv mindes jeg endnu klart Nicolaj Blædels månedlige radioforedrag om udenrigspolitik, især det han holdt efter Münchenforliget. Lysende klart og skånselsløst af-dækkede han skændselen. Jeg var efter foredraget så op-revet og deprimeret, at jeg ikke kunne blive inde, men måtte vandre rundt på vejene et par timer for at få styr på mine tanker og ro og klarhed i mit sind.

En anden oplevelse fra den tid må med. En søndag eftermiddag forud for valget i april 1939 hørte jeg trom-mehvirvler i den lille by, og lidt efter så jeg en trop af Fritz Clausens brunskjorter komme marcherende. Ved siden af gik et par mænd, ligeledes i uniform, og delte propagandamateriale ud i alle husene. Dette var et åben-lyst og tilsigtet brud på loven om uniformsforbud. Jeg sprang ud og låsede fordøren for næsen af en propagan-damand, gik derpå til telefonen og gjorde anmeldelse til politiet.

Nogen tid efter, da jeg som amtsrådsmedlem var sam-

men med amtmand Refslund Thomsen, der tillige fungerede som politiadjutant i de sønderjyske politikredse, forklarede han mig på tomandshånd og uden at hentyde direkte til min anmeldelse, at det var nødvendigt at undgå selv de mindste episoder for ikke at give propagan- daen den noksom bekendte lille fjer. I og for sig forstod jeg hans standpunkt, som sikkert også var regeringens. Tilbage blev dog, at det åbenlyst var blevet demonstreret for befolkningen, at myndighederne her i Sønderjylland ikke vovede at håndhæve landets love.

På de vilkår gik vi folketingsvalget den 3. april 1939 i møde, det valg, som er blevet kaldt »den anden afstemning«, men som burde benævnes den tredje, for valget 1867 til den nordtyske rigsdag kan med rette gøre krav på at være den første. Vi danske var nu i strid modvind og måtte regne med konjunkturvælgernes tilbøjelighed til at stemme den vej, vinden blæser. Få dage efter at valget var udskrevet, blev sognebestyrelserne for Danske Samfund kaldt sammen til et fællesmøde i Tinglev, naturligtvis for at tales ved om det forestående valg.

Blandt mange andre tog også jeg ordet. Jeg søgte at påvise faren ved de mange små etpartimøder. De kunne altfor let erobres af en målbevidst nazistgruppe. I stedet for foreslog jeg at holde fælles valg møder for de danske partier. Hver kandidat skulle til indledning gøre rede for partiets valgprogram uden sidehug til andre danske partier og slutte af med en indtrængende opfordring til vælgere om at møde fuldtalligt frem og stemme demokratisk og dansk. På den måde ville valg møderne blive så store, at de ikke kunne sprænges. Samtidig med, at de gav fornøden politisk oplysning, ville de komme til at virke som en national appel.

Deltagerne i mødet var ved at være trætte, og i begyndelsen talte jeg under almindelig uopmærksomhed. Inden længe følte jeg dog, hvordan vekselvirkningen kom

i stand, at mine ord ligesom løste op for noget blandt tilhørerne. Der blev dødsstille i salen, og alles øjne var rettet imod mig. Bagefter fik mine tanker enstemmig tilslutning. Blandt andet husker jeg, at en mand fra det hårdt betrængte Højer blev ved med at gentage: »A tæt jo nok, der vild kom now i daw«.

Men den slags tanker lå i luften og brød spontant frem mange steder uden gensidige aftaler. Valget den 3. april måtte i den sønderjyske amtskreds gøres til et nationalt valg, og alle kræfter måtte forenes i at få de sidste reserver til valgbordene. De politiske partier gav deres tilslutning, vel vidende, at en rekorddeltagelse ville komme dem alle til gode. Således blev valget her i Sønderjylland noget helt for sig denne forårsdag.

Der blev arbejdet som aldrig før i Felsted sogn. Bestyrelsen for Danske Samfund supplerede sig med frivillige hjælpere, og hver fik et begrænset område at holde opsigt med, at nu også alle mødte frem. Partiskellene svandt ind i betydning. Hvor stærkt kan følgende selvoplevelse illustrere bedre end mange ord: Aftenen før valgdagen blev jeg ringet op af en Venstre-gårdejer. En nabo, fynbo af fødsel og så småt kørende, at han ingen forudsætninger havde for at fatte valgets betydning, var om eftermiddagen taget hjemme fra, ingen vidste hvorhen. Kom han ikke tilbage, ville det koste en A-stemme. Pr. telefon iværksatte vi en eftersøgning, dog uden sikkert resultat. Men på selve valgdagen blev jeg ringet op af gårdejeren. Han havde været til grisemarked i Gråsten, og der var det lykkedes ham at opspore, hvor den undvegne nabo holdt til. Derpå havde han aftalt med en konservativ handelsmand, som også havde ærinde på markedet, at denne i sin bil ville afhente rømningsmanden og bringe ham til valgstedet i Skovbøl skole.

Efterhånden som valgdagen nærmede sig, følte man, hvordan mismodet svandt i de danskes rækker og gav

plads for fast beslutsomhed. Hertil ydede også tyskernes propaganda sit store bidrag. Berusede af overmod og sejrsvanvid gik de akkurat et skridt for vidt, det skridt, der overskrider den ofte hårfine grænse mellem succes og fiasko. Deres udfordrende fremfærd i tale og skrift, det hav af stupidt propagandamateriale, de over-svømmede landsdelen med, og ikke mindst de unge nazister fra førerskolen i Pløn, der var kaldt til som plakatkædere, vakte harme i danske kredse. Det var noget fremmed, noget, der bød folkesindet inderligt imod. Det måtte afvises med al den kraft, den sønderjyske danskhed ejede.

Valget i Felsted sogn blev en halv skuffelse. Ganske vist var det lykkedes at presse valgdeltagelsen helt op på 93,5 %, en anelse over fremmødet hos den fast bo-siddende befolkning den 10. februar 1920. Men af de 116 ny vælgere havde de to nazistpartier fået lidt over halvdelen. Desto glædeligere var det, at næsten alle andre sogne havde bedre tal at opvise, så slutresultatet blev, at Sønderjylland den 3. april 1939 trods de ugunstige konjunkturer mere end bekræftede afgørelsen den 10. februar.

Felsted skole til 1930. I 1939 blev klasseværelset bag de fire nederste vinduer indrettet til sognerådskontor.

I en halv snes år holdt sognerådet til i stuen bag de tre fjerneste vinduer.

En sognerådsformand, der også havde en skole at passe, måtte udføre meget arbejde hjemme.

Kombineret udflugts- og studietur. Sognerådets medlemmer med damer foran Bakkensbro skolen i Ullerup sogn. Formændene for de to kommunalråd står side om side lidt til højre for midten.

Kommunalmand

De syv småkommuner, sognet havde været delt i, skulle efter genforeningen lægges sammen til Felsted sognekommune, og til at forberede denne sammenlægning var der valgt et sogneudvalg. Opgaven måtte synes lidet misundelsesværdig. Udvalget bestod af mænd, der var uden rutine, fordi ingen tysk landråd ville have drømt om at godtage så udpræget dansksindede mænd som kommuneforstandere. Desuden skulle deres arbejde i hovedsagen udføres inden for rammerne af dansk kommunallovgivning, som ingen af dem var eller kunne være fortrolig med.

Alligevel gik det forbavsende godt. Afgangen fra landsognene til købstaderhverv havde i den tyske tid været beskeden, og kun ganske få havde fået en højere uddannelse. Landsbyerne var derfor ikke blevet tappet for intelligens. Dertil kom, at nationalitetskampen havde frembragt en type af selvbevidste, rodfaste mænd med videre udsyn og sans for helheden. En betydelig hjælp var det også, at de sønderjyske amter var så små, at deres administrationspersonale kunne overkomme at bistå med råd og dåd.

I 1922 var arbejdet så vidt fremskredet, at der kunne afholdes valg af »rigtige« kommunalbestyrelser. I Felsted kommune kom sognerådet til at bestå af 9 medlemmer, som konstituerede sig med gårdejer Jørgen Staugård, Felstedmark, som formand. Kontor blev indrettet i »e armhus«, en ganske anselig bygning, der var så svagt belagt med fattiglemmer, at der kunne afses fornøden plads i en rummelig stue. »E armfowe«, Peter Knutzen,

var ikke overbebyrdet med det arbejde, som havde skaffet ham tilnavnet, og endvidere var han forhenværende kommuneforstander. Det gav næsten sig selv, at han blev udset til kommunesekretær og daglig leder af kontoret. Knutzen var tysk, men ikke så meget, at det gjorde noget. Den barske tone havde han bragt med fra preussertiden, men den sønderjyske sans for humor havde han ikke sat over styr.

Et medlem af det første sogneråd har således fortalt mig, at der en dag under et sognerådsmøde kom en mand ind for at blive ekspederet. Når den slags forekom, måtte forhandlingerne naturligvis midlertidigt udsættes. Manden var åbenbart ikke tilfreds med Knutzens noget kontante måde at affærdige ham på. Da han var vel ude af døren, påkom der ham en uimodståelig trang til at få luft; han åbnede igen døren, stak hovedet inden for og sagde: »Tysk byfowesnue!« Knutzen kunne deltage i den almindelige latter over optrinnet.

Fra samme kilde stammer følgende: Ude i sognet boede en gårdejer – vi kalder ham NN –, som godt kunne få en hel dag til at gå, når han var i Felsted. Det vandt bedriften naturligvis ikke ved, men på den anden side tog kromændene ingen skade af det. Det førte dog til, at hans kone indførte en streng rationering af mandens Felsted besøg. Hun hed – skal vi sige Midde. En dag under skatteligningen, som var forlagt til en kro i Felsted, kom Knutzen ind. »Hwa hæ I gøe ve NN?« spurgte han. Ja, han var da sat til det samme som sidste år. »De må I sgut, han ska sættes et pa hunne op å stævnes te e klok ni.« Det skete, NN fik sin tilsigelse og udbrød: »Nej, no æ de da få galt. Di æ da blevn hel tombe i e sownraj. Se engang sjel, Midde, hwa di hæ gøe. Æ må nødvedivis op te dem å prøw, om æ ka snak dem teret.« En så vægtig begrundelse for en ekstra Felsted tur kunne vanskeligt afvises. – Knutzen undte NN den skuddag.

Den preussiske sans for orden, system og organisation lå ikke rigtigt for Knutzen. I kontoret stod et stort bord, og på det hobede sognerådets korrespondance sig op fra kant til kant og smukt afrundet opad. Skulle han bruge en skrivelse, blev bunken gennemrodet, men det skete der ikke noget ved, for uordenen var i forvejen fuldkommen. Vi lærere mødte jo præcist den første i måneden for at hæve vor løn – så nær som frøken Bothilde Clausen i Felsted, der var så ovenud lykkelig for at få lov til at undervise og så optaget af sit arbejde, at hun jævnlige glemte lønningsdagen. Til os havde Knutzen en stilebog med 12 linier på hver side. I den havde vi hver et blad, og ved hjælp af et par lodrette streger fremkom tre rubrikker, een til månedens navn, een til beløbets størrelse og een til kvittering med navns underskrift. Et tilsvarende hæfte var indrettet til brug for aldersrentenydere. Hver den første i måneden fejrede de dagen ved at tage skægget af, »trække sig om« og vandre op til »e armhus« – for så vidt da bentøj og vejrlig tillod en sådan udfærd. De to hefter lignede hinanden til forveksling. En dag, da lærer Petersen i Felstedskov kom for at hæve månedslønnen, havde lærerheftet fjælet sig så dybt nede i bunken, at der skulle iværksættes en omfattende eftersøgning for at få det frem i lyset. Aldersrenteheftet var imidlertid forhånden, og så kvitterede Petersen i det. »De gær a den sam kas«, trøstede Knutzen ham med.

Det meget skriveri og den megen snakken frem og tilbage var Knutzen ikke nogen ynder af. En dag, da lærer Buch i Tumbøl var kommen for at hæve løn til sig selv og andenlæreren, gjorde han opmærksom på, at hans andenlærer var placeret på et lavere løntrin end andenlæreren i Felsted. Det var meningsløst, mente Buch, og Knutzen gav ham ret. Andenlærerlønnen i Tumbøl blev fra samme dato administrativt bragt på højde med andenlærerens i Felsted. Det drejede sig vist om 5–600 kr.

om året. Hvordan den formelle side af sagen blev ordnet – hvis det overhovedet skete – ved jeg ikke. – De to første sognerådsformænd var begge gårdejere, som arbejdede med i bedriften. For dem var det meget generende atter og atter at blive forstyrrede i deres arbejde af telefonopkald og at skulle tilbringe mange timer om ugen på kontoret, bl.a. med at forsyne rutinesager og bilag med deres underskrift. For den sidste af dem lettede Knutzen arbejdet ved at lære sig at efterskrive hans signatur så godt, at der skulle et øvet øje til at se forskellen. Det må dog straks tilføjes, at Knutzen var en absolut hæderlig mand, hvem det lå fjernt at misbruge den tilegnede færdighed. – Den noget specielle arkivordning lettede ingenlunde arbejdet.

Da sagernes antal voksede fra år til år, blev der på amtets foranledning ansat en kontoruddannet sognerådsekretær, frøken Elberg, som med dygtighed ledede kontoret i en lang årrække. Omtrent ved samme tid, eller måske lidt før, var husmand Peter Lund på Felsted Vestermark blevet valgt til sognerådsformand. Han havde omtrent 3 km at cykle for at komme ud til kontoret. Det var han ikke glad for, og på hans foranledning blev det flyttet ind i en stor trefagsstue på Kirkevej i Felsted, hvorved afstanden for hans vedkommende formindskedes til 1 km. Armhuset blev som nævnt solgt, og sognerådet sad nu til leje.

Sådan lå landet, da jeg ved valget i marts 1937 blev medlem af sognerådet. De to små landsbyer Felstedskov og Skovbøl kunne hver for sig ikke mønstre stemmer nok til et mandat, men når de slog sig sammen, gik det. Jeg blev opstillet som nr. 1 på listen, hvilket de felstedskover gik med til i håb om, at jeg, takket være mit arbejde for Danske Samfund, kunne »trække« så mange stemmer fra de andre byer, at listens nr. 2, den ansete og vellidte Matthias Walsted fra Felsbæk mølle, kunne

skride med ind. Nogle stemmer trak jeg, men ikke nok, så jeg blev ene om at repræsentere de to byer.

Valget i 1937 blev mere politisk præget end de tidligere valg. Hidtil havde kun Socialdemokratiet opstillet en partiliste. Det gjorde de igen og vandt oven i købet et mandat. Dertil kom imidlertid lister fra Slesvigsk Parti og de danske nazister. Da begge disse lister fik en mand valgt, var nu fire af de ni sognerådsmedlemmer valgt på partilister. Desuden var der sket en usædvanlig stor fornyelse af sognerådet. Fire veltjente medlemmer havde ikke søgt genvalg med det resultat, at der nu sad seks ny og grønne over for tre »gamle«. Under disse omstændigheder var det naturligt, at Peter Lund blev genvalgt til formand og en anden af de »gamle«, socialdemokraten Peter Jacobsen, til næstformand. Det skete i det første møde i april, og dermed var min virksomhed som kommunalmand begyndt.

Set med nutidsøjne var den tids forhold yderst primitive. Den lejede trefagsstue fungerede på samme tid som mødelokale, ekspedition og arkiv – idet det knutzenske system dog var blevet afløst af et mere overskueligt -. Møderne optog stuens nordøstre hjørne. Op mod væggen stod en sofa, i hvilken tre af de mindst omfangsrige medlemmer kunne klemme sig sammen. Foran sofaen stod det før omtalte bord, og ved den modsatte side af det sad yderligere tre medlemmer på umagelige træstole. Dem havde vi seks af. De sidste afgav siddeplads til de to medlemmer, som sad for bordenderne, og til formanden. Ham var der imidlertid ikke plads til ved bordet, så han tronede i ensom værdighed omtrent midt i stuen med en mappe med mødesager på skødet. Derfra ledede han slagets gang. Henne ved et lille bord ved et af vinduerne sad frøken Elberg med protokollen, i hvilken hun nedskrev vore vise beslutninger. – For resten også de mindre vise; sorteringen lod sig ikke foretage i øjeblik-

ket; den var forbeholdt eftertiden, hvilket den vel også er den dag i dag.

Efter gammel skik var kontoret åbent fra kl. 9 formiddag til kl. 5 eftermiddag, hvoraf fulgte, at møderne fremdeles med jævne mellemrum blev afbrudt af ekspeditioner. Møderne varede normalt fra kl. 2 til 5 med en indlagt kaffepause på en snes minutter. Husets ejer, frøken Popp, havde dækket til os i et tilstødende rum. Hvad hun fik for traktementet, husker jeg ikke, men sognerådets bespisning kan ikke have tynget nævneværdigt. Bestyrelsesudgifterne var i det hele taget rørende lave. I regnskabsåret 1936–37, det første jeg blev gjort bekendt med, androg de mellem 9 og 10.000 kr., svarende til 4–5 kr. pr. indbygger i sognet. Der var nu heller ikke noget, der opfordrede til flothed. Krisen fra tredivernes første halvdel var ganske vist lettet betydeligt. Dog havde mange stadig væk den opsvulmede løse gæld at trækkes med, og arbejdsløsheden var et tilsyneladende uløseligt problem. Den samlede skatteudskrivning til kommunen var 130.000 kr. Skønt halvdelen udskreves på fast ejendom, lå ligningsprocenten på grund af de lave indtægter på ca. 10. Til gengæld var statsskatterne og kirkeskatterne, som kommunen også opkrævede, ufatteligt små. De første udgjorde for hele sognet omkring 20.000 kr. Hvor små indtægterne var fremgår af, at kommunens 1100 skatteydere var lignet til ca. 900 kr. i gennemsnit. Vi var derfor nødt til at være nøjeregnende, og i befolkningen som helhed sad en dybt forankret angst for at stifte gæld. De næsten uoverstigelige tærminsbjerge fra kriseårene var i frisk minde.

Længe varede det ikke, før det gik op for mig, at der var meget at lære. Mindre blev det ikke, da jeg godt et par måneder efter blev medlem af amtsrådet som suppleant. Sommerferien 1937 står mig tydeligt i minde. Sammen med min kone og vore tre børn var jeg taget op

til min mor i Nørrejylland. Som ferielektüre havde jeg medtaget Oxholms 600 sider tykke håndbog om landkommunernes styrelse. Få dage efter ankomsten modtog jeg to store breve fra amtet. Det ene var overklæbet med dyre frimærker og forsikret for et par hundrede tusind kroner. I det lå et gældsbevis, der skulle underskrives af amtmanden og alle amtsrådets medlemmer; det lød på et så svimlende beløb som 160.000 kr., og det var med let bævende hånd, jeg anbragte min signatur ved siden af de andres.

Det andet var værre endnu. Det var en meget stor og meget tyk konvolut, i hvilken jeg fandt amtskommunens omfattende og detaljerede regnskab for 1936–37 og som bilag ca. 50 maskinskrevne kommentarer, forfattede af amtsrådets meget dygtige og yderst samvittighedsfulde sekretær, Jes Cornett. Det var lige ved at tage vejret og modet fra mig, for skønt jeg havde noget kendskab til regnskabsføring, begreb jeg ved første gennemsyn næsten ikke et muk af det hele. Det var skønne udsigter. Her ville jeg, når det kom til behandling, sidde som en dummeperter i en forsamling, der – troede jeg da – var nøje fortrolig med det hele. Noget sådant måtte nødtigt overgå mig: jeg havde da endelig endnu fire uger til rådighed. Sjældent har jeg arbejdet så indædt som i disse uger; lidt efter lidt klaredes problemerne for mig, i hvert fald så vidt, at jeg stort set forstod regnskabsopstillingen, da ferien var forbi. Megen afslapning havde denne ikke bragt mig, og naturligvis havde jeg skammelig for sømt min kone og vore børn, mens kampagnen stod på.

En vis belønning for mit slid fik jeg kort efter ferien. Kasse- og regnskabsudvalget var samlet for at gennemgå regnskabet, og vi fire sad sammen med Cornett og ventede på amtmanden, der var blevet opholdt af en telefonsamtale med ministeriet. I ventetiden ville Cornett orientere det ny medlem om regnskabet. Han opdagede da

hurtigt, at jeg var ganske godt inde i det og standsede op, men jeg ser endnu det udtryk af forbavselse og anerkendelse, der prægede hans ansigt.

Da amtmand Refslund Thomsen kort efter kom, ville også han orientere mig lidt, men blev afbrudt af Cornett med ordene: »Hr. Jensen er regnskabskyndig.« Jeg skulle lære Cornett nøjere at kende, før jeg kunne værdsætte en sådan udtalelse fra ham, en mand, som var karrig med ros, som stillede strenge krav til sine undergivne og de strengeste til sig selv. Iøvrigt tog han for en gangs skyld fejl. Jeg havde endnu meget at lære på det regnskabsmæssige område. Hans velvilje kom mig imidlertid til gode fremover, idet jeg fra da af trygt kunne henvende mig til ham i alle tvivlsspørgsmål. At kunne trække veksler på denne juridiske naturbegavelse og hans enestående kendskab til kommunalvæsen i videste forstand var en uvurderlig fordel.

I Felsted skete der de første år ikke særlig meget. Vi havde en del vejarbejder i gang, men dem mærkede vi ikke meget til. En af fordelene ved de små amter bestod i, at amtsvejvæsenet havde så meget personale, at det mod et særdeles rimeligt vederlag også kunne påtage sig at administrere de sognekommunale anlægsarbejder. Sognerådsformændene havde altså samme støtte af amtsvejvæsenet som en borgmester af sin stadsingeniør.

Det bør måske også nævnes, at kommunekontoret på ny holdt flyttedag. Den gamle degneskole, som i nogle år havde ført en omtumlet tilværelse, bl.a. som bolig for husvilde, blev rømmet, og et af de store klasseværelser blev ved en skillevæg delt i to. I det forreste rum blev der ekspedition; møderne afholdtes nu i det bageste lokale, så vi omsider blev fri for de idelige afbrydelser. De husvilde fik tag over hovedet i en nyopført bygning helt ude ved grænsen til Ensted sogn. Beliggenheden er pragtfuld, men bygningen skæmmer den dag i dag det skønne

landskab. »Spanien« døbte folkeviddet den, og det navn klæbede ved.

Amtsrådsarbejde

Var der smult vande i Felsted, kom bølgerne til gengæld til at gå højt i Åbenrå. Sygehuset blev drevet af amtet og byen i forening og havde en bestyrelse, som bestod af fire amtsrådsmedlemmer og tre byrådsmedlemmer. Forholdene deroppe var yderst primitive, i virkeligheden ganske uforsvarlige. En del af personalet boede sammentrængt i loftsetagen over sygestuerne, i livsfare i tilfælde af brand; køkken og vaskeri var anbragt i kælderetagen nedenunder. Apparatur og lokaler til ambulantly behandling manglede i stort omfang, og sygehuset var næsten konstant overbelagt.

En udvidelse og modernisering var påkrævet og havde hast – men hvad ville den koste? Det var vist sidst på året 1937, at katten blev sluppet ud af sækken. Sygehusearkitekt, Jep Fink, forelagde for bestyrelsen et udvidelsesprojekt, der gik ud på, at køkken, vaskeri og funktionærboliger skulle fjernes fra det oprindelige sygehus og få plads i en stor nybygning. De frigjorte rum i kælderetagen skulle indrettes til lokaler for ambulantly behandling, hvorved man formentlig kunne formindske antallet af indlagte patienter. Et par ekstra sygestuer indgik også i planen.

Det var altsammen godt nok; men overslaget over udgifterne gav i hvert fald os fra amtsrådet et chock. De løb op i ca. 1/2 million kr., i vore dag et ubetydeligt beløb, men så sandelig ikke i trediverne, da kronens købekraft var 10–15 gange så stor som idag, og en stor del af befolkningen endnu led under kriseårenes eftervirkninger. Byrådsrepræsentanterne modtog overslaget med fatning, men vi fra amtsrådet fik bange anelser ved tan-

ken om den modtagelse, vi ville få, når projektet kom for i amtsrådssalen.

Årsagen til, at repræsentanterne for by og amt tog meddelelsen om de store udgifter forskelligt, var, at byen og amtet tilvejebragte udgifterne til sygehusdriften på vidt forskellig måde. I byen blev de udbetalt af kommunens kasse og følgelig fordelt på samtlige skatteydere. I amtet blev de efter lov af 1937 og med fuld virkning fra 1939 lignet direkte på grundejerne efter sådanne regler, at landbruget kom til at betale ca. 90 % af dem.

Denne lovgivning skabte forbitrelse i landkommunerne og blev betragtet som en uretfærdighed. Med føje henvises der til, at en fattig, forgældet bonde herefter ville komme til at betale en følelig amtsskat, medens mange velstillede mennesker uden for bondestanden blev helt fri eller slap med at betale ubetydelige beløb. Grundskatterne var derfor som en byld at røre ved. Det var klart for enhver, at netop de ville blive belastede med en betragtelig del af de forøgede sygehusudgifter. Vore bange anelser slog kun alt for godt til.

Så snart projekt og overslag blev offentliggjort, brød stormen løs, og der skulle gå mange måneder hen, inden den lagde sig. I byrådet blev der ganske vist klaget over udgifternes størrelse, men det var hovedsagelig baggrundsmusik. Den egentlige kritik af projektet gik ud på, at det ikke var omfattende nok. Det havde i alt for høj grad koncentreret sig om økonomiafdelingen, og der var gjort for lidt for at afhjælpe den stadige overbelægning. Iøvrigt var man heller ikke overbevist om, at nybygningen var hensigtsmæssigt indrettet. Dog slog byrådsflertallet sig til tåls ud fra den betragtning, at et udvidet og fordyret projekt uvægerligt ville strande i amtsrådet. Man indså, at forslaget var et kompromis, og noget var at foretrække fremfor intet. Desuden var udviklingen af økonomiafdelingen dimensioneret til at kunne

tage en senere udvidelse af patientafdelingen.

I amtsrådet vakte udgiftsbeløbet nærmest bestyrtelse, og der blev fremsat stærke krav om at få det reduceret betydeligt. De to kommunale råd trak derfor til hver sin side, ganske som forudset. Udsigterne for udvidelsen var derfor alt andet end lyse. Det har næppe her noget formål at forsøge at udrede de spegede tråde i den langvarige og til tider bitre meningsudveksling, sagen gav anledning til. De enkelte faser blev som godt pressestof fulgt nøje op i aviserne – for en enkelt avis's vedkommende med meget sensationspræget journalistik.

For mig som nybagt amtsrådsmedlem var stillingen vanskelig og ubehagelig. I sygehusbestyrelsen var jeg blevet overbevist om, at udvidelsen var nødvendig og ikke tålte udsættelse, men i amtsrådet havde jeg så godt som ingen dækning for mit standpunkt i de grupper, jeg skulle repræsentere. Jeg stod derfor meget isoleret. Da jeg tilbød at træde ud af sygehusbestyrelsen og give plads for en modstander af projektet, blev mit tilbud ikke modtaget. Det gjorde ikke stillingen lettere for mig. Som indehaver af et konservativt mandat måtte jeg søge min støtte hos andre grupper og i andre aviser. En overgang omgikkes jeg med tanker om at træde ud af amtsrådet. Det opgav jeg dog, fordi den mand, der skulle afløse mig, efter alt at dømme ville slutte sig til modstanderne, hvorved projektets muligheder ville blive stærkt forringede. Hårdt mod min vilje var jeg altså blevet en nøglefigur med alt, hvad det indebærer. End ikke truslen om et sagsanlæg undgik jeg. Det blev dog ved truslen, men et nervepres var det i tillæg til alt det øvrige.

Omsider kom sagen dog over det døde punkt, vistnok takket være amtmand Thomsen og borgmester Fink. De fik arkitekt Fink til at omarbejde projektet i samråd med sønnen, arkitekt Dan Fink. Det ny projekt havde næsten intet tilfælles med det oprindelige, var tilmed noget dy-

rere, men de penge var sikkert godt givet ud. Trods merudgiften lykkedes det at samle et sikkert flertal for dette projekt i begge de kommunale råd.

Når modstanden efterhånden smuldrede, skyldes det utvivlsomt to faktorer. På den ene side var det lykkedes at hindre den første plan i at blive virkeliggjort, og på den anden led modstanderne under, at de ikke var i stand til at møde frem med et alternativ til den udvidelse, hvis nødvendighed blev erkendt af alle. Alt i alt blev udvidelsen forsinket et år. Hos mig efterlod striden uvilje mod at politisere de kommunale råd, en uvilje, som har holdt sig til den dag i dag.

Sognerådsformand

Fra nu af var amtsrådet stort set hjemsted for fred og god vilje. Til gengæld oprandt der bevægede dage i Felsted sogneråd. Med virkning fra 1. april 1940 var jeg blevet valgt til formand, og det tør siges, jeg fik noget at rive i. Vor dygtige kommunesekretær, frøken Elberg, havde søgt og fået stillingen i Løjt, hvor hendes kæreste havde købt et gartneri. Med efterfølgeren havde vi været meget uheldige. Det var vist en mand, som var blevet »anbefalet bort«. Han magtede slet ikke opgaven, og vi måtte hurtigt have ham skiftet ud. Dertil kom, at den hidtidige formand havde besvær med sit helbred, så han i uger var forhindret i at komme på kontoret.

Resultatet af disse sammenfaldende omstændigheder var, at arkivet, sognerådets hukommelse, var kommet i uorden; restancerne var svulmet op, så de udgjorde 25% af den samlede udskrivning. Da penge jo kun kan være et sted ad gangen, var de blevet mangelvare i kommunens kasse, hvis beholdning i betænkelig grad nærmede sig nulpunktet. At så tyskerne fandt på at indfinde sig

nævnes her kun i forbigående, men deres ankomst forenkede jo ikke netop vore problemer.

Der var som sagt nok at tage fat på, og da det ikke kan siges at være en ubetinget heldig debut for en nyvalgt sognerådsformand at måtte meddele, at kommunen indtil videre har standset sine betalinger, måtte alt sættes ind på at tilvejebringe likvide penge; resten fik vente. Men det havde hast. Jeg mindes således, hvordan sekretæren og jeg var i stor spænding, når en mand tog i døren. Ville han have penge, eller kom han for at betale skat? Vi håbede inderligt det sidste, men blev oftest skuffede.

Det skete endog en dag, at en mand, vistnok en vognmand, kom med en temmelig stor regning. Da måtte vi to, sekretæren og jeg, gå ind i mit kontor og supplere beholdningen fra vore private tegnebøger. At en sådan form for nødhjælp måtte være en engangsforeteelse turde være indlysende. Vi måtte have åbnet en kassekredit, og i det ærinde tog kasse- og regnskabsudvalget til Åbenrå. Der kom vi imidlertid til at gå tiggergang fra pengeinstitut til pengeinstitut. Overalt blev vi bestemt for ikke at sige barskt afvist.

For at undgå »run« på banker og sparekasser som følge af besættelsen havde regering og rigsdag nemlig i største hast vedtaget en lov, som satte snævre grænser for de beløb, privatfolk kunne hæve på deres konti. Resultatet blev, at folk beholdt deres penge i tegnebogen eller tog strømpeskafterne i brug, hvilket atter førte til, at pengeinstitutterne kom ud for en likviditetskrise. Pengestrømmen gik så at sige kun den ene vej. I min kvide vidste jeg ikke bedre råd end at klage min nød til amtsrådssekretær Cornett. Takket være hans autoritet lod sparekassen sig bevæge til at åbne os en kassekredit på 20.000 kr., men kun for tre måneder. Det gav et pussterum, men heller ikke mere.

Da kom der et cirkulære, som meddelte, at staten havde stillet et betydeligt beløb til rådighed som lån for betrængte kommuner. Jeg satte mig straks hen og forfattede et nødråb, iøvrigt uden større tro til, at det ville bringe mønt til huse. Vi havde imidlertid ikke råd til at lade noget uforsøgt. Desto større og glædeligere blev min overraskelse, da der få uger efter kom meddelelse om, at der var bevilget os 30.000 kr. på lempelige vilkår. Herefter turde jeg igen se sparekassedirektør Ølgård lige i øjnene. Hans stående replik, når vi mødtes, havde hidtil været: Hvordan går det derude i Felsted? Får vi snart vore penge?

Det første år som sognerådsformand vil jeg nødigt genopleve. Det var slid, ofte til langt ud på aftenen, og et nervepres, som forstærkedes af krigens deprimerende forløb. I sommerferien 1940 boede jeg nærmest på kontoret, travlt beskæftiget med at få orden på det aldeles uundværlige arkiv. Lidt efter lidt lettede det dog, efterhånden som jeg kom bedre ind i tingene. Helt godt blev det ikke, før jeg som første medhjælper på kontoret fik Otto Griepentrog. Denne mand var i bogstavelig forstand selvlært. Sin uregelmæssige skolegang havde han fået i Varnæs under første verdenskrig, og hans overraskende kendskab til kommunalvæsen var erhvervet gennem praktisk arbejde. Han fik mig ofte til at tænke på seminarieforstander Byskov. Denne betydelige skolemand blev aldrig træt af at indprente, at når kun »gribeapparatet« – færdighed i læsning, regning og skrivning – var tilvejebragt, var mulighederne for at tilegne sig kundskaber ubegrænsede. Det afhang ganske af den enkelte, om han ville udnytte dem. En medhjælper som Griepentrog var ubetalelig, og vi havde gennem en lang årrække det bedst tænkelige samarbejde.

Men hvordan lod alt dette sig forene med stillingen som førstelærer med fuldt timetal? Det måtte jo blive

overarbejde og lægge beslag på næsten al min fritid. Lad det straks være sagt, at det slet ikke havde været muligt uden min kone. Hun er uddannet som faglærerinde i tysk og engelsk, havde tilmed erhvervet »Certificate of Proficiency in English« (Bevis for kyndighed i engelsk) havde haft lærerhøjskolens store kursus i dansk og flere andre kursus. Endvidere havde hun undervist ved sin faders private realskole i Broager. Nu var hun gået hen og havde giftet sig med en ganske almindelig landsbylærer med bopæl i et så ydmygt sted som Skovbøl.

I hende havde jeg en fast og dygtig vikar, tilmed med den fordel, at jeg i forvejen kunne aftale timens eller dagens pensum med hende. Hvordan hun kunne overkomme det og samtidigt uden medhjælp passe hus og børn og en stor del af haven, skal man kende hende for at forstå. Det bør tilføjes, at jeg selv som sognerådsformand kunne lægge en væsentlig del af arbejdet til rette efter min og skolens lejlighed; i amtsrådet nød jeg godt af Cornetts velvilje, idet han i størst muligt omfang berammede udvalgmøderne under hensyntagen til min skoletid. Endelig kunne jeg ved at afkorte skoleferierne lidt og manøvrere med dispositionsdagene opnå visse fordele. På den måde gik det, uden at skolen kom i forfald. De personlige stemmetal, jeg fik i distriktet ved sognerådsvalgene tydede i hvert fald ikke på nogen udbredt utilfredshed med min »blandede forretning«.

Men slid var det. I de 14 år, jeg var formand for sognerådet, tillod jeg mig kun een gang at holde tre ugers samlet sommerferie ovre på Bornholm. Ellers var en halv snes dage det højeste. Dog gennemførte jeg som fast regel at spænde fra fra lørdag middag til mandag morgen. Lørdagen brugte jeg til at planlægge skolearbejdet for den kommende uge, og søndagen var helt igennem min egen.

Et sogneråds arbejde er ikke begrænset til at klare de

løbende sager på det givne grundlag. Der vil altid i en kommune være opgaver, som trænger sig på og kræver en løsning. Der må derfor i de årlige overslag afsættes beløb til nyinvestering. Felsted kommune dannede i 1940 ikke nogen undtagelse. Det, som trængte sig stærkest på, var efter min mening en udvidelse af skolevæsenet, så det blev bragt på højde med kravene i den ny skolelov af 1937, og en udbygning af bivejene. At gribe begge opgaver an på een gang anså jeg for ugørligt. Det ville medføre en gældsstiftelse af et sådant omfang, at sognerådet havde reageret. Kriseårenes problemer med at klare terminerne var endnu i frisk minde, og ingen af os kunne forudse, at der ville komme tider, hvor inflationen slettede gæld og fortærede opsparede penge.

Altså måtte der vælges, og vi valgte at arbejde hen mod at få sognets landsbyer »syet sammen« af et tidsvarende vejnet. Hensynet til beskæftigelsen spillede en ikke uvæsentlig rolle i dette valg.

Skolevæsenets placering i anden række voldte mig ingen samvittighedskvaler. Skoleloven af 1937 tog udelukkende sigte på landsbyskolerne og blandt dem i særlig grad skolerne i Nørrejylland og på øerne. Dér var den toklassede skole med een lærer og den firklassede med to lærerkræfter dominerende. Da lærerne var pligtige til at undervise 36 timer om ugen, kunne der kun blive 18 ugentlige timer pr. barn. Det blev i de 7 skolepligtige år à 40 uger ialt $18 \cdot 40 \cdot 7 = 5040$ undervisningstimer. Den slags skoler ønskede loven at komme til livs ved at stille krav om, at hvert barn i de syv skoleår skulle have mindst 6480 undervisningstimer, altså en forøgelse på næsten 30 %. Desuden skulle skolerne udvides med gymnastiksale og lokaler til undervisning i husgerning og sløjd.

Her i Sønderjylland lå undervisningstimernes antal langt højere. I den tyske tid blev der arbejdet med en

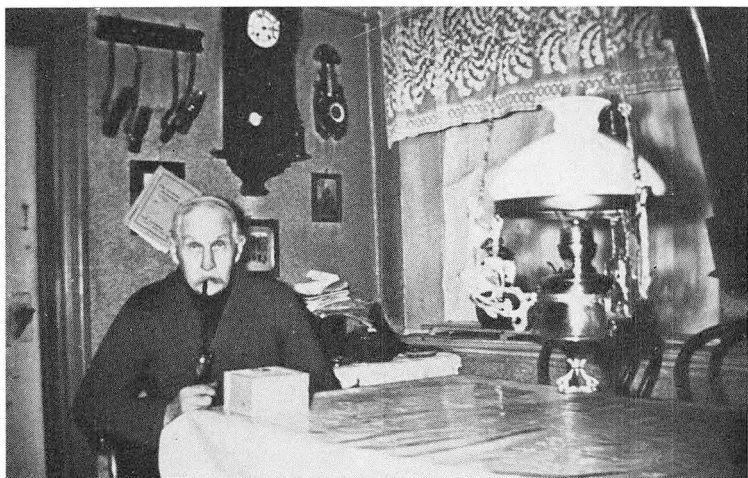
Mathis i arbejdstøjet foran smedjen. Manden i vognen er hans bror.

Anne og Christian Lock.

Kedde og Misse foran husgavlen.

Det lå ikke til Jørgen at løbe med flokken. Han dannede sig sine egne meninger – blandt andet om elektricitet og petroleum.

meget høj klassekvotient og 30 ugentlige timer. Efter genforeningen blev det til et kompromis mellem dansk og tysk skoleordning. Den treklassede skole med to lærere og den firklassede med tre blev fremherskende. I dem fik børnene gennem de syv skoleår et antal undervisningstimer, der lå væsentligt over minimumskravet i 1937 loven. Forskellen gav sig tydeligt til kende ved en række ministerielle prøver sidst i tyverne og først i trediverne, i hvilke de sønderjyske skoler deltog med et overmåde godt resultat. I alle fire amter placerede landsdelens skoler sig enten i toppen eller blandt de allerbedste. Hertil kom, at der i sognet gennem en årrække havde eksisteret en husflidsforening med værksted i egen bygning, og at der, især takket være den energiske fru Agnes Buch, Tumbøl skole, var blevet dannet en meget virksom husholdningsforening, hvis arbejde ikke mindst tog sigte på oplæring af de unge piger.

Alt dette taget i betragtning var der i sognerådet enighed om at lade skoleudbygningen træde tilbage for bivejene, en beslutning, der ikke mødte nævneværdig kritik i sognet. Det viste sig forøvrigt ret hurtigt, at den valgte prioritering var heldigere, end vi i øjeblikket kunne forudse. Endnu i fyrrerne var en centralisering af skolevæsenet utænkelig. Den var blevet mødt med kompakt modstand. I løbet af halvtredserne indtraf der imidlertid et bemærkelsesværdigt omslag i stemningen, blandt andet fordi statsskolen i Åbenrå indskrænkede mellem-skoleafdelingen, så denne ikke længere kunne modtage alle de elever, som bestod optagelsesprøven. Da var det heldigt for kommunen, at der ikke var ofret ret store beløb på de skoler, som nu skulle nedlægges, medens det net af udbyggede veje, som var en forudsætning for centralisering, stort set var til stede eller under udførelse. Det var lykkedes at gennemføre disse arbejder uden overdreven gældsstiftelse, idet de fleste af dem var udført

med store tilskud fra vejfondene.

Een betydelig fejl gjorde vi os dog skyldige i. Besættelsestidens påtvungne inflation bevirkede stærkt stigende indkomster. I min formandstid 1940–54 steg skatteydernes samlede indkomster således til mere end det firedobbelte. Trods stærkt stigende udgifter for kommunen var det muligt næsten at halvere ligningsprocenten samtidig med, at restancerne faldt fra ca. 25 % til henved 5 % af den samlede udskrivning. Vi burde have benyttet de fede år til en kommunal opsparing med henblik på kommende opgaver. En ligningsprocent på ca. 7 havde ikke været urimelig, og den ville have muliggjort dannelsen af betydelige reserver. Skulle vi holde ligningsprocenten oppe, var det imidlertid nødvendigt også at holde grundskyldspromillen i tilsvarende højde. Her var der et ømt punkt, især efter amtsskatternes omlægning. Derfor gik det, som det gik, men det blev fejlen ikke mindre af.

Hvordan var det så ellers at være sognerådsformand? Afstanden fra mit hjem og op til kontoret, 5 km at tilbagelægge på cykel, var det meste af året et gode. Når skolen var slut og efter en kaffepause med en hyggelig sludder med min kone var cykelturen i det skiftende vejrlig en forfriskning. Den iltede lungerne og gav sund motion. Der var dog dage ved vintertid, hvor fornøjelsen var blandet, hvor man måtte ase sig frem ad en kun nødtørftig opskovlet vej eller – efter snefog – have cyklen parkeret oppe ved landevejen i Svejrup og vade et par kilometer over snedækte marker, inden man kunne drage nytte af den. Det skete også, at man sneede inde i Felsted og overnattede der.

Det var blandt andet tilfældet engang under skatteligningen, der altid foregik i Damms kro. Damm var som altid beredvillig. Da jeg ville gå i seng, blev jeg ført op i et loftværelse. En elektrisk ovn havde tilvejebragt en

behagelig temperatur i rummet; jeg sank ned i et hav af bløde dyner; en varmedunk var der også tænkt på. Da jeg næste morgen havde spist og ville betale, forlangte han et symbolsk beløb på – 2 kr.! Hjemturen var skrap. Det frøs 15–20 grader, og en bidende østenvind tvang mig til at lægge hele kroppens vægt i for at få pedalerne til at dreje rundt. Jeg kom hjem aldeles udmattet og med blå frostmærker på lårene, som ikke kunne beskyttes af overfrakken.

Hvad var det så, der fik en til at påtage sig alt det ekstraarbejde? Det var i hvert fald ikke lønnen. Den steg i de 14 år fra 1200–2200 kr. om året. Hvor meget det blev i timeløn, har jeg aldrig regnet ud, men stor kan den ikke have været. En vis forfængelighed er os vel alle i kødet båren, men hoveddrivkraften var dog nok en medfødt interesse for offentlige anliggender, en interesse, der voksede med arbejdet, tog en fangen, så man betalte prisen.

Kollegerne i amtsrådet havde man til daglig på betydelig afstand, og man mødtes kun med dem alle nogle få gange om året. Så kunne det lejlighedsvis gå ganske livligt til, vel nok fordi der virkede politiske kræfter i kulissen.

Anderledes i sognerådet. Der kendte vi hinanden ret nøje, og selv om de ni medlemmer vistnok ved valgene stemte på seks forskellige partier, gjorde det politiske sig kun svagt gældende i det daglige arbejde. De sager, vi havde til behandling, var sjældent politisk »belastede«. Det gjaldt næsten altid om at træffe afgørelse inden for en ramme, der var fastlagt ved lov. Da intet parti har monopol på rimelighed og sund fornuft, havde det enkelte medlem større individuelt spillerum. Medlemmerne kom fra alle sognets byer og repræsenterede de forskellige samfundslag med deres begrænsning og styrke. Det gjaldt derfor om ikke at låse sig fast, men være åben

over for synspunkter, man måske ikke selv havde skænket fornøden opmærksomhed, men som kunne blive fremført af medlemmer med et andet erfaringsgrundlag.

I sidste ende var det et spørgsmål om gensidig tillid. Var den tilvejebragt, blev sognerådet et arbejdsfællesskab og ikke en kampplads. Jeg tror, jeg tør sige, at modsætningerne sjældent – og aldrig skarpt – kom til orde. – Arbejdet gav indblik i mangeartede forhold, og det tvang en til at sætte sig ind i væsentlige dele af dansk lovgivning. Det førte også med sig, at man kom i forbindelse med en mængde mennesker, som havde med kommunal administration at gøre, mennesker, man kunne lære af, og som man kom til at sætte pris på. Desuden fik man efterhånden et omfattende kendskab til sognets befolkning. Ikke blot vidste man, hvem der boede i hvert eneste hus, men gennem skatteligningen fik man også oplysning om deres familieforhold og økonomi, og man kunne danne sig et skøn over, hvordan de røgtede deres erhverv.

Skatteligning

Skatteligningen er et kapitel for sig. I løbet af en halv snes dage à 7 arbejdstimer skulle 1100 selvangivelser gennemgås. Det blev små fire minutter i gennemsnit til hver. Meget var det ikke. Alligevel afveg slutsummen kun ubetydeligt fra det beløb, der kom frem, når skatterådet og ligningsdirektoratet havde foretaget deres korrektioner. At man herefter var nået frem til det helt rigtige resultat, har jeg aldrig gjort mig illusioner om. Det vil aldrig kunne findes, selv om man kobler aldrig så mange kontrolinstitutioner ind på systemet. Vi havde gjort vort bedste, havde vist lavet en ligning, der var nogenlunde tålelig. Det arbejde, som udførtes i landkommunerne, tålte utvivlsomt sammenligning med køb-

stædernes, fordi vi havde intimere kendskab til den enkelte skatteyder, hans personlige vaner og hans ydre omstændigheder.

Arbejdet gav anledning til interessante iagttagelser og var ikke blottet for pudsige indslag. Man opdagede således, at der ikke altid stod helt godt til med folks regnefærdighed. Sammentællingsfejl forekom, især fordi tiere og hundreder havde tilbøjelighed til at træde ud af geled. Et ræsonnement, vi lærere søgte at mane ned – »syv fra fem, det kan vi ikke, så trækker vi fem fra syv« – viste sig at være sejlivet. Det gik igen. – »Torskegildet« var spændende, men anstrengende. Her blev der tale om anvendt psykologi. Mand efter mand sad over for en, og man måtte hyppigt stille sig om. De fleste kunne man heldigvis snakke fornuftigt med, men der forekom tilfælde, hvor det var øjensynligt, at »nålen« dirrede i faretruende nærhed af den røde streg. Så gjaldt det om at gå varsomt til værks for at undgå en eksplosion. Andre var synligt nervøse og enkelte grædefærdige.

En af de sidste står klart i min erindring. Vi kalder ham W. Det sognerådsmedlem, som regulerede trafikken fra skænkestuen, der fungerede som »venteværelse«, sagde til mig: »W sidder derude og smågræder. Du må ikke være for hård ved ham.« Lad mig her tilføje, at W var statshusmand ude fra de bageste marker. Han havde været stedbarn ved uddelingen af åndsevner, men var iøvrigt en trofast og nøjsom slider. »Jeg skal nok være rar. Kom bare med ham«, sagde jeg. Det gjorde han, idet han støttede ham med en arm om hans skuldre. »Har vi gjort det for galt?« sagde jeg, da han var bragt til sæde i stolen lige over for mig. »Neej, de vel æ nok la mæ gefål – men mi naboe, di snye jer, å så gær di å drelle mæ«, svarede han, mens tårerne trillede ned ad hans kinder. Jeg bladede om i mandtalslisten og så, at de to naboer var ansat væsentlig højere end W. De to kanutter

havde altså set deres morskab i at bilde W ind, at de var sluppet billigere end han. »Det skal de ikke have lov til«, sagde jeg. »Vi tager dem for igen«. Det trøstede øjensynligt W. Hans ansigt var klaret op, da han gik. »Giv de to et hak*«, sagde jeg til skatterådsmedlemmet ved siden af mig, og tag dem for i sommer. I kan altid presse dem lidt på privatforbruget. De skal vænnes af med at gå og drille W.«

Endnu et optrin må med. En mand husede åbenbart den forestilling, at privatforbruget var en post, der kunne trækkes fra i indkomsten. Han var blevet indkaldt af skatterådet og sad over for formand Hjortkilde. »Så er der jo det privatforbrug«, sagde Hjortkilde. »Det er sgu dyrt«, lød svaret. »Ja, det har jeg også mærket«, sagde H. med sin allerblideste stemme og med et par øjne, der lyste af tilbagetrængt munterhed. »Men vi skal jo have et tal. Hvad med 4000 kr.?« – »Det skal nemt gå med, I kan roligt skrive 5000«, svarede manden. – »Åh, din torsk!« brast det ud af mejeribestyrer Hansen, der var til stede som sognerådsmedlem.

Sognerådet, i dette tilfælde ligningskommissionen, kunne ved enkelte lejligheder reagere helt uventet. I kommunen boede der en ditmarsker – vi siger Peters –, som havde erhvervet dansk indfødsret. Nu levede han af sin aldersrente og drev ved siden af lidt produkthandel. En dag havde han været i Åbenrå og var blevet fuld. I rutebilen hjem gav han sig til at forulempe pastor Mikkelsen, der også var med, med upassende og gudsbespottelig tale. Da de begge var stået af i Felsted, fulgte han efter ham og fortsatte i samme sprog. Det rygtedes jo, og folk tog ham det ilde op. Sådan ville de ikke have deres sognepræst behandlet. Ved ligningen, som fandt sted kort

* Et »hak« i skatterådsmedlemmets eksemplar af mandtalslisten betød, at der skulle ses nærmere på den selvangivelse.

efter, blev der gjort »kort proces« med aldersrentenyderne. Det store flertal kom efter skøn til at betale af 50–300 kr. Med en ligningsprocent på godt 5 blev det til en årlig skat på fra 3 til 15–20 kr. Da de gamle var yderst præcise med deres skatteindbetaling, kunne det nok bære sig administrativt. Flertallet af dem satte desuden en ære i at være med til at afholde kommunens udgifter.

Da vi kom til Peters, og jeg foreslog at sætte ham til de sædvanlige 100 kr., blev jeg mødt med et kor af modsigelse. Det skulle han ikke have lov at slippe med, når han bar sig sådan ad. Enden blev vist, at han blev indlemmet i 300 kr.s gruppen. Da manden modtog sin skatteseddel, blev han »aufgeregnet« og begav sig sporenstregs op på sognerådskontoret. Vi skulle ikke holdes i uvidenhed om, hvad han tænkte om os. Han var dog ikke kommen langt i sin udredning, før Griepentrog afbrød ham: »Do gær jo å dække dæ fuld – å så øfe do ætte e præst. Do må da ku indse, te så ka do et slep mæ å betal a hunne krone.« »Logikken« i denne udtalelse virkede fuldkommen afvæbnende. Peters faldt ned og luskede ud som en våd hund.

Strengt taget var en sådan form for ligning ikke lovlig. Folk skulle jo ansættes efter indkomst og ikke efter moralsk opførsel. Jeg iler derfor med at forsikre, at de to sidespring, som her er omtalt, er de eneste, jeg husker blandt de små 20.000 selvangivelser, jeg har været med til at behandle.

Kontakt med kongehuset

I Sønderjylland fremfor noget andet sted betød kongeskikkelsen selve Danmark. Det var en myte, som havde magt over sindene, og det var i dansk interesse at holde den i live. Ikke mindst i de spændende og til tider kritiske år 1920–45 var denne myte af stor værdi, og ved hyppige besøg i landsdelen og ved bred berøring med jævne mennesker bidrog kongefamilien til at styrke forbindelsen med alt dansk. Var man derfor som folkevalgt eller som embedsmand steget blot nogle få trin op ad stigen, måtte man være belavet på formel kontakt med kongehuset.

I en gammel regnskabsbog for 1938 finder jeg for maj måned en postering: et kjolesæt med tilbehør 197,20 kr. Samtidig med, at øjnene konstaterer denne økonomiske letsindighed, lyder for det indre øre amtmand Thomsens stemme: De er tilsagt til taffel på Dannebrog – samt angivelse af dato og klokkeslet. Trods min forfjamskelse nåede jeg at få spurgt: Hvad med påklædningen? »Mørkt tøj, hvad De har«, lød svaret, og telefonsamtalen sluttede med en kraftig understregning af, at præcision var en selvfølge.

Så oprandt den spændende aften. Iført det store skrud, som dog var dækket af en let overfrakke, steg jeg ind i den stedlige hokers bil, der uofficielt i ny og næ fungerer som lokal taxa, og en snes minutter efter holdt vi på kajen foran kongeskibet. Nu rolig, ikke tabe fatningen, sagde jeg til mig selv og skred ind over landgangen, hilsende de saluterende marinere med en let løftning af silkehatten – og straks meldte det første chock

sig. Jeg var med overfrakke på og med hatten i hånden kommet direkte ind i en salon, hvor kongeparret stod i samtale med gæster, der allerede var ankommet. Nogle sekunder tænkte jeg desperat på, hvad man gjorde i den situation. Til min usigelige lettelse ilede en hofmand til, bemægtigede sig min person og førte mig hen til en garderobe, hvor jeg blev befriet for hat og frakke. Derpå foreviste han mig en bordplan og slap mig ikke løs, før han havde forvisset sig om, at jeg var klar over, hvor jeg skulle sidde – mellem provsten fra Løgumkloster og stationsforstanderen fra Åbenrå. Jeg gik så tilbage til salonen og præsenterede mig for kongen og dronningen, og så snart det var overstået, listede jeg hen i det fjerne-
ste hjørne. Derfra lagde jeg mærke til en amtsrådskollega, som var arbejdsmand. »Reglementeret« påklædning lå alene af den grund uden for hans muligheder. Iført et gråt sæt konfektionstøj og kulørt skjorte skilte han sig ud fra alle os andre. Men dronning Alexandrine drog med fin takt omsorg for, at han ikke mærkede det. Under hele ventetiden veg hun ikke fra ham, men holdt en samtale i gang med ham alene.

Et ur slog timeslag, og præcis som altid bød kong Christian dronningen armen og gik i spidsen for selskabet ind i skibets spisesalon. – Da jeg kom hjem, ville min kone naturligvis have at vide, hvad vi havde fået, men det kunne jeg dårligt nok gøre rede for, fordi en enkelt episode havde lagt beslag på næsten al min opmærksomhed. Foran hver kuvert stod et mindre batteri af krystalglas, som tjenerne i marineuniform skænkede i. Nu kan det ske med et krystalglas, at en lille flis sprænges af under opvasken, og at man ved borddækningen ikke lægger mærke til den derved opståede lækage. Her kom mit næste chock, for sådan var det gået med et af mine glas. Da der blev hældt i, løb vinen igennem og lavede en våd plet på dugen. Tjeneren troede, det var

ham, der havde hældt ved siden af. Han ændrede sigtet med det resultat, at pletten voksede til en plamage. Nej, hvor var jeg flov og ulykkelig, for de andre gæster måtte jo tro, det var mig, som havde båret mig klodset ad. Det hjalp noget, da tjeneren kom med et andet glas og en serviet til at dække plamagen med.

Der blev kun holdt to taler ved bordet. Kong Christian bød kort velkommen, og amtmand Thomsen takkede kongeparret for den opmærksomhed, hvormed de gennem hyppige besøg fulgte udviklingen i grænselandet. Da taflet var hævet, gik alle op på skibets dæk, hvor der blev budt på mokka og tobak. Imens gik kong Christian rundt og henvendte nogle ord til hver af gæsterne. Kort efter trak kongen og dronningen sig tilbage, og gæsterne gik fra borde. – Så havde man også prøvet det.

Der skulle gå mere end otte år hen, inden jeg næste gang så kong Christian og dronning Alexandrine. Da var jeg ikke mere medlem af amtsrådet, men til gengæld var jeg formand for sognerådet. En formiddag i juni 1946 kørte amtmand Thomsens bil op foran skolen. Han ville underrette mig om, at kongeparret endnu engang ville besøge Sønderjylland. Undervejs fra Gråsten slot til Åbenrå ville bilkortegen gøre nogle minutters ophold i Felsted. Det var så op til sognerådet og beboerne at drage omsorg for, at besøget kunne få et forløb, der var sognet værdigt. Efter at have givet nogle praktiske anvisninger og indskærpet et par etiketteregler kørte amtmanden videre. »Men præcision og atter præcision«, lød hans sidste formaning.

Der var ikke mange dage at løbe på, så forberedelserne kunne ikke begynde for tidligt. Pr. telefon blev sognerådet indkaldt til ekstraordinært møde samme dags aften. Der var nok at tage fat på. Asfalten på landevejen gennem Felsted var fuld af store huller, de måtte fyldes. Amtsvejnspektør Strømning sukkede, da jeg ringede

ham op i den anledning. Hullerne i hans vejnet var utallige og beholdningerne fortvivlende små, men her havde kongen ikke tabt sin ret. De skulle blive fyldt, og Strømming var lige så god som sit ord. Så var der flagningen. Netop langs Gråsten landevej var der et påfaldende stort antal huse uden flagstang. Det måtte der rådes bod på med en flagallé. Markus Asmussen fra Gammel Egegård havde selv en stor skovparcel og var igået med skovejere og forstmænd. Han påtog sig med dags varsel at fremskaffe det nødvendige antal granstænger. Vejmændene, forstærket med nogle arbejdsmænd, gik straks i gang med at afbarke og grave rør ned til stængerne. Maling måtte opgives, det var der ikke tid til.

Men hvorfra fik man de mange flag, ikke over to meter? Det måtte sognets førstelærere uden for Felsted klare. Gennem skolerne gik der bud ud med bøn om at låne alle passende flag. De blev med største beredvillighed stillet til rådighed, og lærerne anbragte diskret navnene på långiverne. Æresporte måtte også til, mindst to, een ved den sydlige indkørsel til byen og een ud for Damms kro, hvor modtagelsen skulle finde sted. Det kunne en tømrer og gartner Jessen ordne, og maler Salomonsen blev sat i gang med at male indskrifter. Vi valgte strofer af »Der rider en Konge i Sol og i Blæst«. På hovedæresporten stod: »Om Kongen af Danmark staar Hjerterne Vagt«.

Naturligvis skulle alle sognets skolebørn være med – og hvem der ellers ville komme, og det var der mange, der ville. Lærerinde Bothilde Clausen fik det hverv at købe en overdådig buket nelliker og lade fire hvidklædte småpiger overrække den til dronning Alexandrine. Det siger sig selv, at »Kong Christian« fik en ekstra afpudsning i skolerne. Som sognerådsformand skulle jeg i en kort tale byde kongeparret velkommen og udbringe det traditionelle nifoldige leve. Efter at kongesangen derpå

var sunget under ledelse af degn Kjær, måtte jeg være forberedt på at blive vinket hen til den kongelige bil, hvor jeg blandt andet skulle præsentere to gamle mænd, der havde fået Dannebrogskorset som belønning for god indsats i nationalitetskampen. Alle gik til sagen med ildhu, og den 18. juni kunne jeg med tilfredshed konstatere, at alt klappede – og så var det dog på et hængende hår gået i fisk.

Klokken var måske fem minutter i ti, hundreder af børn og voksne var samlet på begge sider af en bred kørebane, som var holdt åben for kortegen. Da så jeg til min skræk en røgterkone, et stort, sværlemmet kvindemenneske, iført ulden sweater og et knaldgrønt, knælangt skørt, der afslørede et par fyldige ben i brune skistøvler. Med afmålte skridt bevægede hun sig hen ad den fri kørebane og inspicerede arrangementet. Jeg gjorde fortvivlede tegn til Politi-Egdal for at få hende væk, for de kongelige biler – det vidste jeg – ville køre frem præcis klokken ti. Lykkeligvis havde hun skredet fronten af et lille minut, før klokken faldt i slag og var forsvundet bag om folkemængden – midlertidigt skulle det vise sig.

I næste nu kom bilerne med de kongelige, og alt forløb programmæssigt, indtil dronningen havde fået sine blomster. Da brød konen frem som en bulldozer, fejende alt til side og slæbende et ni-ti års barn efter sig, som hun med rungende røst præsenterede for den forbløffede dronning, der jo ingen forestillinger forbandt med barnets navn.

Det billede, som har fæstnet sig i min erindring, er sikkert præget af øjeblikkets sindsstemning. Jeg havde slidt i det som en lille hest, og ansvaret for kongebesøgets forløb hvilede i sidste ende på mig. Senere, da jeg fik rede på konens motiv, faldt der et forsonende skær over optrinet. Barnet havde fødselsdag samme dag som dronningen, og i alle årene, der var gået, havde moderen

på den umyndiges vegne sendt dronningen en lykønsning, som hofmarskallatet høfligt havde kvitteret for. Nu var lejligheden der, og dronning Alexandrine skulle have sin trofaste gratulant at se. Moderen kunne næppe ane, at det var mere end tvivlsomt, om dronningen nogensinde havde haft blot et af lykønskingskortene i hænde eller bare havde hørt om dem. – Hensigten var altså god nok, men fremgangsmåden var jo mildt sagt noget særpræget.

Der kunne fortælles videre side op og side ned, men alt skal have en ende. Ved valget 1946 gav jeg afkald på at lade mig opstille til amtsrådet. Dels troede jeg ikke på, at jeg var tilstrækkelig hårdfør til med held at deltage i kampen om de pladser på listen, der gav valg; dels trængte min kone til den aflastning, det ville medføre, når manden kun havde een offentlig bestilling.

I sognerådet fortsatte jeg endnu i 8 år, før jeg også trak mig ud af det. De sidste af dem var besværlige. I efteråret 1951 var jeg blevet angrebet af den sjældne sygdom polyradiculitis, som ytrede sig ved, at jeg i løbet af ganske få dage blev totalt lammet fra fødderne og op til mellemgulvet. Efter et døgn's ophold på statshospitalet i Sønderborg blev jeg i en ambulance transporteret til Århus og indlagt på kommunehospitalets neurologiske afdeling. Der fik lægerne bugt med sygdommen, og seks uger efter kunne jeg drage hjem, men der gik måneder hen, før jeg i fuldt omfang var i stand til at genoptage mit dobbelte arbejde.

Umiskendelige tegn tydede dog på, at jeg var ved at være slidt i bunde. Jeg kom til at lide af søvnløshed, og de småfortrædeligheder, en sognerådsformand uvægerligt må leve med, begyndte at svulme op ud over deres naturlige proportioner og kunne give anledning til forbi-

gående nervesammenbrud. Den slags bør man betragte som advarselssignaler. Efter indtrængende henstilling fra min kone meddelte jeg da, at jeg ikke ville genopstilles ved valget i 1954.

En kommunalpolitisk virksomhed på 17 år var bragt til afslutning, og jeg var igen lærer Jensen i Skovbøl og absolut ikke andet. De mange år i offentlig tjeneste havde været rige på oplevelser og havde givet mig større udsyn. Men alt har sin pris. Jeg havde trukket meget store vekslers på min kones arbejdsevne, og vore børn kendte mig under deres opvækst næsten kun som en far, der ofte var borte fra hjemmet, eller som sad ved skrivebordet begravet i arbejde for andre. Var det prisen værd? Det spørgsmål kan jeg ikke uden videre besvare med et ja.

Krigstid

Ved krigens udbrud 1939 lå Danmark som et militært tomrum inden for Tysklands magtområde. Vandt Hitler sin krig, blev vi et tysk lydland med stærkt begrænset suverænitet. Tabte han, var det efter min opfattelse svært at se, hvordan vi liggende ved Østersøens port kunne undgå en besættelse af fremmede tropper, og vi skulle prise os lykkelige, hvis vi undgik at blive krigsskueplads. At vi da som i første verdenskrig kunne bevare neutraliteten, troede jeg ikke på. Den finske hærs glimrende præstationer under vinterkrigen vakte både forbløffelse og beundring. Den sidste smittede af på børnene. De kunne ikke blive trætte af at synge Børneborgernes March, og de sang den, så ruderne klirrede. Desto større blev skuffelsen, da Finland måtte give op og slutte fred på Sovjets betingelser. De fleste imødeså med ængstelse, at krigen med det kommende forår ville blusse op på vestfronten.

At det i stedet for blev nordfronten, kom som et chock, også for mig. Radio havde vi endnu ikke, og aviserne lagde an på ikke at opskræmme befolkningen. Dertil kom, at jeg i de første aprildage som før nævnt var så overlæst med arbejde og så optaget af lokale problemer, at jeg ligesom ikke kunne rumme andet i min bevidsthed; end ikke landets dødsensalvorlige situation stod mig helt klart.

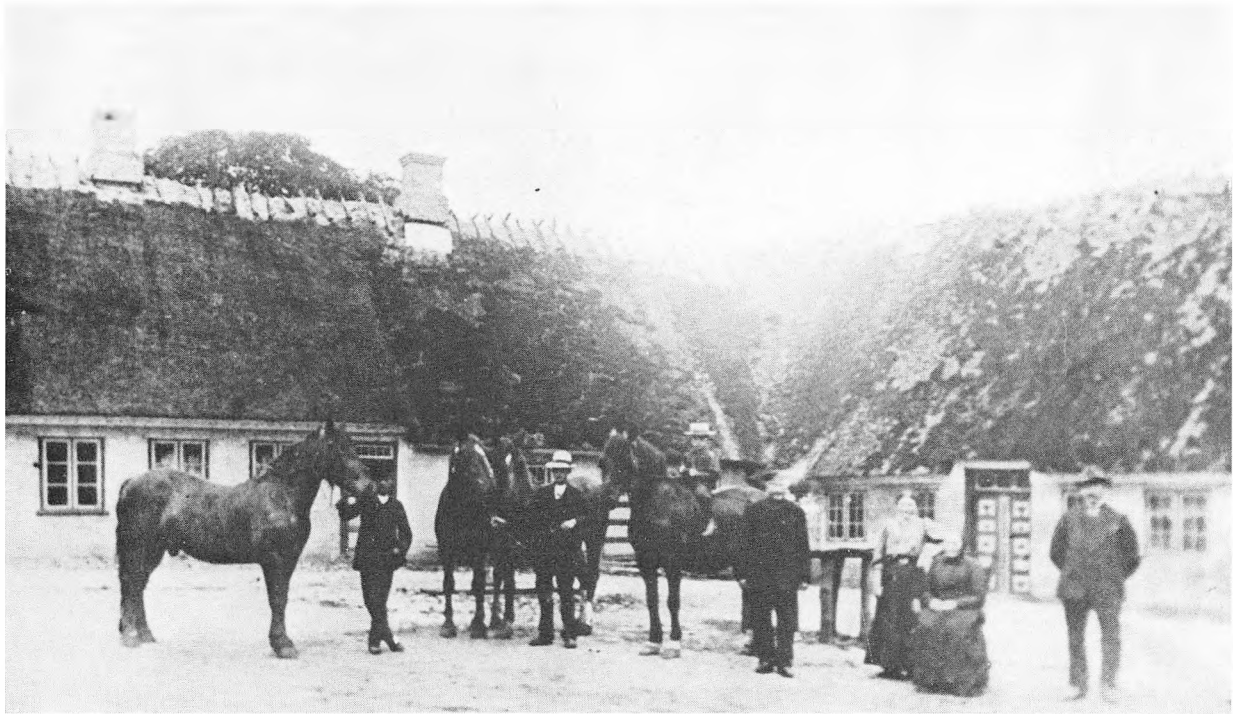
Den 9. april ved 5 tiden blev jeg vækket af mine kone. Hun stod i natdragt henne ved vinduet og sagde: »Der er noget galt, Jens, luften er helt fuld af flyvere.« Jeg blev straks lysvågen og skyndte mig hen til hende. På

grund af morgendisens var der ingen maskiner at se, men motorernes brummen fyldte rummet, og pludselig opfangede mit øre et fjernt ta-ta-ta- fra et maskingevær, men om der blev skudt fra luften eller fra jorden, kunne jeg ikke afgøre. Jeg var i første omgang tilbøjelig til at opfatte det som en tysk-engelsk luftkamp. I den tro gik jeg over i skolen. Alle børnene var mødt, men ingen af dem omtalte, hvad der var sket, skønt de alle vidste besked.

Jeg tog altid de første to timer sammen uden mellem-liggende frikvarter, så det blev op på formiddagen, før min kone kunne fortælle mig, at i hvert fald en del af landet var besat af tyskerne. Jeg greb straks telefonen og ringede amtmand Refslund Thomsen op for at få nærmere besked. Der var klang af metal i hans stemme, da han kort satte mig ind i situationen og sluttede med at advare mig. Telefonen blev rimeligvis aflyttet. Bag de kolde og knappe ord mente jeg at sanse fortvivlelsen hos denne kærnedanske mand, som skjulte et følsomt sind bag et tilknappet og til tider afvisende ydre.

Anderledes var det med skolekommissionens formand, Hans Iversen, Stenneskær, som var søgt op til os. Jeg ser endnu den bundløse fortvivlelse i hans ansigt, et ansigt, der ellers udstrålede hjertensgodhed. Han var kommet, fordi han trængte til at være sammen med mennesker, der følte som han på ulykkens dag. Udtrykket er ikke for stærkt, for endnu i formiddagstimerne vidste vi ikke, om besættelsen var ensbetydende med en grænseflytning.

Strategien i det tyske spring mod nord fattede vi først på et senere tidspunkt. Hvor improviseret den tyske aktion var, fremgår blandt andet af følgende: En deling infanterister indfandt sig tidligt på formiddagen i Felsted for at besætte den »jernbanestation«, der havde været nedlagt i 14 år, og under marchen gennem Åbenrå fulgte tropperne de smalle og ubekvemme gader mellem Søn-

Jacob Friis stående længst til højre i den gamle gård.

*Sonja Brandt Jensen, min kone fra 1929 og
arbejdsfælle i skolen fra 1952 til 1963.*

Der er endnu hække langs vejen.

derport og Nørreport. Deres kort var åbenbart så gamle, at den langt bedre gennemfartsvej ca. 100 m længere mod øst ikke var indtegnet på dem. – Jeg følte mig ude af stand til at holde skole mere den dag og sendte børnene hjem. Straks efter middag cyklede jeg op på kontoret. I Felsted havde hjemmetyskerne taget søndagstøjet på og stod i samtalende smågrupper langs ad bygaden. Dette var deres dag, den de havde ventet på i tyve år.

Endnu samme dag vidste vi, at der i de tidlige morgentimer var ydet modstand af garnisonerne i Søgaard, Tønder og Haderslev. Hvilket omfang kampene havde haft, vidste vi ikke, og de nu censurerede aviser omtalte dem overhovedet ikke. De nøjedes med at bringe en tabsliste, af hvilken det fremgik, at det kun havde været småfægtninger. Så meget større spillerum blev der for rygtedannelse. Rygterne tog farve efter den enkeltes nationale indstilling. En dansk arbejdsmand, jeg talte med, vidste således, at tyskerne alene under fremrykningen fra Åbenrå til Haderslev havde mistet 600 mand. Faktisk blev der på denne strækning ikke løsnet et eneste skud.

Gennem officererne på Søgaard, som havde knyttet forbindelser med omegnens befolkning, fik vi dog ret hurtigt fast grund under fødderne og erfarede, at vore soldater havde vist god kampmoral. Denne kendsgerning gav en smule indre rejsning, som vi havde så fortvivlet hårdt brug for i disse ydmygelsens dage. Selv havde jeg det af en særlig grund. Et par år i forvejen havde jeg sammen med andre grænseforeningsfolk deltaget i et dansk aftenmøde i Flensborg. Byens gader vrimlede af tyske soldater med udgangstilladelse. Deres holdning var rank, de bevægede sig let og spændstigt og hilste reglementeret, når de passerede en overordnet. Modstræbende måtte jeg indrømme for mig selv, at det var soldater af høj kvalitet. Da vi på hjemvejen nærmere os Søgaard, kom vi forbi en dansk soldat, som mest af alt lignende

en uniformeret kludedukke, og uden for kroen stod en lille gruppe halvfulde og støjende soldater med opknappede uniformer. Sammenligningen virkede dybt deprimerende på mig. Desto glædeligere var det at erfare, at der var mere i disse uniformerede civilister, end deres ydre lod formode.

Selve krigen og besættelsen mærkede vi i de første år meget lidt til ude i landsognene. De tyske tropper, der forøvrigt opførte sig upåklageligt, var indkvarteret i købstæderne, og krigsbegivenhederne fandt sted langt borte fra vore enemærker. Følgevirkningerne viste sig derimod hurtigt. De forhøjede priser på landbrugets produkter skabte højkonjunktur i dette erhverv, og foråret, sommeren og efteråret igennem var beskæftigelsen god. Det var altsammen meget godt, hvis det havde været en ægte konjunktur. Det var det imidlertid ikke, eftersom de mange ekstra penge, som kom i omløb, blev skrevet på regning i nationalbanken. – Mørklægningen, der omgående blev påbudt, vænnede vi os hurtigt til, og den mere omfattende rationering var ikke noget at tale om. Den bevirkede nærmest en bedring i befolkningens sundhedstilstand. – Da kun få mennesker havde privatbil, betød opklodsningen af dem ikke stort for folk i almindelighed. De fleste var i forvejen anvist på rutebilerne, som ved hjælp af gasgeneratorer var i stand til at opretholde en tålelig køreplan. Værre var savnet af de varer, som vi nu var afskåret fra at føre ind i landet. Her måtte vi se os om efter hjemlige reserver.

Tørvemoserne og de jyske brunkulslejer trak sommeren igennem en mængde arbejdere til sig. Tørv og brunkul skulle jo både i virksomhederne og hos privatfolk erstatte kul, koks og briketter og til en vis grad også olie og benzin. En anden reserve var »stød«, hvorved forstås de rodender, som stod tilbage, når træer blev fældet. De fleste skovejere her i sognet stillede dem gratis til rådig-

hed, og kommunen lod flere hold arbejdere tage dem op og spalte dem. »Spolt« kaldte folk de stakke, der blev sat op. Dermed var de dog ikke klare til at putte i kakkelovnen. Hjemme ved husene måtte man ved hjælp af økse og sav bearbejde dem endnu engang, indtil de var delt op i stykker, som var små nok til at kunne presses gennem kakkelovnens låge. Det var hårdt arbejde. Folk sagde om stødbrændet, at det gav varme mere end een gang. Som brændsel var det imidlertid fortrinligt, og den sidste gang varme lærte vi at skønne på i de hårde vintre, vi havde under de første krigsår.

At kaffen slap op, var et hårdt savn for mange, dog ikke hos mig. Min kone drak kun the, som hun altid købte ind en gros, og hun havde givet denne vane videre til børnene. Selv foretrak jeg afgjort kaffe, men havde ret let ved at vænne mig til den erstatningsvare, der kom frem i handelen. Langt værre var det for mig med tobakken. Den havde jeg svært ved at undvære, og det var efterhånden de skrækkeligste ting, man sad og kvalmede med. Havde man en tid ingenting, blev man irritabel. »Har du ingen tobak, far?« kunne drengene finde på at spørge, når de syntes, jeg var urimelig.

Cykelgummi var hos mange og ikke mindst hos os et næsten uløseligt problem. Vi skulle holde fem cykler i køreklar stand. Drengene var alle tre kommet på statskolen i Åbenrå og måtte cykle de 2 gange 13 km over halvdelen af året. Kun om vinteren blev der sat en særlig skolebil ind. Min kone var »Lotte«, tilmed leder, og selv havde jeg de næsten daglige ture til Felsted og i tilgift adskillige til Åbenrå. Hvordan vi fik det til at gå op, kan jeg faktisk ikke gøre rede for. Jeg kan kun sige, at det gik – på en eller anden uforklarlig måde.

Ved en bestemt lejlighed blev min kone og jeg godt gammeldags gale på dem derude på statsskolen. Vor yngste, 12 år, havde haft kludder med cyklen på udturen, var

kommet for sent og havde fået ordre til at møde en time før den følgende morgen. Min kone måtte op ved fem tiden, have drengen purret ud, fodret af og have smurt skolemad til ham. Klokkeren seks blev han sendt af sted i øsende regnvejr, for at han kunne være fremme klokken syv og afsone sin time, våd og forkommen, i et åbent læskur. Det sidste slap han dog for; godt en halv time efter kom han tilbage, forgrædt og gennemblødt. Han var kun nået ned til Skrædderkroen, så havde et af de elendige celluldsdæk fået en lang flænge. Det var ikke netop de blideste ord, min kone nedfældede i det brev til rektor, drengen næste dag fik med i skole. Man tog det forøvrigt pænt derude. Det manglede også bare!

Der gik ret lang tid hen, inden de censurerede aviser begyndte at blive suppleret med illegale tryksager. I mellemtiden søgte vi at få en mere alsidig orientering ved at abonnere på Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, som under redaktør Torgny Segerstedts ledelse holdt en skarp antinazistisk kurs, så skarp, at den svenske regering nu og da så sig foranlediget til at beslaglægge enkelte numre af bladet. Det gik nogle måneder. Da englænderne i november 1940 ved et dristigt angreb satte store dele af den italienske flåde ud af spillet i dens egen krigshavn, blev bladet forbudt i Danmark. Nogen tid efter fik jeg tilbagebetalt en forholdsmeæssig del af kvartalsabonnementet.

Vi gik så over til Svenska Dagbladet, som støttede regeringens neutralitetspolitik. Den avis var væsentlig tammere, men bragte dog en del stof, som ikke kunne trykkes i danske aviser. Iøvrigt var de tyske værne-magtsberetninger trøstesløst pålidelige, i hvert fald hvad operationerne til lands angik. Det var ofte svært at holde modet oppe. Hvem kunne stille noget op mod denne uhyggeligt effektive krigsmaskine?

Det eneste, der hjalp i disse mørke måneder, var

Churchills taler. I en af de mesterlige småartikler, som Torgny Segerstedt skrev i bladet under overskriften: »I dag«, karakteriserede han disse taler med følgende: Herre min skaber, hvor er det læskende at få lov til at lytte til en kultiveret engelsk røst og en røst af den slags. Manden ejer den store kraft, og hans ord bærer kraft frem gennem æteren til hver lytter. – Bedre kan det ikke siges.

Vi skulle helt frem til august 1942, før vi fik krigen nær ind på livet. Min kone og jeg var en aften inviteret over til lærer Jensens i Tråsbøl, og da vore drenge var 10–12 år gamle, nærede vi ingen betænkelighed ved at lade dem være alene hjemme. Ud på aftenen hørte vi fjern brummen af flyvemaskiner. Min kone blev urolig og ville straks hjem, men fru Jensen ville med vold og magt først servere en portion stikkelsbærrød. Det kunne ske med det samme. Vi slugte grøden og ilede ud til cyklerne. Det blev en uhyggelig hjemtur. Talrige flyvere var i luften, tilsyneladende lige over os. Aftenen var lys som dagen af brandbomber, der lå spredt ud over markerne, og flere gange lød der brag af eksploderende bomber. Vi jog hjem med al den fart, cyklerne kunne præstere. Drengene var stået op og sad inde i stuen i deres nattøj, men havde taget det forbavsende roligt. I en fart fik vi dem i noget mere tøj og søgte så ned i kælderen, som var beskyttet af en sandkasse foran vinduet. Dernede fra hørte vi kamplarmen, og der blev vi, til det igen blev roligt.

Vi gik ud, men så kun et stærkt brandskær i sydøst. Det var Ladegårds udbygninger, som brændte. Ellers var egnen sluppet nådigt. Nogle små bygnings-skader og et dræbt kreatur på en mark var alt. Næste dag berettede avisen udførligt om kampen. Engelske bombere, som var blevet angrebet af tyske natjagere, havde lettet sig for deres bombelast. Brændpunktet for luftkampen havde været Nordals, hvor der var anrettet store skader, og

hvor beboerne timer igennem havde svævet i livsfare.

Fra da af tog folk det hurtigt stigende antal overflyvninger med større alvor. Da mange af landsbyens småhuse ingen kælder havde, blev skolens rummelige kælder brugt som beskyttelsesrum. Derhen søgte folk i ret stort tal, når de hørte, der blev »blæst ud« i Åbenrå. Efterhånden som angelsaksernes luftoverlegenhed voksede, var de tyske jagere ikke mere i stand til at møde angrebene så langt fremme. Det opdagede folk snart og blev nu hjemme. Aften efter aften lå vi i vore senge og hørte de allierede luftarmadaer tordne hen over os; kort før solopgang vækkedes vi, når de vendte tilbage efter deres grufulde værk. De rædselsfulde scener, der udspillede sig i målområderne, havde vi ikke fantasi til at forestille os. Vi noterede kun, at nu fik Hitler sine udlæg tilbage med ågerrenter.

Efterhånden som modstandsbevægelsen voksede og blev organiseret, blev det til krig på kniven mellem den og Gestapo. En skønne dag, vistnok sidst på året 1944, blev byledelsen i Åbenrå oprevet og til dels arresteret. Blandt arrestanterne var sygehusets overlæge, dr. med. Wollesen.

Situationen på sygehuset var herefter kritisk. Husker jeg ret, var der kun en ung reservelæge og et par kandidater tilbage. Bestyrelsen blev indkaldt til møde; der måtte skaffes en læge til at erstatte doktor Wollesen. Byrådsmedlem lærer Poul Petersen var blevet lidt forsinket. »Gestapo er på sygehuset«, sagde han, da han trådte ind.

Kort efter blev sygehusinspektør Hähnel kaldt ud. Han var borte temmelig længe, og da han vendte tilbage, sås det på ham, at der var sket noget. Han dirrede af nervøsitet. »Nå, hr. Hähnel, fandt de noget?« spurgte en, der ikke havde bemærket hans forandrede udseende. »Ja de gjorde«, stammede inspektøren, »to kasser på maga-

sinet var fyldt med våben og ammunition.« Amtmanden blev bleg af vrede og forlangte barsk en forklaring. Hähnel oplyste da, at der var kommet en skrivelse, ifølge hvilken »de udøvende myndigheder« med henblik på faren for, at forbindelsen mellem landsdelene skulle blive afbrudt, havde ønsket at fordele beholdningen af reservedele til sygehusenes mangeartede apparatur. Der ville til Åbenrå sygehus ankomme to kasser reservedele med toget. De skulle afhentes og anbringes i magasinet og måtte først åbnes efter nærmere ordre.

Intetanende omend noget naivt havde inspektøren ladet kasserne afhente og havde handlet med dem som foreskrevet. Amtmanden bebrejdede i heftige vendinger Hähnel, at han havde undladt at meddele ham dette, og han tilføjede: »Jeg kan jo vente at blive arresteret når som helst«. Der skete dog ikke andet, end at Gestapo tilregnede sig »reservedelene«. At overlægen var blevet tvunget til at røbe, hvor den stedlige modstandsbevægelse havde sit depot, anede vi straks. – Inspektør Hähnels oprethed var forståelig. Han var en loyal og tiltalende tysker, og her havde han uafvidende gået modstandsbevægelsen til hånde.

En aften i marts 1945 fik jeg besøg af to mænd fra sognet, en meget dansksindet gårdejer og en håndværker, forøvrigt nørrejyde, som altid havde haft svært ved at få det til at løbe rundt og derfor var faldet for fristelsen til at skaffe sig lidt ekstraintægt ved at påtage sig noget værnemageri. De fortalte mig, at jeg stod i Gestapos kartotek sammen med nogle andre mænd fra egnen. Håndværkeren var kommet i forbindelse med en gestapomand, der også havde fået »kolde fødder«. Tyskeren havde vist ham nogle kartotekskort. De var nu fjernet fra kartoteket, sagde han, men han kunne ikke garantere for, at der ikke fandtes genparter.

Vi skulle især mærke os nogle telefonnumre, som var

opnoteret ude i marginen. Slog vi dem efter i telefonbogen, vidste vi, hvem der var vore »gode venner«. Indehaverne af disse numre var fire af sognets mest fremtrædende hjemmetyskere og – til vor store og pinlige overraskelse – en mand, alle anså for at være dansksindet, og som stod opført i Danske Samfunds medlemslister. Da jeg ikke havde forbindelse med modstandsbevægelsen, gik jeg ud fra, at jeg var udset til at blive taget som gidsel, hvis man greb til den slags forholdsregler. Mændene med telefonnumrene var sikkert Gestapos tillidsmænd. Da ingen i sognet blev forulempet af tyskerne, havde deres stedlige hjælpere åbenbart ikke været ude om at gøre fortræd.

At der eksisterede en ventegruppe med forgreninger ind i sognerådet, havde ganske undgået deres opmærksomhed, men det skal ikke siges til deres forklejning. Vi andre blev først opmærksomme på den den 5. maj.

I april, da Bernadottes hvide busser bragte kz-fanger ud af Tyskland, var jeg græsenkemand nogle dage. Som leder af en gruppe Lotter var min kone nede ved grænsen. Hun havde meget at fortælle, da hun kom tilbage. Blandt andet havde hun givet en hærget fransk kvinde et af de rynkede æbler, hun havde taget med. Til tak fik hun et strålende blik, og kvinden sagde: Une pomme, une pomme entière! (Et æble, et helt æble!). Et sådant udbrud sagde mere end mange ord.

Den 5. maj fik børnene selvfølgelig fri fra skole, efter at jeg kort havde talt til dem om dagens betydning. Derpå cyklede min kone og jeg til Åbenrå. Aldrig havde vi set byen så flagsmykket, alt arbejde hvilede, og hovedgaden var et mylder af glade mennesker, der ønskede hinanden til lykke med dagen. Et stykke oppe i gaden var der posteret en ung tysk soldat, væbnet til tænderne, om det så var med håndgranater. Stiv som en støtte stod han med forstenet ansigt, mens menneskestrømmen gled

forbi, uden at nogen ænsede ham. Hvad mon der rørte sig i denne mand?

Ud på eftermiddagen faldt der en dyb skygge over Felsted. Det rygtedes, at en ung mand, der havde sluttet sig til en modstandsgruppe i Bovrup, var blevet dræbt i Gråsten af opfanatiserede tyske kadetaspiranter. Han havde haft hele sin skolegang hos mig og var et prægtigt og overmåde velbegavet menneske. Resten af dagen havde mistet sin glans.

Vi havde ventet de engelske soldater allerede den 5. maj om morgenen, der var jo hårdt brug for dem. Der kom også nogle få langt op på dagen, men resten havde god tid, og der gik nogle dage i utålmodig venten. Endelig rygtedes det, at nu kom de. Sammen med Hans Iversens i Svejrup havde min kone og jeg lejet en vognmand til at køre os ud til landevejen. Derude havde ingen set englændere. Altså fortsatte vi ned til grænsen. Der havde der efterhånden samlet sig flere tusind mennesker, og vi fik lov at vente.

Omsider kom de, en kolonne af vældige lastbiler og lette tanks. På bakken op fra Kruså gjorde kolonnen holdt nogle minutter, og folk stormede hen til bilerne for at trykke Tommy'erne i hånden. Det var med nød og næppe, modstandsfolkene fik os trængt så langt tilbage, at kolonnen kunne fortsætte. Langsomt gled den op over bakken som en skov af nyudsprungne bøgegrene. Dem havde folk trykket soldaterne i hånden. Endelig, endelig var den dag oprundet, som havde været genstand for vore hedeste ønsker i fem lange år.

Amtsrådene stiller sig bag amtmand Thomsen

Det var fredag eller lørdag før pinse, at min amtsråds-kollega, Fr. Teichert i Søgård, ringede til mig og bad mig om at mødes med ham ude på amtshuset klokken 7 aften. Det drejede sig om noget vigtigt, som der ikke kunne

tales om i telefonen. Jeg lovede at komme, men foreslog, at også gårdejer Hans Lyck i Varnæs burde være med, hvilket Teichert samtykkede i. Vi tre mødtes til aftalt tid, og inde i amtmandens kontor – han selv var rejst til København – havde vi en indgående samtale med amtskontorchef Caspersen.

Vi fik at vide, at kredse inden for modstandsbevægelsen arbejdede energisk på at få amtmand Thomsen suspenderet og stillet for en tjenstemandsdomstol. Baggrunden for denne aktion var, at amtmanden som loyal embedsmand og tillige ud fra personlig overbevisning klart og afgjort havde støttet regeringens bestræbelser for at tilvejebringe et tåleligt forhold til besættelsesmagten. Dertil kom, at han havde en klar forståelse af, at Sønderjyllands samhørighed med Danmark hang i en tynd tråd, der når som helst kunne blive klippet over, hvis dansk modstand og sabotage overskred den grænse, nazisterne ville tolerere. Hvad en tilbagevenden til riget ville drage efter sig, var der næppe nogen, der havde bedre betingelser for at forestille sig. Han havde derfor med dyb ængstelse været vidne til modstandsbevægelsens vækst, og især var han imod, at den blev udstrakt til Sønderjylland. Episoder i denne landsdel anså han for at være i særlig grad farlige. De kunne alt for let blæses op og blive den dråbe, som fik bægeret til at flyde over.

Denne hans holdning, som han lejlighedsvis kunne betone meget skarpt, var naturligvis kendt af mange i landsdelen, også af talrige ledere i modstandsbevægelsen. At en del af disse ledere var sendt herved nord fra og følgelig var uden kendskab til landsdelens særlige forhold og uden rod i befolkningen, uddybede modsætningsforholdet. Hos de mest fanatiske blandt dem bundfældede det sig som tvivl om amtmand Thomsens nationale pålidelighed.

Hvad der var i vente, fik amtmanden en forsmag på

allerede den 5. maj. Da han sammen med en repræsentant for udenrigsministeriet kørte til grænsen, for at denne kunne byde de britiske soldater velkommen, modtog han en tydelig tilkendegivelse af, at her var hans nærværelse ikke ønsket – lige så lidt som andetsteds, hvor engelske tropper blev hyldet. Det skete kunne naturligvis ikke holdes hemmeligt, og snart svirrede rygterne i byen og egnen. De antog, som rygter gør fantastiske former, talte endog om forestående arrestation.

Alle var vi oprørt over, at en dansk personlighed som amtmand Thomsen skulle blive udsat for en så nedværdigende behandling på Danmarks befrielsesdag, og vi var enige om, at de to amtsråd i Åbenrå og Sønderborg burde gøre alt, hvad der stod i deres magt for at yde ham støtte og skaffe ham oprejsning.

Vi gik straks i gang med at gøre udkast til en henvendelse til regeringen, hvori vi gav udtryk for vor ubetingede tillid til amtmand Thomsen og vor harme over den behandling, han var blevet udsat for. Skrivelsen, der blev nøje overvejet sætning for sætning, sluttede med, at vi som befolkningens valgte repræsentanter var overbevist om at have dennes store flertal bag os, når vi nedlagde protest mod, at en bevægelse, som var dannet for at bekæmpe nazismen, tiltog sig adkomst til at gribe ind i vore administrative forhold. Henvendelsen skulle godkendes og underskrives af alle de dansksindede medlemmer af de to amtsråd.

Der var ingen tid at spille, og vi besluttede at søge at få dem sammenkaldt til et fællesmøde i amtsrådssalen i Sønderborg allerede 2. pinsedag. På grund af de vanskelige transportforhold måtte vi i det omfang, det blev nødvendigt, tage amternes tjenestebiler i brug for at få alle medlemmer samlet. Fra amtmandens kontor tog vi ud til Brøndlund slot, for at amtmandinden kunne blive orienteret og vel også for endnu engang at gennemdrøfte

vort forehavende med denne meget intelligente dame. Indkaldelserne til mødet i Sønderborg og transporten tog amternes ledende personale sig af, og alt klappede. Det var ikke muligt at sætte de enkelte medlemmer ind i sagen. De fik kun at vide, at det var af yderste vigtighed, at alle kom til stede.

Selv skulle jeg cykle til Varnæs kro, der ville der komme en bil og tage mig op. Om morgenen kom jeg på den tanke, at henvendelsen til regeringen burde suppleres med en udtalelse til amtmanden selv. Den skulle stort set sige det samme som skrivelsen til regeringen. Formen måtte dog ændres noget, være mere personlig i sit sigte, give udtryk for de to amtsråds tillid til hans ledelse og deres forståelse for, at hans holdning under besættelsen mindst af alt bar vidne om vag national holdning, men alene var bestemt af det ansvar, han følte for sine sønderjyske landsmænds skæbne i en tid, hvor de i særlig forstand levede i Hitlerrigets skygge. Der var akkurat tid til at fæste tankerne på papiret og file sproget af. Så stak jeg udkastet i lommen og begav mig til Varnæs.

I Sønderborg var det lykkedes at samle alle dansk-sindede medlemmer af de to råd, og nogle af amternes ledende embedsmænd deltog også i mødet. Vi fra Åbenrå måtte som initiativtagere gøre rede for, hvorfor dette hastemøde var kommet i stand på så usædvanligt et tidspunkt. Efter redegørelsen blev udkastet til en henvendelse til regeringen forelæst. Det gav ikke anledning til nogen som helst diskussion. Alle var enige om, at vi ikke stiltiende kunne affinde os med, at en mand som amtmand Thomsen blev slået i hartkorn med de mennesker, vi efter befrielsen skulle til at regne af med. Henvendelsen måtte snarest gørligt overrækkes regeringen af en deputation fra de to amtsråd.

Herpå tog jeg ordet, fremførte tanken om en personlig tillidserklæring til amtmanden og oplæste mit udkast.

Dette blev stærkt støttet af Peter Grau, Pøl, og fandt iøvrigt almindelig tilslutning. Begge manuskripter blev renskrevet på amtsskolekonsulent Novrups kontor og derpå underskrevet af de tilstedeværende medlemmer af de to amtsråd.

Deputationen, som skulle rejse til København for at overrække dem til henholdsvis regeringen og amtmanden, kom til at bestå af overgendarm Christensen, Skovby, og gårdejer Chr. Schmidt, Dybbøløsten, for Sønderborg amtsråd samt Fr. Teichert og mig for Åbenrå. Vi skulle rejse allerede om tirsdagen, og da trafikforholdene jo var meget vanskelige, skulle vi køres til Nyborg i en af tjenestebilerne. I København var der forudbestilt værelser til os i missionshotellet Hebron i Helgolandsgade.

Næste morgen opsøgte vi først amtmand Thomsen på hotel Terminus. Vi blev modtaget af ham på hans værelse, og vi kunne ikke undgå at bemærke, hvor nær han havde taget sig den uhørte behandling. Da han havde læst vor tillidserklæring, kunne han ikke skjule sin bevægelse, noget ganske usædvanligt for denne mand, der skyede ethvert ydre udtryk for, hvad der rørte sig i ham.

Efter at have spist frokost som amtmandens gæster begav vi os over til Christiansborg. Der var vejen banet for os. Uden lang ventetid blev vi ført ind i et udvalgs-værelse, hvor statsminister Buhl og indenrigsminister Knud Kristensen kom og hilste på os. Da jeg var blevet udpeget som deputationens ordfører, overrakte jeg statsministeren henvendelsen fra de to amtsråd og begrundede den kort med en i hast nedkradset disposition liggende foran mig. Den korte samtale, som vel varede et kvarters tid, førtes udelukkende mellem os og statsministeren. Han var yderst venlig, men lod os dog forstå, at regeringen måtte tage ret vidtgående hensyn til modstandsbevægelsen, og noget bindende løfte fik vi ikke.

Indenrigsministeren sad som tavs tilhører. Først da

jeg direkte spurgte ham, om han f.eks. kunne tænke sig at yde amtmand Thomsen moralsk støtte ved at sende ham et telegram til hans forestående 25 års jubilæum som amtmand, svarede han, vistnok til forbløffelse for alle os fire, med et klart nej.

Vor aktion havde dog næppe været forgæves. Kort tid efter holdt indenrigsministeren en tale, hvori han indflettede en advarsel til modstandsbevægelsen mod at provokere den del af befolkningen, som ikke havde været aktivt med, og der blev intet som helst foretaget mod amtmand Thomsen. Hos mig efterlod samtalen den opfattelse, at modstandsbevægelsen var en så stærk politisk faktor, at regeringen så sig nødsaget til at gå forsigtigt til værks. Derfor valgte man at gå stille med dørene i det håb, at sagen ville dø hen af sig selv, hvilket den jo da også gjorde. For amtmand Thomsen og ikke mindst for hans temperamentsfulde frue følte oplevelserne i de bevægede majdage til det sidste som en ydmygelse og en krænkelse af deres nationale ære. Det var sikkert bittert for dem at måtte nøjes med at modtage oprejsning ad indirekte vej.

Hvad modstandsbevægelsen angår, rummede den som alt menneskeværk en blanding af til dels modstridende motiver. Hjemme i Sønderjylland havde vi mødt udslag af fanatisme og hævntørst. I København så vi et glimt af noget andet. Den sidste aften ville Chr. Schmidt, som jeg delte værelse med på hotellet, gå sig en aftentur. Han kom tilbage kort efter, at jeg var gået i seng. »Nej, no æ de da få galt«, sagde han, »di gær å stække folk en maskinpistol få æ lyw å tvinge dem te å gi dem dje cigarette«. Der er i al direkte kamp et element af vold, som ikke alle uden videre kan stryge af sig, når striden er forbi. Det var ikke modstandsbevægelsen som sådan, vi havde reageret imod, men et af dens vildskud.

Landbyprofiler

Som allerede nævnt trådte jeg i 1954 ud af sognerådet. Med den udadrettede virksomhed var det herefter stort set forbi. Den havde andre overtaget, og jeg var igen fuldt ud skoledistriktets mand. Måske vil det falde naturligt at slutte disse spredte erindringsbilleder med et forsøg på at tegne nogle mennesker, som synes mig typiske for et afsides beliggende område, hvor nutiden langsomt og lempeligt gjorde sig fri af det overleverede.

E smej

Een ting virkede hjemligt, da jeg var flyttet ind i den ny lærerbolig. Det var hammerens klingren mod ambolten. Denne festlige lyd havde jeg haft i øret fra barnsben af, fordi vi i mit hjem havde smeden til nabo. Nu levede den op igen, for også min ny nabo var smed. Hans navn var Matthias Jacobsen, men i daglig tale kaldtes han altid Mathis. Håndværket havde han lært hos sin fader, der var smed i Bovrup. Siden havde han fået sin kunnen pudset af i en preussisk regimentssmedje, hvilket blev til gavn for ham, da krigen kom. Heste og vogne spillede endnu så stor en rolle for krigsførelsen, at det var vigtigt at holde dem i orden. Det mandskab, som var oplært til det, havde man ikke råd til at sætte over styr i skyttegravene.

Mathis hørte til det sidste slægtled af smede, som udøvede deres håndværk efter ældgammel tradition: som smed, dyrlæge og bonde. Der hørte nemlig nogle få tøn-

der land til det lange hus, han boede i, »e bungor«, som det jo kaldtes, og som gav plads til beboelse, smedje og stald. Kun de folk, der var meget tidligt på færde, havde mulighed for at se Mathis gå til sit dagværk, og efterår og vinter igennem kunne man mod aften gennem den åbne port se ilden lyse på essen og kaste skygger ud i rummet, mens hammerens dumpe slag mod det glødende jern udsendte byger af gnister. Det syn hentede altid en strofe af Jeppe Aakjær frem af min erindring: Fra den åbne smededør går lange skumringsgnister.

Ingen andre steder har jeg set så ryddelig en smedje. Porten blev ikke lukket i, før alt var lagt på plads og gulvet fejtet, og til søndag blev pladsen foran smedjen revet. Mathis var ordensmenneske af natur, og tjenesten i den preussiske hær skulle jo ikke bringe ham ud af vennen. Mon det ikke var derfra, han havde medbragt den skik at sværte hestenes hove og pudse dem blanke, når de havde fået ny sko? Smedjen var nummer et, den veg Mathis kun fra, når der kom ilbud, at et landbrugsredskab var gået i stå ude på marken, eller i den allertravleste høsttid.

Normalt klarede hans kone og børnene de daglige sysler ved landbruget. Hans broder, som havde en landejendom i nærheden, besøgte det arbejde, der krævede trækraft af heste. Hvordan de ordnede det med hinanden, kom ikke andre folk ved, men naturligvis fik broderen smedet gratis.

Funktionen som dyrlæge sang på sit sidste vers, der var jo kommet mænd til af faget. En lille rest var dog tilbage. Det skete nu og da, at en mand kom med en hest for at få den »ladet«. Så kom »ladetøjet« frem; en åre på dyrets hals blev åbnet, og det store dyr stod fromt stille, mens blodet stod ud i en stråle. Når hesten skønnedes tilstrækkeligt tappet, lukkede Mathis med kyndig hånd såret ved at stoppe det til med hår fra manken.

Ind imellem kunne han altid afse tid til at gøre folk småtjenester, hvilket blandt andet en ikke særlig håndsnild skolemester nød godt af ved talrige lejligheder. Naturligvis forsømte man ikke at tilbyde betaling, men svaret kendte man på forhånd. Den slags var gratis-ydelser.

Skønt Mathis var en meget flittig mand og præsterede godt arbejde, blev han aldrig velhavende. Måske kneb det med at følge prisudviklingen, måske havde han også i tankerne, at de fleste af hans kunder ikke havde meget at rutte med. I hvert fald tog han for lidt for sit arbejde. Ikke desto mindre opnåede han at få det kedelige hus med det lave bugtede paptag bygget om, så det fik høj, teglhængt rejsning med frontspir og blev til en pæn, velproportioneret bygning. Men det var kun muligt, fordi familiens forbrug var beskedent.

Mathis var ikke grov af lemmer som mange af hans fagfæller. Han var kun af middelhøjde, men fast bygget og utvivlsomt sej og udholdende. Nogen veltalende mand var han ikke. Ordene kom stødvist, som ledte han efter dem, men de mange ord var også overflødige, for hans væsen udstrålede myndighed. En besked i få, jævne ord var for hans børn en befaling, som de rettede sig efter som noget selvfølgeligt. De patriarkalske forhold i familien føltes sikkert ikke som nogen tvang.

Noget af det, der gemte sig bag hans ordknappe og noget reserverede ydre, fik jeg ved en bestemt lejlighed lov til at få indblik i. Mathis' far var optant og måtte følgelig afholde sig fra al deltagelse i danske aktiviteter og lære at vogte sine ord – også i hjemmet. Imidlertid havde drengen lagt mærke til, at han undertiden gik ind i en stue, som ikke var i brug til daglig. Den var kun møbleret med et par skabe og en stor kiste. Når faderen gik ind i den stue, ønskede han at være ene, og døren blev omhyggeligt lukket efter ham. Drengen blev nys-

gerrig efter at vide, hvad faderen foretog sig under disse kortvarige besøg, og en skønne dag stjal han sig til at kikke ind ad vinduet. Faderen åbnede den store kiste og tog et dansk flag frem. Derpå lukkede han kisten til og bredte flaget ud over låget. Han stod nu en kort stund og betragtede det, foldede det derpå nænsomt sammen og lagde det tilbage i kisten. Den nationale andagt, sønnen der blev vidne til, sagde ham mere end mange ord. Fra da af vidste han, hvad han var.

Gennem 43 år gik der ikke mange dage hen, uden at vi så hinanden og vekslede ord. Efter skolens nedlæggelse flyttede min kone og jeg ind i et hus, vi havde bygget i Felsted. Fra nu af sås vi kun med ret lange mellemrum. Mathis var blevet enkemand, en søn havde afløst ham i smedjen, og han sad på aftægt oppe på kvisten. Mit sidste indtryk af ham er det varme smil, der lyste op i det ældede ansigt en dag, da min kone og jeg var på besøg hos vore gamle naboer.

E høke

Hans navn var Christian Lock, og Lock var hans daglige benævnelse. Fornavnet, trukket sammen til Kresn, bruges vist kun af hans kone, Anne. De kom til Skovbøl sidst i tyverne og forpagtede en købmandsforretning, som nogle år i forvejen var startet af Hanne Jepsen, som jeg en stor del af året 1921 havde boet og spist hos. Hun, der var adskillige år yngre end manden, Hans Jørgen, var blevet enke i 1922; virksom og rørig, som hun var, havde hun indrettet en rummelig stue til butik for at kunne supplere aftægten. Det ny høkeri trak det meste af omsætningen til sig, så meget, at kromanden gav op. Da det hele var kommet i gang, forpagtede hun det altså ud sammen med en del af lejligheden – ikke nogen stor

del. Bag butikken var der en stue, som kun blev brugt, når der en sjælden gang var gæster. Fra den gik man op ad et par trappetrin og kom ind i et lille rum over kælderen. Det fungerede som køkken og var familiens daglige opholdsrum. Soveværelset fandtes i et kvistværelse under husets jerntag. Da metal jo er en god varmeleder, gik varmen indad på hede sommerdage og gjorde rummet til en stegeovn. Ved vintertid gik varmen den modsatte vej og forvandlede stegeovnen til et køleskab.

En høker, der skal kunne eksistere i så lille et landsbysamfund, må have et lager af de mangfoldigste ting. Det gik ikke an at lade folk gå forgæves ret tit, for kom de først til Varnæs, forsynede de sig oftest også med varer, som den lille butik godt kunne have leveret, og det tålte omsætningen ikke. Butikken var derfor stopfuld: Varerne kunne langt fra rummes på hylderne, de fyldte også op på gulvet, så kun få kvadratmeter var fri til kunderne; varerne hang også under loftet eller var stablet op på disken.

Bag stablet havde Lock på et lille bord henne ved vinduet ca. $\frac{1}{2}$ kvadratmeter fri til den nødvendige regnskabsføring og til de bøger eller tidsskrifter, han for tiden var optaget af. Han var nemlig en interesseret og velbegavet mand, som ikke havde fået den skoleuddannelse, han havde fortjent. Forældrene var fattige og havde flyttet en del rundt. Børnene havde derfor gået i flere skoler og havde ikke fået en sammenhængende undervisning. Eksamensskole havde slet ikke været at tænke på.

Desuden var Lock blevet anbragt på en forkeret hylde. Han havde et godt hoved for matematik og fysik. Det sidste, sagde han selv, var han lidenskabeligt interesseret i. Hvert minut, han kunne spare fra, tilbragte han med at studere tekniske tidsskrifter. Det kunne ske, at min kones ærinde i butikken trak længe ud. »Ja, det tog

tid«, kunne hun så sige, »for jeg måtte være Lock behjælpelig med en matematisk formel, som han ikke selv kunne finde ud af.«

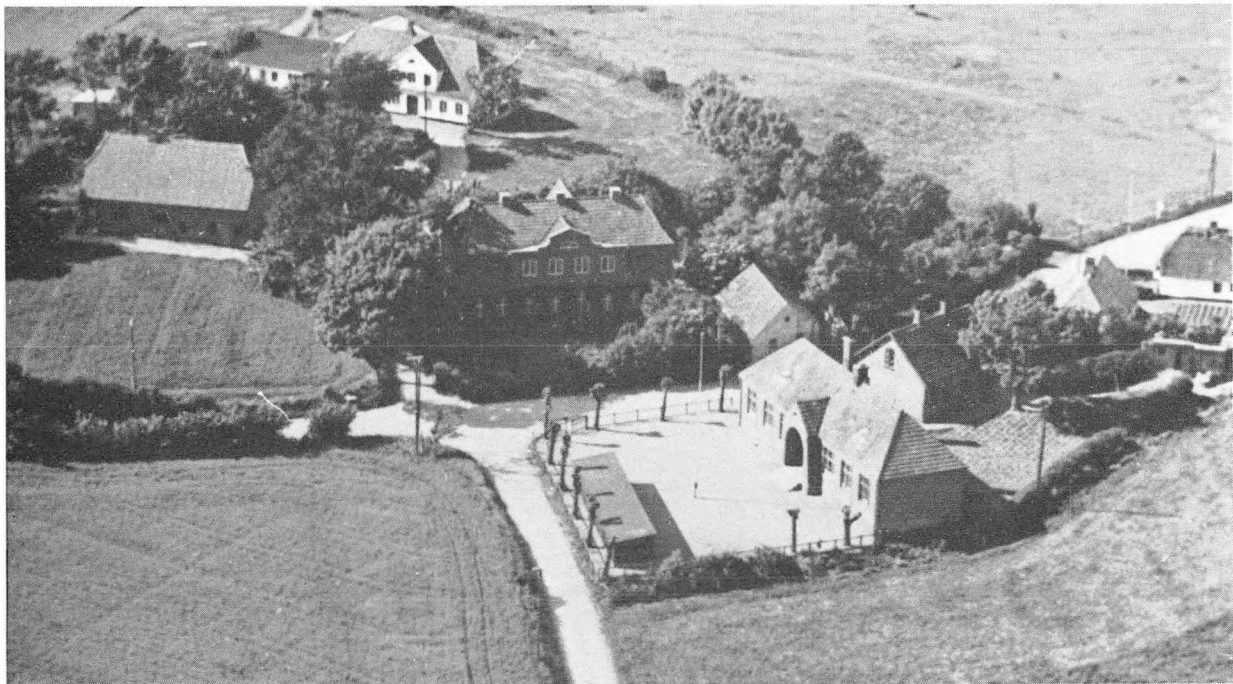
Ekspeditionerne i butikken interesserede ham meget lidt. Tankerne var oftest helt andre steder henne. Havde han travlt, måtte man vogte sig for at snakke til ham. Gjorde man det alligevel, gik hans hænder i stå, og før man vidste af det, var man inde i en lang samtale. Emnerne kunne dække en bred skala og lå så godt som altid milevidt fra den aktuelle situation.

Enhver ekstrairndtægt var velkommen, og Lock var en flittig og håndsild mand. Han kunne vulkanisere cykel-dæk og gummistøvler og oplade batterier. Lykkeligst var han, når han sad og eksperimenterede med et gammelt radioapparat, som var blevet urent i mælet; så slappede han af fra butikkens trædemølle. Han var meget samvittighedsfuld. Det gav sig blandt andet til kende hvert nytår. Da blev butikkens uendelighed af varer optalt til den mindste genstand. Der skulle gøres status, og den skulle stemme, der var ikke noget med skøn og omtrentlighed.

Nogen populær mand i byen blev han aldrig. Han manglede evne til det muntre ordskifte om ret ligegyldige ting. For ham var tilværelsen alvor. De problemer, der optog ham, lå næsten altid ret fjernt fra almindelige menneskers tankegang og interesser. Lock var for meget af en ener, for sær og egenartet. At han teologisk endte hos Jehovas Vidner, gjorde ikke sagen bedre. Ganske vist var det så som så med den kirkelige interesse i byen, men nedarvet ærbødighed for religionen bevirkede, at man misbilligede det, når nogen veg ud fra den slagne vej. Han kunne ikke sjældent komme med træffende bemærkninger, der ofte havde karakter af galgenhumor. »Folk klager over, at tiden bliver dem lang«, kunne han således sige. »De skulle blot prøve at have en 3 måne-

Det sidste skolebillede fra 1958.

Luftfoto af Skovbøl skole ca. 1950. Længst til venstre Jørgens ny hus, i baggrunden smedjen og i højre udkant halvdelen af Keddes hus.

ders veksel, så ville de »vunne« dem over, hvor rask den går«.

Det var hans flittige lille kone, der holdt forretningen gående. Hun havde et glad og muntert sind, var rap på fingrene og kunne snakke op med kunderne i en tone, de kunne lide. Een mangel havde hun dog. Hun var ikke god til hovedregning. Derfor var hun inderligt taknemmelig, når min kone eller jeg tog os af prisberegningen, efter at vi havde gjort vore indkøb. Som gammel og fast kunde nød man visse privilegier. Det var således en selvfølge, at jeg uden videre gik om bag disken og udsøgte mig mine tobaksvarer.

Skønt jeg ikke er en ubetinget beundrer af alt, hvad der foregår i de moderne centralskoler, må jeg dog medgive, at havde en mand som Christian Lock haft sin skolegang under deres betingelser, havde han utvivlsomt fået en livsbane, der i højere grad havde været i samklang med hans evner og anlæg og derfor havde givet ham større arbejdsglæde. I tillæg dertil var han og hans familie sikkert blevet befriet for de trykkende kår, de levede under.

Det lille høkeri i den fattige landsby gav ikke stort udbytte. Alene den nøjsomhed, der var gået Lock og hans kone i blodet, gjorde det muligt for familien at eksistere. Hanne Jepsen døde i midten af fyrrerne og hendes arvinger ønskede at sælge huset. Da Christian Lock ikke så nogen fremtid i Skovbøl, afviklede han forretningen og flyttede til Åbenrå, hvorved vi tabte den nære kontakt med ham og hans familie.

Jacob Friis

Thaysensgård tilhørte som nævnt Jacob Friis, ikke Jacob og heller ikke Friis, men begge navnene og sagt med en betoning, der ikke lader sig gengive på tryk, men som tilkendegav den respekt, sognets bedste bondegård og en ældgammel slægt havde krav på. Gården var hans mors fødegård, og han havde arvet den efter en barnløs morbror. For første gang i mere end 400 år var det ikke en Thaysen, der sad inde med skødet på den gamle kongelige helgård, som aldrig havde kendt herremandsvælde.

Der var ikke noget storagtigt ved Jacob Friis. Til daglig skilte han sig i sin påklædning ikke ud fra røgteren eller en af daglejerne, men han arbejdede ikke med. En forkarl eller forvalter ledede driften, og en husholderske tog sig af de huslige sysler. Jacob Friis var nemlig ugift, skønt han som ung havde været en smuk og harmonisk bygget mand. Han led nemlig af en medfødt tunghørhed, som hurtigt tog til og endte med at gøre ham næsten stokdøv. Så han, at nogen ville tale til ham, borede han med en finger det øre ud, som endnu kunne opfange lyd, lavede en tragt med hånden og bøjede hovedet til siden. Satte man så munden hen til tragten og råbte, var der mulighed for at få lidt kontakt med ham. Han led under det, for det havde hæmmet ham livet igennem. Skønt velbegavet var han i ikke ringe omfang udelukket fra andre menneskers samfund og blev derfor på mange måder et levn fra en svunden tid. Læsning i aviser og bøger kunne ikke erstatte mangelen på omgang og tankeudveksling med andre mennesker. Den verden, han var indespærret i, blev for snævert afgrænset.

Det er mit indtryk, at han mere følte sig som gårdens tjener end som dens herre. Den og dens traditioner bestemte ofte hans handlinger. Gården var dansk og konservativ. Derfor betød det ikke noget, at venstrebladet Hejmdal var hans daglige læsning, ejheller at en ivrigt

tysksindet handelsmand hyppigt aflagde besøg hos ham på erhvervets vegne og tit efterlod tyske agitationsskrifter. På valgdagen gik Jacob Friis hen i skolen og stemte, som gården ville.

Der var ikke noget ved gården, der ledte tanken hen på tradition og ærværdig ælde. Den var nemlig splinterny, opført 1914 efter en brand, som lagde de gamle, smukke bygninger i aske. Det var med nød og næppe, tililende folk fik Jacob Friis rusket vågen og bragt i sikkerhed. Blandt luernes bytte var bl.a. en stor samling gamle dokumenter, som kunne have kastet langt mere lys over den gamle gårds historie. Et brandtræ i haven, hårdt medtaget af lynnedslag, havde altså ikke kunnet opfylde sin mission, men fik alligevel lov at blive stående – også efter at den ny stald brændte i 1929.

Efter den brand udspandt der sig et ordskifte mellem to mænd, der hver for sig havde bevaret noget værdifuldt fra en svunden tid, nemlig Jacob Friis og bygmester Bertel Hansen i Varnæs. Der skulle »takseres tilbage«, d.v.s. at værdien af de bygningsdele, som var ubeskadigede af branden, skulle fastsættes. Jacob Friis syntes, de blev sat for højt, han kunne ikke få bygget igen for det, der var tilbage. »De gær nok«, trøstede Bertel Hansen, der var udmeldt som taksator. »Ja, vil do da byg for'et?« spurgte Jacob Friis. »Ja«, lød svaret. Dermed var kontrakten sluttet, mere var uforholdent.

Forholdet til kirken var også traditionsbestemt. Den blev besøgt til jul og påske, ved de begravelser, hvor gården hørte med til laget, og ved to årlige altergange. Så kom det pæneste tøj frem og naturligvis den sorte cylinderhat, der blev spændt for gårdens »faitung«, som kun var i brug ved disse lejligheder, og Jacob Friis lod sig køre i kirke. Bibelen læste han kun i, når det var tordenvej, men han tålte ikke, at kristendommen blev sat under diskussion.

En tid havde jeg fået ham til at låne bøger fra bibliotekets lille afdeling henne i skolen. Det holdt hårdt. Det var ikke foreneligt med gårdens værdighed at modtage offentlige gratisydelse. Jeg fik ham vistnok til at give et bidrag til biblioteksforeningen; så var det noget for noget. Det holdt dog hurtigt op. Jeg var nemlig ufor-sigtig nok til at sende ham Henrik Pontoppidan: Lykke Per. Den fik jeg hurtigt tilbage med en bemærkning om, at han ønskede at have sin kristendom i fred.

Efter at jeg var blevet kommunalmand kom jeg til at bistå ved udfyldelsen af den årlige selvangivelse. Da Jacob Friis ikke var i regnskabsforeningen og heller ikke selv førte bog over indtægter og udgifter, måtte indkomsten findes ved en indirekte opgørelse, idet formuefremgangen eller tilbagegangen blev lagt sammen med et skønnet privatforbrug. Til formueopgørelsen hørte en sammentælling af løse gældsposter hos maskinsmed, foderstofhandler o.s.v. Det gik han kun modstræbende med til; oplysningerne skulle hales ud af ham. Det var øjensynligt, at han opfattede det som noget pinligt, at en gård som hans skulle have ubetalte regninger; hver gang et gældsbeløb var konstateret, fik jeg en forklaring på, hvordan han tænkte sig at få det betalt. Han følte ansvar for den gamle slægtsgård. Den var det bestående, og de skiftende ejere havde den som betroet gods, der skulle forvaltes bedst muligt og gives videre.

De problemer, han fik ind på livet ved læsning i avisen eller gennem praktisk erfaring, ville han gerne drøfte med andre mennesker, men det var jo så fortvivlende svært at gøre sig forståelig for ham. En tid så det dog ud til at han var blevet hjulpet. Jørgen Lorentzen, hans ny nabo på gården Stenneskær, havde fået ham overtalt til at tage med til Købehavn og lade sig undersøge af en professor, som var specialist i øresygdomme. Hos ham fik Jacob Friis et høreapparat, som bestod af en følsom

metalplade, en slags mikrofon, der hang på hans bryst og med ledninger var forbundet med små øretelefoner. Når han havde det apparat på, og hans samtalepartner sad lige over for ham, kunne man komme i forbindelse med ham uden at råbe. Langsom og tydelig stemmeføring var tilstrækkelig, men en samtale, hvori flere deltog, kunne han ikke følge.

Det var Jacob Friis' første og eneste besøg i hovedstaden, og Jørgen Lorentzen kunne berette om et par pudsige episoder. En aften havde han taget ham med i Scala, men det blev ikke påskønnet. De kvindfolk havde efter Jacob Friis' mening alt for lidt tøj på. Inden de skulle op til den fornemme professor, var det formålstjenligt at besøge en frisørsalon og få Jacob Friis fikset lidt op.

Da ofret var blevet anbragt i stolen, fordybede Jørgen Lorentzen sig i et af de fremlagte blade og mistede for en stund tidsfornemmelsen. Pludselig blev han dog opmærksom. Jacob Friis stod og viftede med en enkrone-seddel, mens barberen gjorde sig fortvivlende anstrengelser for at gøre ham begribeligt, at det blev 3,50 kr. Der var sket det sædvanlige, at da klipningen og friseringen var foretaget, spurgte mester, om han også ønskede at o.s.v. Jacob Friis var klar over, at manden sagde noget, men kunne naturligvis ikke opfatte det. Derfor nøjedes han med at nikke, hvorefter barberen klemte på, indtil han ikke kunne finde på mere – med det resultat, at han havde gjort Jacob Friis næsten helt ukendelig. Jørgen Lorentzen måtte nu træde til for at få Jacob Friis gjort begribelig, at han måtte gribe dybere i pungen. »Uha, de var dyrt«, lød hans kommentar, da de var kommet uden for.

Høreapparatet havde Jacob Friis kun gavn af i kort tid. Han kunne ikke vænne sig til det, og det generede ham vist også at gå med den plade på brystet. Da der

blev noget i vejen med apparatet, lagde han det derfor til side i stedet for at sende det til reparation.

Da den anden verdenskrig var forbi, ønskede Jacob Friis at afgive den gamle slægtsgård. En søstersøn, Heinrich Bunde i Felstedskov, fik den på gunstige vilkår. Tiden som aftægtsmand blev knapt tilmålt, mindre end to år. Den kraftige mand, som aldrig før havde været syg, visnede hurtigt hen. Det var, som han og gården hørte sammen, og nu, da de var skilt, havde han ikke mere at leve for.

Kedde

Ingen i den lille landsby var i tvivl om, hvem Kedde var. Hans rigtige navn kendte man naturligvis også. Det var Christian Schmidt, men sådan kaldtes han kun ved officielle og højtidelige lejligheder. Den første tid, han boede i byen, sagde man Kedde Schmidt, men efternavnet faldt efterhånden bort, det var jo ikke nødvendigt. Han og hans familie kom ret sent til byen. Det var vist omkring 1940, de købte et af de gamle huse, men de faldt hurtigt til og kom til at føle sig hjemme blandt »de skoflinger«.

Kedde var ikke over middelhøjde, men var usædvanlig bred og kraftig af bygning. Han var stærk som en bjørn og nød at bruge sine kræfter. Som det ofte er tilfældet med stærke folk, var han godsindet, det kunne aldrig falde ham ind at misbruge sin styrke. Jeg mindes engang, at min kone kom og sagde, at nu var der igen vand i kælderen. Afløbet måtte altså være stoppet. Det var ikke så lige til at få det åbnet, for rørene lå i mere end to meters dybde. I min forlegenhed henvendte jeg mig til Kedde, som straks var villig. Han samlede de fornødne redskaber sammen og gik med over i haven. Vi blev enige om, at rørene nok var blevet tætte henne ved hushjørnet, hvor ledningen dannede en ret vinkel. Kedde

skrabede gruset til side og tog fat med mig som tilskuer. Han havde kun taget få spadestik, før jeg blev kaldt til telefonen. Samtalen var ikke særlig lang, men da jeg kom tilbage, var Kedde så langt nede, at kun hans hovede ragede op over udgravningen.

En anden gang skulle skolen have nyt tegltag på sydsiden, og Kedde var plejsmand (håndlanger) hos bygmesteren. Jeg ser endnu, hvordan han stablede tagsten på et bærebælte, gik ned i knæene og anbragte den tunge byrde på skulderen, som havde det været en sæk uld. Derpå gik han let og tilsyneladende ubesværet op ad stigen, bøjede atter ned i knæene og satte brættet med stenene ned på stilladset. Om man havde budt mig en million, kunne jeg ikke have gjort ham det efter.

Han sparede aldrig sig selv. En sommer under krigen så vi ham næsten ikke. Han var blevet formand for et »sjak«, der arbejdede på akkord i en mose nede i Holbøl sogn. Før nogen anden var kommet af sengen, var Kedde cyklet hjemmefra, og når han ud på aftenen vendte tilbage, var det med at få spist og så i seng og få nogle timers dødlignende søvn ovenpå en forceret arbejdsdag og en cykeltur på vel tredive kilometer.

Da Hinrich Bunde havde overtaget Thaysensgård, blev storbonden og arbejdsmanden hurtigt gode venner, slidere som de begge var. Om vinteren blev der hugget meget i gårdens 40 td. land store skov, og Kedde var selvskreven dernede. Høsten var dog højdepunktet. Den glædede Kedde sig til. Når den stod for, tog han sommerferie, og straks om morgenen cyklede han af egen drift ned til marken ved fjorden og kom tilbage og aflagde rapport om kornets tilstand. Ovre hos smeden havde han fået lavet en forkl med ekstra lange grene. Et neg ad gangen var noget pjat. Nej, to, undertiden tre, det gav noget, og manden, der lagde læsset, kunne jo bare rubbe sig.

En aften ved syv-tiden syntes Bunde, at når de havde fået det læs forket ind, som de var i gang med, kunne de godt holde op for den dag, men Kedde protesterede. Når vejret var så godt og kornet så tjenligt, skulle de fortsætte et par timer endnu – hvilket de så gjorde. Hvordan Bunde og Kedde ordnede deres mellemværende, var en strengt privat sag, som ikke kom andre ved og da slet ikke skattevæsenet. Det blev vist udlignet ved gensidige naturalydelse.

Over for skolen var Kedde absolut loyal. Hjemmesproget var ikke netop poleret, og det var slet ikke så nemt for den ældste søn at omstille sig i skolen, da han var kommet så vidt. Dér blev banden jo påtalt, men da drengen hjemme undrede sig over, at han fik ubehageligheder for at bande, fik han til svar, at når de nu ikke ville have det derovre, skulle han fandeme også rette sig efter det.

En skønne dag var det imidlertid slut. Hjertet begyndte at give advarselssignaler. En lægeundersøgelse viste, at det var meget alvorligt, så alvorligt, at fysisk arbejde måtte opgives på nær det allerletteste. Det blev indledningen til en række prøvelsens år for Kedde. Musklerne var stærke som før og higede efter at blive brugt, men hjertets nej var ubønhørligt. Læsning og andet åndeligt arbejde havde aldrig været Keddes sag. Nu syntes han dømt til lediggang i endeløse dage og til at skulle eksistere med sin familie for en invaliderente.

Da greb Misse, hans kone, ind. Kedde havde sørget for hende og børnene i så mange år, sagde hun. Nu skulle hun nok sørge for ham og dem resten af tiden. En knaltert blev anskaffet, og i al slags vejr kørte hun til Gråsten, hvor hun havde fået arbejde. Hjulpet af en halv-voksen datter tog Kedde sig så af det hjemlige. Det gik, men det var svært at stille sig om. Han savnede arbejdet.

En dag var jeg gået ud for at klippe navrhækken foran

huset. Et par minutter efter kom Kedde, hidkaldt af lyden. »Ja, no æ et o e ti«, sagde han, »æ kleppet Kresn Bagers hæk i går«. Jeg opfattede meningen, rakte ham saksen og sagde: »Så kan du måske klippe min i dag?« Kedde var mere end villig. »Giv dig nu kun roligt efter det«, formanede jeg. »Der er jo en dag igen i morgen.« Et par timer efter kom Kedde med saksen og meldte færdig. Da jeg tog pungen frem for at betale, forlangte han 5 kroner. Jeg gav ham en tier og sagde, at jeg ikke skulle have noget tilbage. Men nej, han ville kun have de fem. Vi handlede os så til rette omtrent midtvejs. Den billige pris var Keddes tak for, at jeg lod ham udføre et arbejde, han kunne magte. – Få år efter kom afslutningen. Han var gået hen til købmanden efter en flaske kosangas. Det havde været for meget for hjertet, og få timer efter var han død.

Jørgen

Jørgen Hansen havde en lille landejendom øst for byen ved vejen op til Svejrup. Skønt der kun hørte 6 tønder land til den, kaldtes den Tullesgård, åbenbart efter marken Tullesbjerg, som blev afhændet ved Skovbølgårds udparcellering 1799–1800. De stråtækte bygninger var meget gamle, ingen kendte deres alder, men de føjede sig som næsten alle gamle huse smukt og harmonisk ind i landskabet, og Jørgen og hans kone passede ind i omgivelserne.

Alt nyt betragtede han med mistænksomhed og uvilje, holdt sig det helst fra livet. Endnu så sent som i 1920 kærnede han selv sit smør. Det vil sige, det var hans kones arbejde, for der på stedet blev gammelt skel mellem mandfolk- og kvindfolkarbejde holdt i hævd. Da en nabo spurgte, om han syntes, det gav mere på den måde, fik han til svar: »Æ tøs de gi lisom nok så møj«. – Et

par år efter genforeningen blev Sønderjyllands landdistrikter forsynede med elektricitet, men der blev ingen ledning ført ind til Jørgen, der blev man ved det gamle.

Ejendommen havde Jørgen giftet sig til. Han var født på et lille kådnersted inde i Skovbøl, som sikkert kunne kappes med Tullesgård i ælde. Der boede hans gamle forældre endnu, men da de var blevet for aflægs til at passe jorden, overtog Jørgen driften af den. Han fik på den måde i tilgift til de 6 tønder land hjemme et par tønder land i Skovbøl by og lige så meget et godt stykke nordvest for byen ved vejen til Felstedskov. Jorden i Skovbøl lå over 1 kilometer borte, og til det fjerneste stykke var afstanden mellem to og tre kilometer. Det var altså en besværlig ejendom at drive.

Bedre blev det ikke ved, at Jørgen aldrig havde indladt sig med et så moderne befordringsmiddel som en cykel. Skulle han arbejde i den fjerneste mark, kom han enten til fods eller i en lille arbejdsvogn forspændt med et par små heste. Skønt Jørgen – modsat en anden mand i distriktet – ikke ventede med at så sit korn, til »e slå (slåen) væ skimle (stod i blomst)«, kunne den spredte ejendom naturligvis ikke give det store udbytte. Alligevel var Jørgen alle dage en holden mand. Han indrettede simpelthen udgifterne efter indtægterne, og noget så moderne som at stifte gæld indlod han sig ikke på.

Da hans forældre var døde, lejede han huset i Skovbøl ud, og en tidlig morgen ved St. Hans brændte det ned. Det var den gamle historie med et barn og en æske tændstikker. Folk fik travlt med at give Jørgen gode råd angående indretningen af det ny hus, som nu skulle opføres, men det kunne de have sparet sig. De fik til svar, at huset blev bygget, hvor det gamle lå og blev indrettet på samme måde som det.

Heller ikke i det ny hus ville Jørgen have elektrisk lys. Da bygmesteren spurgte, om de ikke skulle anbringe rør

i muren, så det var let at lægge ledninger ind, hvis han senere kom på andre tanker, blev svaret et blankt nej. Samme svar fik vi en snes år senere, da den lille landsby havde fået et vandværk, hvis hovedledning oven i købet gik lige forbi huset. Den gamle brønd var god nok. I den havde hans far og bedstefar hentet deres vand, og den kunne også forsyne Jørgen. – Da han var blevet til års, var blevet enkemand og datteren havde giftet sig med en mand, der havde arbejde i Åbenrå og ikke ønskede at overtage ejendommen, solgte Jørgen Tullsgård, bortforpagtede resten af jorden og flyttede tilbage til det sted, hvor han var født. Der levede han resten af sin tid med en ældre kone til at føre hus for sig.

Var Jørgen da en undermåler, som tiden var løbet fra? Nej ingenlunde. I skolen havde han været en af de dygtigste. Den gamle lærer Bruhn, som var ene om at undervise ca. 80 børn, var nødt til at benytte nogle af de flinkeste til at hjælpe til i timerne. En af dem var Jørgen. Hans stædige fastholden ved det gamle og afvisning af det nye havde andre årsager, både forstandsmæssige og følelsesbetingede. Hvis det skulle nå sammen, måtte alle ikke strengt nødvendige udgifter afvises; han var i sin livsstil en bundkonservativ mand, som i sjælden grad var rodfæstet i det gamle, det nedarvede og traditionsbundne. Det omfattede han med pietet, holdt af det, som det var, nænnede ikke at ændre ved det, fyldt som det var af minder. Da en mand således kom for skade at lykønske Jørgen med, at han nu efter branden fik et nyt hus for et gammelt, sagde Jørgen blot: »De var mi hjemmen«, og tonen i svaret fik manden til at tie.

Jørgen kendte en tradition, ifølge hvilken husmandsstedet Tullsgård oprindeligt havde været en langt større ejendom. Efter at jeg var begyndt at sysle med lokalhistorie, lykkedes det mig at udrede sammenhængen. Traditionen havde talt sandt. Da Jørgen fyldte 80 år,

sendte jeg ham en lykønskning og vedlagde en oversigt over ejendommens historie, hvoraf det fremgik, at der var realiteter bag gårnavnet. Jeg hørte siden, at jeg derved havde beredt ham en stor glæde.

De sidste år i skolens tjeneste

Siden 1952 havde min kone været lærerinde ved Skovbøl skole, idet frøken Else Hornshøj nævnte år var faldet for aldersgrænsen. Vi to ægtefæller førte så skolen videre i den halve snes år, der var tilbage af dens levetid, og i de år kom vi til at opleve det første skarpe brud med fortiden. Landsbyskolen var kommet i støbeskeen. Overraskende hurtigt og uden voldsomme brydninger voksede den opfattelse frem, at den ny skolelov af 1958 skulle opfyldes ved en fuldstændig centralisering af kommunens skolevæsen. Dette skulle yderligere udvides med en overbygning, der skulle være fælles for Felsted og de tre nabokommuner Varnæs, Bovrup og Kværns. Den ny centralskole kom til at ligge tæt øst for Felsted og i umiddelbar forbindelse med en idrætsplads, der var indrettet i min formandstid. Bygningen var klar til at modtage de næsten 400 elever efter sommerferien 1963. – Den 29. juni gik min kone og jeg over i skolen med bevidstheden om, at når skoledagen var til ende, ville børnene gå til deres hjem og aldrig mere vende tilbage. Dannebrog vajede for sidste gang fra flagstangen, vi slog kreds om den og sluttede af med at lade flaget glide langsomt ned. En skole, som havde tjent det samme distrikt i måske 250 år, var ophørt med at eksistere.

Personregister

- Alexandrine, dronning 153,
155–57
Ammundsen, Valdemar 48
Asmussen, Markus 155
Bager, degn i Ketting 85
Blædel, Nic. 124, 125
Brix, Th., Stenneskær 84
Bruhn, August Ahrend 25, 35,
36, 37, 43
– Elsebeth 104
– Lorenz Th. 26, 27, 191
Buch, Agnes 145
– Andreas 131
Buhl, Vilhelm 173
Bunde, Hinrich 186, 187, 188
Caspersen, Jes P. 170
Christensen, C. H. 173
– Christian (Uge) 112
Christian X 63, 64, 153, 154
Christiansen, Ernst 113
Christmas Møller 46
Clausen, Bothilde 131, 155
– Fritz 122, 123
Cornett, Jes 135, 141, 143
Damm, Hans 146
Demuth, Mette & Chr. 109
Egdal, A. 156
Elberg, Mette 123, 132, 133, 140
Erdmann, Hermann 96–100
Eskildsen, Claus 120
Feddersen Jensen 10, 44, 62, 63
Feilberg, H. F. 97
Fink, Dan 139
– Holger 66, 139
– Jep 57, 137, 139
Foss, Alexander 90
Friis, Jacob 35, 182–86
Frost, Jens 111
Grau, Peter 173
Griepentrog, Otto 142, 151
Hansen, Bertel 22, 183
– H. P. 150
Hansen, Jørgen, Tullesgård
189–92
– Lorenz, Svejrup 106
Hanssen, H. P. 30, 44, 63–64,
70–72, 81, 84, 117–18
Helweg Larsen, Gunnar 121,
123
Hjortkilde, E. 150
Hoeck, P. 48, 75, 82
Hornshøj, Else 33, 85, 193
Hähnel, sygehusinspektør 166
Haarder, H. 108
Iversen, Chr., lærer 77
– Chr. C., gårdejer, Tumbøl 119
– Hans, gårdejer, Svejrup 57,
169
– Hans, Stenneskær 106, 160
– Jørgen 43–44
Jacobsen, Andreas 35
– Matthias 24, 68, 175–78
– Peter 49–50, 133, 153
Jantzen, overlæge 56
Jefsen Christensen, Hans 10
Jensen, Sonja Brandt 97, 102,
105, 106, 134–35, 143, 146,
157–59, 163–65, 168–69, 179,
186, 193

- Jepsen, Hanne & Hans Jørgen 58, 178, 181
- Jessen, Christian 23
- Jørgen & Marie, Skrædderkroen 18
 - Th. 155
- Johansen, Niels 119
- Juhler, Asmus 56
- Johan 10, 19-21, 48, 51, 52, 56, 73
- Kaufmann, Jørgen 107
- Kittel, Johann Georg 36
- Kjær, N. P. 117, 156
- Knutzen, Peter 129-32
- Kristensen, Knud 173-74
- la Cour Møller, frue 113
- Larsen, Peder (Pe sålmage) 6
- Lassen, Jes 94
- Laesgaard, Jørgen 44
- Lausten Thomsen, H. 44
- Lebeck, Anders 72, 73
- Lock, Christian 178-81
- Lorentzen, Cecilie & Jørgen 84-91, 184-85
- Hans 73
 - Jens 110-11
- Lund, Peter 132-33
- Lyck, Hans 170
- Madsen Mygdal, Th. 85, 86
- Mikkelsen, M. 47, 150
- Mosehuus, Kreisschulinspektor 27
- Munk, Kaj 114-15
- Mørk Hansen, M. 84
- Nielsen, J. P. 71, 74
- Luise 22, 29, 32, 69
 - M., provst 48
- N. J., skolekonsulent 30, 48
- Nissen, Marie, »faster Midde« 26
- Nommensen, Hans 75
- Petersen, Cornelius 46, 77
- Hans, lærer 131
 - Jørgen, skotøjsfabrikant 90
 - Thomas Th., »vort stedlige sognerådsmedlem« 102
 - Poul, lærer 166
 - Verner 91-95
- Popp, Dora 134
- Refslund Thomsen, Kr. 30, 126, 136, 139, 152-54, 160, 167, 170-74
- Salomonsen, Fr. 155
- Schack, O. D. 63
- Schmidt, Chr., Dybbøløsten 173-74
- Christian & Misse 186-89
- Staugaard, Jørgen 129
- Steffensen, Poul 27
- Stiesdal, Hans 36
- Strømning, Knud 154-55
- Swensen, Lor. 58
- Teichert, Fr. 167, 173
- Thau, Jens 110-11, 114-15
- Thaysen, Christian 36
- Toft, Hans Hansen, fæster i Kiding til 1716 40
- Walsted, Hans 123
- Matthias 132
- Verrier, Paul 115
- Wildenschild, Christine & Johan 32, 54, 58
- Wollesen, Jens 166
- Ølgaard, A. 142

SØNDERJYSKE LEVNEDSLØB

I denne serie er hidtil udkommet:

Marie Boesen: Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie. Udsolgt.

Hans Hansen: Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste. Kr. 6,00 (10,00).

Morten Kamphövener: Skrumsager. En sønderjysk fører. Udsolgt.

Johan Meyer: Det gamle Frøslev. Udsolgt.

Th. Kaufmann. Minder og tanker. Erindringer fra g:ænselandet. Udsolgt.

Frederik Høyberg: Gennem 80 år. Udsolgt.

Andreas Øster: Barn i Herrnhuternes Christiansfeld. 2. oplag. Udsolgt.

Jens Bladt: Alsiske minder. Udsolgt.

H. Gjessing: Drengear og manddomsvirke i Tønder. Udgivet ved Peter Kr .Iversen. Indb. kr. 12,50 (22,00).

I. J. I. Bergholt: Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig. Indb. kr. 12,50 (22,00).

J. N. H. Skrumsager: Ane Marie Skrumsager. Udgivet ved Dorrit Andersen. Indb. kr. 12,00 (21,00).

Jens Bladt: - og så blev jeg folketingsmand. Indb. kr. 15,00 (25,00).

Hanne Poulsen: Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå. Indb. kr. 18,00 (31,00).

Peter Beck: Dansk dreng i Sundeved. Indb. kr. 20,00 (35,00).

Peter Beck: Ung mand fra Sundeved. Indb. kr. 20,00 (35,00).

J. H. Jensen: Landsbylærer i genvundet land. Indb. kr. 25,00 (45,00).

Bøgerne fås ved henvendelse til Historisk Samfunds ekspedition, Landsarkivet, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83.

Alle priser er incl. moms. Normalpriser er angivet i parentes.